

KADINLARIN ADALETE ERİŞİMİ:
MEVZUAT, ENGELLER, UYGULAMALAR VE SİVİL
TOPLUMUN ROLÜ

Gökçeççek AYATA
103614015

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
(İNSAN HAKLARI HUKUKU)

Dr. Galma JAHİC

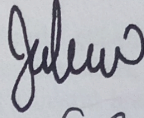
2009

KADINLARIN ADALETE ERIŞİMİ:
MEVZUAT, ENGELLER, UYGULAMALAR VE SİVİL
TOPLUMUN ROLÜ

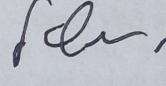
WOMEN'S ACCESS TO JUSTICE:
LEGISLATION, OBSTACLES, PRACTICES AND CIVIL
SOCIETY'S ROLE

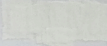
Gökçeçiçek AYATA
103614015

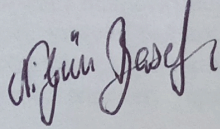
Dr. Galma JAHIC

:

Dr. Hande Eslen ZİYA

:

 Nilgün BAŞALP

:

Tezin Onaylandığı Tarih

:

Toplam Sayfa Sayısı

:

Anahtar Kelimeler

Key Words

1) Kadınların adalete erişimi

1) Women's access to justice

2) Toplumsal cinsiyet

2) Gender

3) Adli yardım

3) Legal aid

4) Hukuki hizmetler

4) Legal services

5) Hak arama

5) Seeking remedies

Öz

Bu çalışmada, kadınların erkeklere oranla adalete erişmek konusunda çok daha fazla dezavantajlı durumda olduğu kabulüyle, kadınları bu alanda destekleyen Türkiye'deki yapıların yeterli olup olmadığına yanıt aranmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'deki kadınların adalete erişim sürecinde karşılaştıkları engelleri ve bu engelleri aşmalarına destek olan Devlete bağlı ve Devlet dışı yapıların neler olduğunu ortaya koymak; bu yapıları incelemek, eksikliklerini, yapılanları ve yapılması gerekenleri tespit etmektir. Aynı zamanda adalete erişim kavramı, kadınların adalete erişimi önündeki engeller ve uygulamacıların düşünceleri üzerinden, bugüne kadar Türkiye'de pek az çalışmaya konu olan adalete erişim kavramını ve gelişimi işlemek, uygulamacıların kadınların önündeki engelleri nasıl tespit ettiklerini ve bunlarla nasıl mücadele ettiklerini öğrenmek, engellerin ortadan kaldırılması yönünde yapılabilecekler konusunda çözüm önerileri sunmaktır.

Çalışmada; adalete erişim kavramı, kavramın dünyadaki ve Türkiye'deki gelişimi, kadınların adalete erişimi önündeki engeller ele alındıktan sonra, Türkiye'de kadınların adalete erişimini kolaylaştıran Devlete bağlı ve Devlet dışı kurum/kuruluşlar incelenmiş ve bazı kadın örgütlerinin, adalete erişim algıları, uygulamaları ve sürece katkıları değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntemler; literatür taraması, uluslararası insan hakları belgelerinin incelenmesi, kadınların adalete erişimine destek olan Devlete bağlı ve Devlet dışı yapıların incelenmesi, karşılaştırılması ve bu yapılarda çalışan kişilerle görüşmeler yapılması olarak belirlenmiştir.

Türkiye'de kadınların adalete erişimi hakkında çalışmalar sınırlıdır. Adalete erişim kavramı, ekonomik (hukuki temsil ücreti, dava harç ve masrafları, adli yardım sisteminin yokluğu ve/veya iyi işlememesi vb.) ve sosyal (okur-yazarlık, kişilerin haklarını bilmemesi, hukuki okur-yazarlık, dil engeli, adalet sistemine duyulan güvensizlik, rüşvet vb.) adaletsizlikten kaynaklanan engellerle mahkemelere ulaşımın (fiziksel anlamda) zor olması, yasal sürecin ve işlemlerin karmaşık olması, hukuk sisteminin hantallığı, etkisiz icra mekanizmaları gibi yapısal engellerin ortadan kaldırılmasını ve herhangi bir nedenle ayırım gözetilmeksizin herkesin adaletten eşit şekilde yararlanma hakkını anlatır. Kadınların adalete erişimi önündeki engellere ilişkin bütüncül bir bakışın gerekliliği ve sorunun kadının toplumdaki yeriyle bağlantısı çoklukla göz ardı edildiğinden çalışmada bu bütünsellik ve bağlantı yakalanmaya çalışılmıştır. Çalışmada kadınların adalete erişimde karşılaştıkları engeller; ekonomik temelli engeller, yapısal engeller ve sosyal engeller olarak sınıflandırılmıştır.

Abstract

This study investigates whether the structures that support women in Turkey in this realm are sufficient, while acknowledging women's disadvantaged status in comparison to men, when it comes to access to justice. The objective of this study is to display the obstacles that women encounter in the process of accessing justice, and explore the state and non-state structures that support women to overcome these obstacles. Finally, an additional objective was to analyse these structures and to identify their deficiencies, measures that are already in place, as well as those that still need to be developed and implemented. In addition, the study discusses the concept of access to justice and its development. This study further aims to understand how the practitioners in this field identify obstacles that women face and how they overcome these obstacles, and to present possible solutions for eliminating these obstacles. This is proposed to be accomplished by focusing on the concept of access to justice, the obstacles that women face in their attempts to access justice, and by addressing the understanding of the practitioners. With this perspective, this study is rather unique as in Turkey very little has been written about the access to justice..

In this study, the concept of access to justice, its development in the world and in Turkey, and the impediments to women's access to justice are scrutinized. Then, the state and non-state establishments/institutions facilitating women's access to justice are analysed. Besides, the perception of some women's organisations with regard to access to justice, their practices and contributions to this process have been surveyed. The methods used in this study include literature review, the analysis of international human rights documents, the detailed comparison of the state and non-state structures that support women's access to justice, and interviews with individuals working in these structures.

The concept of access to justice denotes to eliminating the structural barriers such as the difficulty in reaching courthouses (in physical terms) as a result of the barriers that stem from the economic (the fees for legal representation, for lawsuits and expenses, the absence of legal aid and/or its inefficiencies etc.) and social injustices (literacy, not knowing one's rights, legal literacy, language barrier, distrust in the justice system, bribing etc.), the complexity of the legal process and transactions, the cumbersomeness of the legal system and the ineffective implementation mechanisms; and everybody's right to have access to justice on equal terms without being subject to discrimination on any ground. Since the necessity of a comprehensive perspective for the obstacles that women face in access to justice and the link between this issue and the status of women in the society is mostly neglected, this study endeavours to possess a comprehensive perspective and to expose this connection. The obstacles women face in their access to justice are categorised in this study as obstacles on the economic basis, structural obstacles and social obstacles.

Teşekkür

Adaletle erişim kavramı ile tanışmamı sağlayan, tez konusunun ve ayrıntılarının belirlenmesinde süreç boyunca rehberlik ederek çalışmaya şekil veren, çok değerli fikirlerini ve yorumlarını paylaşarak çalışmayı zenginleştiren tez danışmanım ve hocam Dr. Galma Jahic'e müteşekkirim.

Tez süresince hiç bir zaman desteklerini esirgemeyen Hukuk Yüksek Lisans Program Direktörü Prof. Dr. Veliye Yanlı'ya ve Hukuk Yüksek Lisans Programı İdari Asistanı Melda Otara'ya özel olarak teşekkür borçluyum.

Çalışmanın kuru bir hukuk metni olmaktan çıkmasını sağlayan görüşmeler için vakit ayıran ve uygulamadaki sorunları tespit etmeme yardımcı olan tüm görüşmecilere ve kendileri nezdinde Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'na, İzmir Kadın Dayanışma Derneği'ne, Van Kadın Derneği'ne (VAKAD), Tunceli KA-MER'e, Kadınlara Hukuki Destek Merkezi'ne (KAHDEM) ve Diyarbakır Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne (DİKASUM) katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca Türkiye'de kadın haklarının geliştirilmesi için insanüstü emek harcayan ve büyük fedakarlıkla çalışan tüm feminist kadınlara ve kadın örgütlerine içtenlikle teşekkür ederim.

Tezimin tüm aşamalarında dostluklarını ve desteklerini esirgemeyen iş arkadaşlarım Sevinç Eryılmaz Dilek'e ve Burcu Yeşiladalı'ya ve sıkıntılı zamanlarımda beni asla yalnız Murat Demirten'e teşekkür ederim.

Son olarak hayatımın her aşamasında olduğu gibi tez yazım döneminde de maddi ve manevi her türlü desteği veren aileme özellikle de ikizim Fulya Ayata'ya en içten teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
KISALTMALAR	v
KAYNAKLAR	vii
I- GİRİŞ	1
II- ADALETE ERİŞİM	9
A- ADALETE ERİŞİM KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI	9
B- ADALETE ERİŞİM KAVRAMI	12
1. <i>Dünyada Adalete Erişim Kavramı</i>	14
a) Adalete Erişim Hareketi	14
b) Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Adalete Erişim	21
aa) Bildiriler ve Prensipler	23
İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi	23
Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi	24
Afrikalı İnsan ve Halkların Hakları Şartı	24
Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı	25
Avukatların Rolüne dair Temel Prensipler (Havana Kuralları).....	26
Yargı Bağımsızlığına dair Temel Prensipler.....	28
bb) Sözleşmeler	29
Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme	29
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi	31
Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme.....	33
İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme	35
Çocuk Hakları Sözleşmesi	36
Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme	37
Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme	39
İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme	40
Adalete Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşme	41
c) Belgelere İlişkin Değerlendirme.....	42
2. <i>Türkiye’de Adalete Erişim Kavramı</i>	44
a) Adalete Erişim Hakkının Anayasal Dayanağı.....	44
b) Mevzuatta Adalete Erişim	49
III- KADINLARIN ADALETE ERİŞİMİ	55
A- KADINLARIN ADALETE ERİŞİM SÜRECİNDE KARŞILAŞTIKLARI ENGELLER	56
1. <i>Ekonomik Temelli Engeller</i>	57
2. <i>Yapısal Engeller</i>	64
a) Yasalarda ve Uygulamada Var Olan Eşitsizlikler, Karar Alma Mekanizmalarına Erişememe	64
b) Kanun Dili ve Usullerin Karmaşıklığı.....	67
c) Mahkemelerin İş Yükü, Çalışanların İş Yoğunluğu, Mahkeme Binalarının Fiziksel Durumu.....	70
3. <i>Sosyal Engeller</i>	72
IV- TÜRKİYE’DE KADINLARIN ADALETE ERİŞİMİNİ KOLAYLAŞTIRAN YAPILARA GENEL BAKIŞ	77
A- DEVLETE BAĞLI YAPILARA GENEL BAKIŞ	77
1. <i>Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM)</i>	78
2. <i>Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK)</i>	84
a) Konukevleri	86

b) Toplum Merkezleri.....	88
c) Aile Danışma Merkezleri.....	90
d) Alo 183 Aile, Kadın, Çocuk ve Özürlü Sosyal Hizmet Danışma Hattı	91
3. <i>Valiliklere ve Belediyelere Bağlı Merkezler</i>	92
a) Valiliklere Bağlı Merkezler	92
b) Belediyelere Bağlı Merkezler.....	93
B- DEVLET DIŞI YAPILARA GENEL BAKIŞ	96
1. <i>Türkiye Barolar Birliği ve Barolar</i>	97
2. <i>Kadın Örgütleri</i>	101
C- YAPILARA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME	104
V- KADINLARIN ADALETE ERİŞİMİ SÜRECİNE DESTEK YAPILARIN İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN UYGULAMADAN ÖRNEKLER	105
A- GÖRÜŞMELER.....	105
1. <i>Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı</i>	108
2. <i>İzmir Kadın Dayanışma Derneği</i>	111
3. <i>Van Kadın Derneği (VAKAD)</i>	114
4. <i>Tunceli Kadın Merkezi (KA-MER)</i>	117
5. <i>Kadınlara Hukuki Destek Merkezi (KAHDEM)</i>	120
6. <i>Diyarbakır Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİKASUM)</i>	124
B- GÖRÜŞMELERE İLİŞKİN DEĞERLENDİRME.....	127
VI. SONUÇ	128
EK – 1. GÖRÜŞMELERDE KULLANILAN SORULAR.....	132

Kısaltmalar

AIHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme)
AKDEM	: Aile Koruma ve Destek Merkezi (Zeytinburnu Belediyesi)
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
b.	: Bent
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CAT	: İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme
CEDAW	: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi
CEPEJ	: Etkin Adalet İçin Avrupa Komisyonu
CMK	: Ceza Muhakemesi Kanunu
ÇHD	: Çağdaş Hukukçular Derneği
CRC	: Çocuk Hakları Sözleşmesi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİKASUM	: Diyarbakır Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi
EKDAV:	Ege Kadın Dayanışma Vakfı
EPİ-DEM	: Kadın Eğitim- Psikolojik Danışmanlık ve Rehabilitasyon Merkezi
f.	: Fıkra
HMK Tasarısı	: Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı
HUMK	: Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu
ICCPR	: Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
ICERD	: Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme
ICRMW	: Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme
ICRPD	: Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
İBBKKM	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kadın Koordinasyon Merkezi
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi
KA-DER	: Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği
KAHDEM	: Kadınlara Hukuki Destek Merkezi
KA-MER	: Kadın Merkezi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİDEM	: Kadın İletişim ve Destek Merkezi (Yalova Belediyesi)
KİHEP	: Kadının İnsan Hakları Eğitim Programı
KSGM	: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
m.	: Madde
MK	: Medeni Kanun
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
RG	: Resmi Gazete
s.	: Sayfa
SHÇEK	: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
STGM	: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi
STK	: Sivil toplum kuruluşu
SYDV	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TÜBAKKOM	: Türkiye Barolar Birliği Kadın Hukuku Komisyonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNIFEM	: Birleşmiş Milletler Kadın Kalkınma Fonu

VAKAD : Van Kadın Derneği
vb. : Ve benzeri
vs. : Vesaire
vd. : Ve diđerleri

Kaynaklar

KİTAPLAR ve MAKALELER

- Adnan Güriz, Hukuk Başlangıcı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.
- Anıl Çeçen, Adalet Kavramının Göreliliğine Üzerine Bir Deneme, Turhan Yayınevi, Ankara, 2003.
- Aysel Yıldırım, Sıradan Şiddet: Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Toplumsal Kaynakları, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.
- Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat, Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet, İstanbul, 2007.
- Ayten Alkan, Belediye Kadınlara da Hizmet Eder, Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KA-DER) Yayınları.
- Austin Sarat, “Review: [untitled]”, Harvard Law Review, The Harvard Law Review Association, Cilt: 94, No. 8, s. 1911-1924, Haziran 1981.
- Beyhan Özdemir, “Kadının İnsan Hakları ve Yasal Düzenlemelerde Kadın”, Humanite, Cilt: 6, s. 133-158, 2004.
- Carol Harlow, “Access to Justice as a Human Right: The European Convention and the European Union”, Philip Alston (derleyen), The EU and Human Rights, Oxford University Press, New York, 1999.
- Constance E Bagley, Managers and the Legal Environment Strategies for the 21st Century, West Publishing Company, Minneapolis / St. Paul, 1995.
- Çağdaş Demren, “Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri”,
http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/erkeklik_ataerklik.pdf
 (erişim: 17.02.2009).
- David S. Clark, “Chapter 3: The Organization of Lawyers and Judges”, Konrad Zweigert ve U. Drobnig (derleyen), International Encyclopedia of Comparative Law: Instalment 16, Martinus Nijhoff Publishers, 2002.
- Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.
- Francesco Francioni, “The Right of Access to Justice under Customary International Law”, Francesco Francioni (derleyen), Access to Justice as a Human Right, Oxford University Press, New York, 2007.
- Fusun Sokullu Akıncı, Viktimoloji, Beta Yayınları, İstanbul, 1999.
- Gülây Toksöz, Alev Özkazanç ve Bedriye Poyraz, Kadınlar, Kalkınma ve Sosyal Adalet, Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2001.
- Gülnur Acar-Savran ve Nesrin Tura Demiryontan, Kadının Görünmeyen Emeği, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
- Gülriiz Uygur, “Adalet ve Hukuk Devleti”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD), Cilt: 53, Sayı: 3, s. 29-38, 2004.

- Hayrettin Eren, “İdari Yargı Bağlamında Sınıf Davaları ve Rekabet Hukuku Açısından Olası Açılımlar”, Rekabet Hukukunda Güncel Gelişmeler Sempozyumu – 5, Kayseri, 2002. <http://www.rekabet.gov.tr/dosyalar/etkinlikkitap/etkinlikkitap18.pdf> (erişim: 15.11.2008).
- Hoda Elsadda, “Women in the Arab World: Reading against the Grain of Culturalism”, *International Politics and Society*, Cilt: 4, s. 41-53, 2004.
- Irene Pietropaoli, *Sexual Violence Against Women in Nepal, Report of Rape Cases in 2007*, 2008. http://www.inseconline.org/report/Report_Rape_Cases_2007_.pdf (erişim: 29.12.2008).
- İdil Elveriş, “Avukatlığa İlişkin Mevcut Düzenlenmeler ve Yarattığı Adalete Erişim Sorunları”, Prof. Dr. Özer Seliçi’ye Armağan, Seçkin Yayınları, İstanbul, 2006.
- İmmihan Yaşar, “Adli Yardım Uygulaması”, *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt: 5, s. 2007-2026, 2006.
- İmmihan Yaşar, *Türkiye’de Adli Yardım Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Yüksek Lisans Programı, 2005.
- İnci Aral, “Plastik Kalp”, *Şiddete Karşı Anlatılar, Mor Çatı Yayınları*, İstanbul, 2008.
- İnci Özkan Kerestecioğlu, “1990’larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi”, Fatmagül Berktaş (derleyen), *Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, KA-DER Yayınları, İstanbul, 2004.
- Jeroen Smits ve Ayşe Gündüz-Hoşgör, “Linguistic capital: Language as a socio-economic resource among Kurdish and Arabic women in Turkey”, *Ethnic and Racial Studies*, Cilt: 26, No: 5, s. 829-853, 2003.
- Kathleen McEvoy, “Access to Justice”, *Legal Date*, Cilt:17, No: 4, Warringal Publications, Sidney, Ağustos 2005.
- Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen, Claudia Von Werlhof, *Son Sömürge: Kadınlar*, (Çeviren: Yıldız Temurtürkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mary Kimani, “Women in North Africa Secure More Rights”, *Africa Renewal*, Cilt: 22, No: 2, s. 8-11, 2008.
- Mauro Cappelletti, “Alternative Dispute Resolution Process within the Framework of the World-Wide Access-to-Justice Movement”, *The Modern Law Review*, Cilt: 56, No: 3, s. 282-296, 1993.
- Mauro Cappelletti (genel derleyen), *The Florence Access to Justice Project*, Cilt: 1-4, Sijthoff and Noordhoff ve Giuffrè Yayınevi, Alphen aan den Rijn (Hollanda) ve Milano, 1978-1979.
- Mauro Cappelletti ve Bryant Garth (derleyen), *Access to Justice, Vol. I: A World Survey, Book 1*, Mauro Cappelletti (genel derleyen), *The Florence Access to Justice Project*, Sijthoff and Noordhoff ve Giuffrè Yayınevi, Alphen aan den Rijn (Hollanda) ve Milano, 1978.
- Mauro Cappelletti ve Bryant Garth., “Access to Justice and The Welfare State: An Introduction”, Mauro Cappelletti (derleyen), *Access to Justice and The Welfare State*, European University Institute, Sijthoff Yayınevi, İtalya, 1981.

- Mayra Buvinic, *Women in Poverty: A New Global Underclass*, Washington D.C., 1998.
<http://www.iadb.org/sds/doc/767eng.pdf> (erişim: 11.09.2008).
- Muammer Kaya, Türkiye'nin İstihdam – İşgücü – İşsizlik Değerlendirmesi, Üniversite ve Toplum, Cilt: 6, Sayı: 3, Eylül 2006. <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=276> (erişim: 26.09.2008).
- Mustafa Özbek, “Dünya Çapındaki Adalete Ulaşma Hareketiyle Ortaya Çıkan Gelişmeler ve Alternatif Uyuşmazlık Çözümü”, AÜHFD, Cilt: 51, No: 2, s. 121-162, 2002.
- Mustafa Özbek, “Sosyal Devletin Gereği: Adalete Erişim”, Legal Medeni Usul, İcra ve İflas Hukuku Dergisi (MİHDER), Cilt: 2, s. 907-927, 2006.
- Nüket Kardam, Kadının İnsan Hakları Eğitimi Programı 1995–2003 Değerlendirme Raporu, 2003.
<http://www.kadinininsanhaklari.org/files/Degerlendirme%20Raporu.pdf> (erişim: 07.11.2008).
- Onora O'Neill, *Bounds of Justice*, Cambridge University Press, West Nyack, New York, 2000.
- Roderick A. Macdonald, “Access to Justice”, Symposium on Access to Justice, The Law Society of Upper Canada, 2003. <http://www.lawsociety.org.uk> (erişim: 17.03.2008).
- Seda Kalem, Galma Jahic ve İdil Elveriş, *Adalet Barometresi, Vatandaşların Mahkemeler Hakkındaki Görüşleri ve Değerlendirmeleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Seda Kalem, Galma Jahic ve İdil Elveriş, *Adliye Gözlemleri, İstanbul Mahkemeleri: Fiziksel Koşullar, Duruşmalar, Gecikmeler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sevgi Uçan Çubukçu, “Demokrasiye Önemli Bir Katkı: Kadın Sivil Toplum Örgütleri”, Fatmagül Bertay (derleyen), Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar, KA-DER Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sevgi Uçan Çubukçu, “1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma”, Fatmagül Bertay (derleyen), Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar, KA-DER Yayınları, İstanbul, 2004.
- Thomas G. W. Telfer, (derleyen), *International Perspectives on Consumers' Access to Justice*, West Nyack, Cambridge University Press, New York, 2003.
<http://site.ebrary.com/lib/bilgi/Doc?id=10070297&ppg=42> (erişim: 01.05.2008).
- Yaşar Çor, “Aile İçi Şiddet, Suç Mağdurları”, Halil İbrahim Bahar (derleyen), Suç Mağdurları, Adalet Yayınevi, Ankara, 2006.
- Zelal Ayman, “Toplumsal Cinsiyet”, Türkiye’de Hak Temelli STK’lar Sorunlar ve Çözüm Arayışları, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM), Ankara, 2007.

ULUSAL ve ULUSLARARASI KURULUŞLARIN YAYINLARI / RAPORLARI

- BM Nüfus Fonu, Altı İilde Yapılan Kamuoyu Araştırması Sonuçları, Haziran 2006.
- CEPEJ, European Judicial Systems 2002, Council of Europe Publishing, 2004.
http://www.justice.government.bg/new/Documents/EU/Report_2002.pdf (erişim: 13.07.2008).
- CEPEJ, European Judicial Systems 2006, Council of Europe Publishing, 2008.
http://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/cepej/evaluation/2008/rapport2008_en.pdf (erişim: 27.11.2008).
- Commission on Legal Empowerment of the Poor ve UNDP, Making the Law Work for Everyone, New York, 2008.
- Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013), Resmi Gazete: 01.07.2008 – 26215 Mükerrer.
- Devlet Planlama Teşkilatı, Orta Vadeli Program, Resmi Gazete: 21.06.2007 – 26559.
- Dünya Bankası, A Framework for Strengthening Access to Justice in Indonesia, 2007.
<http://siteresources.worldbank.org/INTJUSFORPOOR/Resources/A2JFrameworkEnglish.pdf> (erişim: 02.07.2008).
- Fareda Banda, Project on a Mechanism to Address Laws that Discriminate against Women, Office of the High Commissioner for Human Rights – Women’s Rights and Gender Unit, 2008.
- Inter-American Commission on Human Rights, Access to Justice as a Guarantee of Economic, Social, and Cultural Rights. A Review of The Standards Adopted by The Inter-American System of Human Rights, 2007.
- KSGM, Birleşmiş Milletler CEDAW Komitesine Sunulmak Üzere Hazırlanan Altıncı Periyodik Türkiye Raporu, 2008. <http://www.ksgm.gov.tr/belgeler/CEDAWrapor6.doc> (erişim:08.11.2008).
- KSGM, Stratejik Plan 2008 – 2012, Ankara 2007. <http://www.ksgm.gov.tr/sp.pdf> (erişim: 02.02.2008).
- KSGM, Türkiye’de Kadının Durumu Raporu, Haziran 2008.
<http://www.ksgm.gov.tr/kadindurumu.pdf> (erişim: 04.09.2008).
- KSGM, 2007 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.ksgm.gov.tr/2007faaliyetraporu.pdf> (erişim: 09.09.2008).
- Open Society Foundation for South Africa, Access to Justice, 2003.
http://www.osf.org.za/File_Uploads/docs/File_Download.asp?ThisFile=Access_to_Justice_Roundtable_July_2003.pdf (erişim: 18.07.2008).
- DİE ve Dünya Bankası, Turkey Joint Poverty Assessment Report, Vol: I, Turkey, 2005.
<http://go.worldbank.org/5K0CVRIO00> (erişim: 13.07.2008).

- SHÇEK, 2007 Faaliyet Raporu,
<http://www.shcek.gov.tr/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/2007.FAALIYET.RAPORU.pdf>
 (erişim: 28.11.2008).
- The National Center For State Courts, How The Public Views The State Courts A 1999 National Survey, 1999.
http://www.ncsconline.org/WC/Publications/Res_AmtPTC_PublicViewCrtsPub.pdf
 (erişim: 19.09.2008).
- The Second World Congress for Middle Eastern Studies Report, Ürdün, 11–16 Haziran 2006.
http://portal.unesco.org/shs/en/files/10292/11616823191Women_in_Judiciary_Amman.pdf/Women%2Bin%2BJudiciary%2BAmman.pdf (erişim: 23.12.2008).
- Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, KSGM Yayınları, Ankara, 2006.
- TÜBAKKOM, Mayıs 2001 - Mart 2003 Dönemi Raporu,
<http://www.barobirlik.org.tr/tbb/komisyonlar/tubakkom/2003.aspx> (erişim: 16.11.2008).
- TÜİK, Hakim Sayısı, Mahkemelere Gelen ve Bir Hakime Düşen Dava Sayısı Araştırması, 1996–2005.
- TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2003–2004–2005–2006–2007.
- TÜSİAD, Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2000.
[http://www.tusiad.org/tusiad cms.nsf/LHome/059AD7343D14D71FC225733E00254722/\\$FILE/kadin2000.pdf](http://www.tusiad.org/tusiad cms.nsf/LHome/059AD7343D14D71FC225733E00254722/$FILE/kadin2000.pdf) (erişim: 11.06.2008).
- UNDP, Access to Justice, 2004. http://www.undp.org/governance/docs/Justice_PN_En.pdf
 (erişim: 07.04.2008).
- UNDP, Access to Justice in Vietnam – Survey’s from a People’s Perspective, 2004.
http://www.undp.org.vn/undpLive/digitalAssets/4/4667_A2J__Engl_.pdf (erişim: 02.07.2008).
- UNDP, Taking Gender Equality Seriously: Making Progress, Meeting New Challenges. New York, 2006. <http://www.undp.org.pl/publikacje/TakingGenderEqualitySeriously.pdf>
 (erişim: 06.06.2008).
- UNIFEM, Progress of the World’s Women 2008/2009: Who Answers to Women?, <http://www.unifem.org/progress/2008/publication.html> (erişim: 28.12.2008).
- Uluslararası Af Örgütü, Afghanistan: No One Listens to Us and No One Treats Us as Human Beings: Justice Denied to Women, 2003.
<http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA11/023/2003/en/dom-ASA110232003en.pdf> (erişim: 21.11.2008).
- Uluslararası Af Örgütü, International Secretariat, No One to Turn To: Women’s Lack of Access to Justice in Sierra Leone, Londra, 2005.
<http://www.amnesty.org/en/library/asset/AFR51/011/2005/en/dom-AFR510112005en.html> (erişim: 21.11.2008).

Uluslararası Af Örgütü, Kadına Yönelik Şiddet Sayacı - İstatistiki Bilgiler – Özet.
http://www.amnesty.org.tr/yeni/index.php?view=article&catid=60&id=241&option=com_content (erişim: 19.08.2008).

Uluslararası Af Örgütü, Türkiye: Aile İçi Şiddete Karşı Mücadelede Kadınlar Raporu, Haziran 2004. <http://www.amnesty.org> (erişim: 11.07.2008).

Rural Development Institute, Women and Land Fact Sheet,
http://www.rdiland.org/PDF/PDF_Publications/Women&Land.FactSheet.pdf (erişim: 10.06.2008).

KANUNLAR, SÖZLEŞMELER ve KARARLAR

Adaletle Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşme,
http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.pdf&cid=91 (erişim: 02.12.2008).

Afrikalı İnsan ve Halkların Hakları Şartı, [http://www.izmirbarosu.org.tr/Default2.aspx?id=\(42-20\)%20-%20471k](http://www.izmirbarosu.org.tr/Default2.aspx?id=(42-20)%20-%20471k) (erişim: 02.02.2008).

Ailenin Korunmasına Dair Kanun, Resmi Gazete: 17.01.1998 – 23233.

Ailenin Korunmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 04.05.2007 – 26512.

Anayasa Mahkemesi Kararı, 30.06.1998 tarihli ve E.1997/18, K.1998/42 sayılı.

Anayasa Mahkemesi Kararı, 03.04.2001 tarihli ve E.1999/50, K.2001/67 sayılı.

Anayasa Mahkemesi Kararı, 01.06.2005 tarihli ve E.2001/323, K.2005/31 sayılı.

Anayasa Mahkemesi Kararı, 05.06.2008 tarihli ve E. 2008/16, K. 2008/116 sayılı.

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi,
<https://www.iachr.org/Basics/English/Basic2.American%20Declaration.htm> (erişim: 02.02.2008).

Avukatların Rolüne dair Temel Prensipler (Havana Kuralları),
<http://ihami.anadolu.edu.tr/belgegoster.asp?num=22&dil=2> ve
<http://www2.ohchr.org/english/law/lawyers.htm> (erişim: 02.02.2008).

Avukatlık Kanunu, Resmi Gazete: 07.05.1969 – 13168.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (erişim: 02.02.2008).

Belediye Kanunu, Resmi Gazete: 03.03.2005 – 25874.

Ceza Muhakemesi Kanunu, Resmi Gazete: 04.12.2004 – 25673.

Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerin Görevlendirilmeleri ile Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik, Resmi Gazete: 02.02.2007 – 26450.

Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerin Görevlendirilmeleri ile Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Resmi Gazete: 21.05.2007 - 26528.

Çocuk Hakları Sözleşmesi, Resmi Gazete: 27.01.1995 – 22184, İngilizcesi <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm> (erişim: 02.02.2008).

Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler ile ilgili Başbakanlık Genelgesi, Resmi Gazete: 04.07.2006 – 26218.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Resmi Gazete: 18.12.2008 - 27084 (Uygun Bulma Kanunu), Sözleşmenin resmi olmayan çevirisi <http://www.ozida.gov.tr/>, İngilizcesi <http://www2.ohchr.org/english/law/disabilities-convention.htm> (erişim: 27.12.2008).

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Resmi Gazete: 16.06.2002 – 24787, İngilizcesi <http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm> (erişim: 02.02.2008).

Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Resmi Gazete: 02, 03, 04.07.1927 – 622, 623, 624.

Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0574.pdf> (erişim: 27.12.2009).

İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, Resmi Gazete: 27.05.1949 – 7217, İngilizcesi <http://www.unhcr.ch/udhr/lang/eng.htm> (erişim: 02.02.2008).

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme, Resmi Gazete: 22.05.1997 – 22996, İngilizcesi <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm> (erişim: 02.02.2008).

İstanbul Barosu, İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu 2006 – 2008, İstanbul, 2008.

İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, Resmi Gazete: 29.04.1988 - 19799, İngilizcesi <http://www2.ohchr.org/english/law/cat.htm> (erişim: 02.02.2008).

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi, Resmi Gazete: 14.10.1985 – 18898, İngilizcesi <http://un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm> (erişim: 10.10.2008).

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 06.11.2004 - 25635.

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Resmi Gazete: 21.07.2003 – 25175, İngilizcesi <http://www2.ohchr.org/english/law/ccpr.htm> (erişim: 03.05.2008).

Özel Hukuk Tüzel Kişileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Açılan Kadın Konukevleri Yönetmeliği, Resmi Gazete: 08.05.2001 – 24396.

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Aile Danışma Merkezleri Yönetmeliği, Resmi Gazete: 07.10.2007 – 26666.

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, Resmi Gazete: 27.05.1983 – 18059.

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna Bağlı Kadın Konukevleri Yönetmeliği, Resmi Gazete: 12.07.1998 – 23400.

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna Bağlı Toplum Merkezleri Yönetmeliği, Resmi Gazete: 11.07.2000 – 24106.

TÜBAKKOM Yönergesi,

http://www.barobirlik.org.tr/tbb/komisyonlar/tubakkom/2005_2006.aspx (erişim: 16.11.2008).

Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, Resmi Gazete: 08.07.2004 – 25516, İngilizcesi

<http://www2.ohchr.org/english/law/cmw.htm> (erişim: 02.02.2008).

Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği, Resmi Gazete: 30.03.2004 – 25418.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1924), Resmi Gazete: 15.1.1945 - 5905.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1961), Resmi Gazete: 20.7.1961 - 10859.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982), Resmi Gazete: 09.11.1982 – 17863 Mükerrer.

Yargı Bağımsızlığına dair Temel Prensipler, Türkçesi

<http://ihami.anadolu.edu.tr/belgegoster.asp?num=24&dil=2>, İngilizcesi
<http://www2.ohchr.org/english/law/indjudiciary.htm> (erişim: 02.02.2008).

DiğER

International Women's Democracy Center, http://www.iwdc.org/resources/fact_sheet.htm (erişim: 15.12.2008).

KAHDEM, <http://www.kahdem.org.tr/> (erişim: 11.12.2008).

KA-MER, <http://www.kamer.org.tr> (erişim: 21.11.2008).

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, <http://www.morcati.org.tr> (erişim: 28.12.2008).

STGM, <http://www.stgm.org.tr> (erişim: 04.07.2008).

The Global Gender Gap Report 2008, http://www.weforum.org/pdf/gendergap/ggg08_turkey.pdf (erişim: 25.08.2008).

Van Kadın Derneği, <http://www.vakad.org/sayfa.php?p=94> (erişim: 15.12.2008).

I- Giriş

İnsanlığın başlangıcıyla birlikte toplumsal yaşamın gereği olarak tüm biçimleriyle sosyal ilişkiler gelişmiş, bu ilişkiler zamanla kendi gereklerini ve kurallarını oluşturmuştur. Her ne kadar zaman içerisinde bu kuralların bir kısmı değişmiş olsa da temel ihtiyaçlardan doğan toplumsal kavramlar önemini kaybetmemiştir. Adalet kavramı da bunlardan biridir. Toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde adalet her zaman ihtiyaç duyulan bir kavram olmuştur. Adalet, en geniş anlamıyla hakkın gözetilmesi ve yerine getirilmesi demektir. Tarihsel döneme, dünya görüşüne, coğrafyaya ve toplumsal sınıfa göre değişen, görecelik arz eden bir kavramdır.¹ Bu çalışmada adalet kavramı, hukuka ve hukuksal eşitliğe uygunluk çerçevesinde kullanılacaktır.

Adalet kavramının göreceliği göz önüne alındığında hukuksal çerçevede de kavramın tanımını yapmak, sınırlarını çizmek kanun koyucular, uygulayıcılar, mağdurlar, davalı ve davacılar, avukatlar gibi farklı tarafların varlığı da düşünüldüğünde kolay değildir. Adaletle ilgili farklı sınıflandırmalara maddi adalet - şekli adalet ayrımı örnek gösterilebilir. Maddi adalet hukuk kurallarının içeriğinin, özünün adil olup olmadığı ile ilgilenirken şekli adalet mevcut hukuk kurallarının adil uygulanıp uygulanmadığı ile ilgilenmektedir. Ulaşılan sonucun adil olabilmesi için hem maddi hem de şekli adaletin varolması gerekmektedir. Aksi takdirde adil bir düzenleme adil olmayan bir uygulama nedeniyle, adil uygulama da adil olmayan düzenleme nedeniyle amaçladığı sonuca ulaşamayacaktır.² Hukuk devleti, maddi ve şekli adaleti birlikte gerçekleştirmeyi hedeflemelidir. Adil bir hukuk sisteminin vazgeçilmezleri vardır, bunlar sırasıyla şöyledir:

- Kanunlar, herkes için eşit olmalı ve eşit şekilde uygulanmalıdır. Kanunlar kapsayıcı olmalı, toplumun bazı kesimleri için değil, tüm toplumun

¹ Anıl Çeçen, Adalet Kavramının Göreliliği Üzerine Bir Deneme.

² Gülriz Uygur, AÜHFD, s. 29-38.

ihtiyaçları gözetilerek düzenlenmelidir. Sadece mevzuatta değil uygulamada da eşitlik söz konusu olmalıdır.

- Yasal anlaşmazlıkların çözümü etkili ve hakkaniyetli, izlenen süreç şeffaf olmalı ve anlaşmazlıklar makul sürede çözümlendirilmelidir.
- Herkes hukuki bilgiye, yasal haklarına, hukuki danışmanlığa ve hukuki temsile ulaşabilmelidir. Adalete erişim süreci makul olmayan bir şekilde sınırlandırılmış olmamalıdır.³

Kanun koyma süreçlerinde belirli zümrelere ayrıcalık tanınması, kanunlardaki karmaşık ve yargılamayı uzatan usulü düzenlemeler, yasa kirliliği, kanunların eşit uygulanmaması, dezavantajlı ve ayrımcılığa uğrayan grupların hukuki bilgiden yoksun kalışı/bırakılışı, mahkeme masraflarının yüksek oluşu gibi nedenlerle hukuk sistemlerinin eşitlik ve etkililik gibi vazgeçilmez unsurları zedelenmiş, bireyler geleneksel hukuk sistemlerinde adalete erişememe sıkıntısı yaşamaya başlamışlardır. Bu sıkıntıyı giderme çabalarından doğan adalete erişim hareketi, sosyal hukuk devleti fikrinin hâkim olduğu 1960'larda hukuk sisteminde dezavantajlı gruplar lehine sosyal politikalar geliştirme, uyuşmazlıkların çözümünde iyileştirme sağlama ve alternatif yollar bulma amaçlarıyla ortaya çıkmıştır.

Adalete erişimin önündeki başlıca engeller şunlardır:

- Usuli düzenlemeler ve yasa kirliliği nedeniyle giderek karmaşıklaşan hukuk sistemi,
- Hukuki işlemlerin maliyetinin yüksekliği,
- Makul süre kıstasına uyulmaması, hukuk sisteminin giderek hantallaşması,

³ Kathleen McEvoy, Legal Date, s. 2. Ayrıca bkz. Adnan Güriz, Hukuk Başlangıcı.

- Hukuki temsil yokluğu ve/veya hukuki temsilden yararlanma maliyetinin yüksek olması, adli yardım sisteminin yetersizliği,
- Kanunların eksik uygulanması, özellikle de uluslararası sözleşmelerin zaman zaman görmezden gelinmesi, kanun yapma sürecinde uygulamada yaşanabilecek sıkıntıların dikkate alınmaması,
- Hukuki bilgiye erişememe veya bilginin anlaşılır şekilde aktarılamaması nedeniyle yaşanan bilgi eksikliği, yanlış bilgilenme.⁴

Yukarıda sayılan engellere, kanunlardaki toplumsal cinsiyetçi yapı, yargı çalışanlarının kalıplaşmış cinsiyetçi önyargıları, dezavantajlı ve ayrımcılığa uğrayan gruplar için koruyucu ve pozitif ayrımcı yasal düzenlemelerin yetersizliği de eklenince adalete erişim konusunda sıkıntı yaşayan en geniş toplumsal kesimi kadınların oluşturduğu kolaylıkla söylenebilir. Pek çok ülkede kadınlar ve erkekler yasalarda halen eşit haklara sahip değillerdir. Yasa koyucular ve uygulayıcılar arasındaki kadın oranı gelişmiş ülkelerde bile yeterli düzeye erişememiştir. Ülkemizde de durum farklı değildir; yasal olarak kadın erkek eşitliğinin sağlanabildiği söylenebilirse de uygulamada ciddi eşitsizlikler yaşanmaktadır. Kadınların, adalete erişirken karşılaştıkları zorlukların dozu yoksulluk, engellilik, okur-yazar olmama, göçmenlik, ekonomik bağımsızlıktan yoksunluk, sosyal hayata dâhil edilmeme gibi etkenler nedeniyle katbekat artmaktadır. Bunların yanı sıra şiddete uğrama korkusu, hukuk sistemine ve kolluk kuvvetlerine karşı güvensizlik, kadını koruyan birtakım yasal düzenlemeler olmasına rağmen uygulamada bunlara gereğince riayet edilmemesi de kadınların adalete erişimi önündeki engeller arasındadır. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar, adalete erişme konusunda erkeklere oranla katbekat dezavantajlı durumdadırlar.

Sıralanan tüm bu etkenler kadınların, temel insan haklarından biri olarak kabul gören adalete erişim hakkını kullanmalarını engellemektedir. Oysa bu hakkı

⁴ United Nations Development Programme (UNDP), Access to Justice, 2004, s. 4. Bkz. http://www.undp.org/governance/docs/Justice_PN_En.pdf (erişim: 07.04.2008).

tanımak ve korumak sosyal hukuk devletlerinin asli görevlerindedir. Sosyal hukuk devletleri, ulusal mevzuatları ve taraf oldukları uluslararası sözleşmelerle adalete erişim hakkını tanımak, korumak ve dezavantajlıların, ayrımcılığa uğrayanların adalete erişimini sağlamak için düzenlemeler yapmak durumundadırlar. Bu bağlamda, Anayasasında yer aldığı üzere sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti de diğer modern devletler gibi, kadın vatandaşlarının erkek vatandaşlarıyla eşitliğini sağlamak için kadınların sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda hayata dâhil olmaları önündeki engelleri kaldırma ve onları erkeklerle eşit kılmak için önlemler geliştirme göreviyle karşı karşıyadır. Elbette, devletin kadın vatandaşlarının erkeklerle eşitliğini sağlama yolunda iyileştirmesi gereken alanlara adalete erişim de -yukarıda bahsettiğimiz sosyal hukuk devleti olmanın temel gerekçesiyle bağlı olarak- dâhildir.

Anayasa'nın⁵ genel esaslar kısmında yer alan kanun önünde eşitlik başlıklı 10. maddesinde;

“Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

(Ek fıkra: 7.5.2004–5170/1 md.) Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.”⁶

denilmektedir. Bu maddede de açıkça görüldüğü üzere; ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşitlik hakkını garanti altına alma, kadınların ve erkeklerin eşit

⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kurucu Mecliste Kabul Tarihi: 18.10.1982; Halkoyuna Sunulmak Üzere Tasarının Resmî Gazetede İlanı: 20.10.1982 – 17844; Kanunun Halkoyu ile Kabul Tarihi: 07.11.1982; Halkoyu Sonucunun Yayımlandığı Resmî Gazete Tarihi: 09.11.1982 – 17863 Mükerrer.

⁶ 09.02.2008 tarihli ve 5735 sayılı Kanununun 1. maddesiyle son fıkraya “bütün işlemlerinde” ibaresinden sonra gelmek üzere “ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında” ibaresi eklenmiş, bu ibare Anayasa Mahkemesi'nin 05.06.2008 tarihli ve E. 2008/16, K. 2008/116 sayılı Kararı ile iptal edilmiştir.

haklara sahip olmasını ve bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlama Devletin görevleri arasındadır.

Anayasa'nın yanı sıra Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'ne (CEDAW)⁷ taraf olduğumuz da düşünüldüğünde, kadınların toplumsal rolleri nedeniyle yaşadıkları ayrımcılık ve eşitsizliği ortadan kaldırmak, dolayısıyla kadınların adalete erişimini sağlamak sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin görevidir.

Bu çalışmada, kadınların erkeklere oranla adalete erişmek konusunda çok daha fazla dezavantajlı durumda olduğu kabulüyle, kadınları bu alanda destekleyen Türkiye'deki yapıların yeterli olup olmadığına yanıt aranmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'deki kadınların adalete erişim sürecinde karşılaştıkları engelleri ve bu engelleri aşmalarına destek olan Devlete bağlı ve Devlet dışı yapıların neler olduğunu ortaya koymak; bu yapıları incelemek, eksikliklerini, yapılanları ve yapılması gerekenleri tespit etmektir. Aynı zamanda adalete erişim kavramı, kadınların adalete erişimi önündeki engeller ve uygulamacıların düşünceleri üzerinden, bugüne kadar ülkemizde pek az çalışmaya konu olan adalete erişim kavramını ve gelişimi işlemek, uygulamacıların kadınların önündeki engelleri nasıl tespit ettiklerini ve bunlarla nasıl mücadele ettiklerini öğrenmek, engellerin ortadan kaldırılması yönünde yapılabilecekler konusunda çözüm önerileri sunmaktır. Bu amaçlarla çalışmada; adalete erişim kavramı, kavramın dünyadaki ve Türkiye'deki gelişimi, kadınların adalete erişimi önündeki engeller ele alındıktan sonra, Türkiye'de kadınların adalete erişimini kolaylaştıran Devlete bağlı ve Devlet dışı kurum/kuruluşlar incelenecek ve bazı kadın örgütlerinin, adalete erişim algıları, uygulamaları ve sürece katkıları değerlendirilecektir.

⁷ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1979 tarihli ve 34/180 sayılı Kararıyla kabul edilmiş ve imzaya, onaya ve katılıma açılmış, 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir. R. G. 14.10.1985 – 18898. Türkçe metin için bkz. http://www.ksgm.gov.tr/gmh_yasalhaklar.php (erişim: 10.10.2008). İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz. <http://un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm> (erişim: 10.10.2008).

Bu çalışmada adalete erişimden kasıt maddi adalete erişimden ziyade şekli adalete erişimdir. Çalışmanın odağı kadınlar için elbette maddi adalete erişim de şekli adalete erişim kadar önem taşımaktadır. Ancak çalışmanın amacı kadınların önündeki adalete erişim engellerinin tespiti ile bu konuda çalışan destek yapılarının incelenmesi olduğundan ayrıca eksikliklere rağmen mevzuatta kadın - erkek eşitliğini sağlanmaya oldukça yaklaştığımızdan ve yukarıda da belirtildiği gibi kadınların adalete erişimde karşılaştıkları engeller daha çok cinsiyetçi ayrımcılıktan kaynaklanan uygulamalara dayandığından çalışmada adalete erişim yukarıda belirtildiği gibi şekli adalete erişim anlamında kullanılacaktır.

Çalışmanın kavram bölümünde, adalete erişim kavramına ilişkin farklı görüşlere değinilecek; kavramın gelişimi bölümünde ise adalete erişim hareketi anlatılacak, kavramın uluslararası insan hakları temel belgelerindeki yerine bakılacak ve son olarak Türkiye'deki duruma yer verilecektir. Çalışmanın insan hakları belgeleri bölümünde incelenen belgeler şunlardır: İnsan Hakları Evrensel Beyanname; Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi; Afrikalı İnsan ve Halkların Hakları Şartı; Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı; Avukatların Rolüne dair Temel Prensipler; Yargı Bağımsızlığına dair Temel Prensipler; Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi; Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme; İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme; Çocuk Hakları Sözleşmesi; Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme; Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme; Adalete Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşme. Belgelerin seçiminde etki alanları, adalete erişim ile ilgileri dikkate alınmıştır. Ayrıca, göçmenlik, engellilik, işkence mağduru olma vb. durumların kadınların cinsiyetlerinden dolayı uğradıkları ayrımcılığın dozunu arttırdığı göz önüne alınarak bu konulara ilişkin temel belgelere de yer verilmiştir. Kadınların adalete erişimi önündeki engeller yazılı hukuktan çok toplumsal kurallara dayandığından çalışmada, belgelerin veya

maddelerin sayılması hedeflenmemektedir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümü temel belgelerle sınırlandırılmıştır. Türkiye kısmında ise, adalete erişim hakkının yasal dayanaklarına bakılacaktır. Ülkemizde, adalete erişim kavramı ve hareketi tartışılmamış; akademik çalışmalarda ve kanunlarda yeni yeni yer edinmeye başlamıştır. Yıllardır yargı reformunun gerekliliği hakkında pek çok toplumsal kesim fikir birliğinde olmasına ve reform amacıyla çok sayıda kanunda değişiklik yapılmasına rağmen reform tartışmaları sırasında adalete erişim hareketi üzerinde kapsamlı bir çalışma yapılmıştır.

Adalete erişim kavramı ve gelişimine dair bölümlerden sonra, çalışmanın çıkış noktası olan kadınların adalete erişim sürecinde karşılaştıkları engellere ilişkin bilgi verilecektir. Kadınların adalete erişimde karşılaştıkları engeller; ekonomik temelli engeller, yapısal engeller ve sosyal engeller olarak sınıflandırılacaktır. Yapısal engeller ise kendi içinde, yasalarda ve uygulamada var olan eşitsizlikler, karar alma mekanizmalarına erişememe; kanun dili ve usullerin karmaşıklığı; mahkemelerin iş yükü, çalışanların iş yoğunluğu, mahkeme binalarının fiziksel durumu şeklinde sınıflandırılacaktır.

Kadınların adalete erişimi önündeki engellerin açıklandığı bölümü Türkiye’de kadınların adalete erişimini kolaylaştıran yapıların incelendiği bölüm takip etmektedir. Bu bölüm, Devlete bağlı yapılar ve Devlet dışı yapılar olarak ikiye ayrılmıştır. Türkiye’de Devlet’e bağlı, kadınların adalete erişimini kolaylaştırıcı yapılar bulunsa da adalete erişim alanında bu açığı aslen barolar, meslek odaları, sendikalar, sivil toplum örgütleri ve kadın örgütleri kapatma çabasıdadır. Kadınların adalete erişim sürecini kolaylaştıran Devlete bağlı başlıca kurum/kuruluşlar; Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) ve bu Kurum’a bağlı kadın konukevleri⁸, valiliklere ve belediyelere bağlı kadın merkezleri ve sığınaklarıdır.

⁸ Kamu kurumları ve yerel yönetimler tarafından açılan sığınaklar için kullanılan korunma evi, konukevi gibi isimler kadına yönelik şiddeti toplumsal bir sorun olmaktan çıkarıp, kadını korunması gereken bir nesne; kadına yönelik şiddeti ise kadının kendi sorunu haline getirmekte ve kadını aile içindeki geleneksel rolü içinde kalmaya zorlamaktadır. Oysa sığınaklar sadece kadınların can güvenliğini ve erkek şiddetinden uzaklaşmasını sağlayacak mekânlar değil aynı

Bu kurum/kuruluşlar kadınların şiddet ortamından uzaklaşmasını sağlayarak ve/veya hukuki bilgiye erişim konusunda yaptıkları yönlendirmelerle adalete erişim konusunda kadınlara destek olmaktadır. Bu alanda çalışan Devlet dışı yapıların en kurumsalı ise barolardır. Baroların kadın hakları komisyonları veya merkezleri, adli yardım merkezleri dışında kadın hakları alanında faaliyet sürdüren pek çok sivil toplum örgütü ve kadın örgütü mevcuttur. Bu bölümde yapıların tümü genel olarak incelenecek ve değerlendirilecektir.

Çalışmanın son bölümünde; kavram, kavramın gelişimi, Türkiye'deki mevzuat ve destek yapılar hakkındaki bilgiler ışığında uygulamaya bakılması hedeflenmektedir. Bu amaçla bu bölümde kadın hakları alanında çalışan ve kadınların adalete erişimine destek olan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, İzmir Kadın Dayanışma Derneği, Van Kadın Derneği (VAKAD), Tunceli Kadın Merkezi (KA-MER), Kadınlara Hukuki Destek Merkezi (KAHDEM) ve Diyarbakır Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nden (DİKASUM) birer kişiyle yapılan görüşmelere yer verilecektir. Görüşme yapılacak kadın örgütleri ve sivil toplum kuruluşları seçilirken, konuya bakış açılarının tespiti dışında, bölgesel ve örgütsel farklılıkların, kadınlarla yüz yüze çalışmanın veya internet üzerinden bağlantı kurmanın, bağımsız olup olmamanın değişik sorunlara yol açıp açmadığının tespiti de amaçlanmıştır.

Türkiye'de bugüne kadar kadınların adalete erişimine ilişkin yapılan çalışmalar son derecede sınırlı ve az sayıdadır. Çalışma konusunun kadınların adalete erişimi olarak belirlenme nedenlerinden biri adalete erişim ile ilgili çalışmaların kavramın bilinirliğinin arttıracığı bu sayede belki de mevzuatın adalete erişim fikriyle gözden geçirilmesi, insan odaklı hale getirilmesine aracı olunabileceği fikridir. Çünkü adalete erişim kavramı Türkiye'de fazlaca tartışılmamış, çalışılmamış bir kavramdır. Oysa adalete erişimin sağlanması tüm

zamanda şiddetsiz bir hayatın mümkün olduğunu keşfedecekleri mekânlardır. Bu nedenle çalışmanın SHÇEK'in faaliyetleriyle ilgili kısımlarında mevzuatta konukevi tabirine yer verildiğinden bu şekilde kullanılacak çalışmanın diğer bölümlerinde ise sığınak ifadesine yer verilecektir. Benzer görüşler için bkz. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı internet sitesi <http://www.morcati.org.tr/bk01.php> (erişim: 28.12.2008).

hakların garanti altına alınması için olmazsa olmazlar arasında yer almaktadır. Kavram Türkiye’de genelde adli yardım olarak anlaşılmakta, adli yardım kurumu adalete erişim için yeterli sayılmaktadır. Halbuki adli yardım adalete erişim hareketinin taleplerinden yalnızca biridir. Üstelik ülkemizde bu talep dahi yeterince karşılanamamakta, gerek yasal düzenlemelerden gerek uygulamadan kaynaklı pek çok sorun aşılımaya çalışılmaktadır. İkinci neden ise toplumsal eşitsizlikler göz önüne alınmadan sadece iyi bir anayasa ile veya kanunlarla, hukuku toplumsal yapıdan ayrı değerlendirerek varılacak noktanın eşitlik olamayacağı fikridir. Cinsiyet eşitsizliklerinin hüküm sürdüğü dünyada toplumun yarısını oluşturan kadınların adalete erişemiyor olması konunun özel olarak incelenmesine yönelik ihtiyacı ortaya koymaktadır. Türkiye’deki yapıların incelenmesindeki ve uygulamada yer alan kişilerle görüşmeler yapılmasındaki amaç, çalışmayı kuru bir hukuk metni olmaktan çıkarıp gerçekçi ve uygulanabilir çözüm önerileri sunan, özellikle de kadınların adalete erişimi önündeki engelleri aşmalarına destek olan tüm yapılara kavramı tanımaları, eksikliklerinin farkına varmaları, adalete erişim konusunda çalışmalarını yönünde cesaretlendiren bir metin haline getirme çabasıdır. Kadınların adalete erişimi önündeki engellere ilişkin bütüncül bir bakışın gerekliliği ve sorunun kadının toplumdaki yeriyle bağlantısı çoklukla göz ardı edildiğinden çalışmada bu bütünsellik ve bağlantı yakalanmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılacak yöntem; literatür taraması, uluslararası insan hakları belgelerinin incelenmesi, kadınların adalete erişimine destek olan Devlete bağlı ve Devlet dışı yapıların incelenmesi, karşılaştırılması ve bu yapılarda çalışan kişilerle görüşmeler yapılması olarak belirlenmiştir.

II- Adalete Erişim

A- Adalete Erişim Kavramının Ortaya Çıkışı

Hukuk devleti, hak ve özgürlükleri güvence altına alan, vatandaşların haklarını aramalarının önündeki tüm engelleri kaldırmakla yükümlü olan, demokratik, eşit ve adaletli bir toplumsal düzen kurma iddiasıyla devlet iktidarını vatandaşların özgürlüğü lehine sınırlandıran, hukukla ve hukukun genel ilkeleriyle

bağlı olan bir idare biçimi olarak tanımlanabilir. 18. yy.da gelişen ve 19. yy. ile modern devletin vazgeçilmez bir özelliği olarak kabul gören hukuk devleti olma özelliği ile devlet, artık yalnızca kanun koyucu değildir, koyduğu kanunlarla da bağlıdır.⁹

Hukuk devleti olmanın birinci gereği temel hak ve özgürlükleri, insan haklarını, evrensel özlerine dokunulmayacak şekilde anayasa ile güvence altına almaktır. Hukuk devletinin diğer gerekleri de esasen bu güvenceyi sağlamaya yöneliktir. Temel hak ve özgürlüklere dönük devletin keyfi herhangi bir olumsuz müdahalesinin önlenmesi için idarenin yasallığı ve yargısal denetime tabi olması gereklidir. İdarenin uygulamaları yasalara, anayasaya ve hukukun evrensel ilkelerine uygun olmalıdır. İdarenin bundan sapması durumunda yargısal denetim yapılabilmesi, hukuka aykırı eylemlerin sahibi idare de olsa vatandaşlar yargı denetimi ile korunabilmelidir. Ancak, idarenin hukuka uygunluğunun sağlanması için yargı denetimiyle yetinilemez. Yasama organının da anayasaya uygun hareket etmesini sağlamak, anayasaya aykırı kanunlar çıkarmasını önlemek gerekir.

İdarenin yasallığı ve yargı denetimine tabi olması koşullarının yerine getirilebilmesi için yargı bağımsızlığına ve yargıç güvencesine ihtiyaç vardır. Bunu gerçekleştirebilmek de, yine hukuk devletinin gereklerinden olan kuvvetler ayrılığından, yani yasama, yürütme ve yargı güçlerinin devlet içinde bir elde toplanmamasından geçer.

Tüm bu koşulların temel hak ve özgürlükleri korumak için gerekli olduğunu söyledik. Özetle, hukuk devletinde hak ve özgürlükler devlet tarafından verilmez, tanınır. Ancak, devletin, toplum üstü bir varlık değil, kapitalist sistemde sınıflar çelişkisinin siyasi bir tezahürü olduğu rahatlıkla görülür. Dolayısıyla temel hakların devlet tarafından tanınması, sınıflar arası eşitsizliklerin, temel hakların kullanımında eşitsizliğe sebep olmasının önüne geçmez.

⁹ Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s. 88–98.

Nitekim 19. yy.da yaşanan toplumsal çatışmalar, çok geçmeden, hukuk devletinin yetersiz olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Devletin sadece vatandaşlara bireysel ve siyasal haklar tanıyarak bir yana çekilmekle yetinemeyeceğini; yaşanan sosyal eşitsizlikler, ayrıcalıklar, adaletsizliğin hüküm sürdüğü toplumsal düzen nedeniyle demokratik ve sosyal düzenlemeler yapmasının da gerekli olduğu görülmüştür. Sosyal hukuk devleti fikri de böylelikle ortaya çıkmıştır.¹⁰

Devletin sosyal nitelik kazanması esasen, 19. yy.ın ikinci yarısında yaşanan emek sermaye çatışmasını azaltmaya çalışan bir uzlaşma biçimi olarak sosyal politikaların doğuşu ile olmuştur. Endüstrileşme ile gün geçtikçe büyüyen işçi sınıfının, sosyal, ekonomik, siyasal hakları için yürüttüğü mücadele devletin başta sosyal güvenlik olmak üzere birçok alanda sosyal politikalar geliştirmesini sağlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında, 1945–1975 yılları arasındaki dönemde sosyal devlet fikri yaygınlaşmış, toplumsal eşitliği ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla bu yeni devlet, gelir adaletsizliğini giderme, yoksulluğu önleme, tüm vatandaşların eğitim ve sağlık hakkından yararlanması gibi hedeflerle sosyal politikalar geliştirmiştir.¹¹ Zamanla kadınlar, çocuklar, engelliler, gençler, tüketiciler vb. gruplara yönelik sosyal politikalar geliştirmek de sosyal devletin görevleri arasında yerini almıştır.

Devletin sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlandığı ülkelerde vatandaşlar, temel hak ve özgürlüklerinin sadece kanunlarla güvence altına alınmasını değil, ayrıca bu hak ve özgürlüklerinin kullanımının sosyal devletçe desteklenmesini de talep etmektedirler. Yani, sadece hukukun uygulanması vatandaşlar için yeterli olmamış, hukukun herkes için ulaşılabilir olması, eşit uygulanması gibi talepler de gündeme gelmiştir. Bu talepler toplumun adalete erişme özleminden kaynaklanmaktadır. Sosyal hukuk devletinin her vatandaşının adalete erişimini sağlaması ve temel bir insan hakkı olarak kabul edip güvence altına alması gerekmektedir. Dolayısıyla, devletin sosyal bir hukuk devleti olarak

¹⁰ Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s. 98–112.

¹¹ Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s. 98–112.

demokratik esaslara göre yönetilip yönetilmediği değerlendirilirken tüm vatandaşlarının cinsiyet, dil, din, ırk, yaş ve sınıf ayrımı yapılmaksızın adalete erişimlerini sağlanıp sağlanmadığına da bakılmalıdır.

B- Adalete Erişim Kavramı

Sosyal bir hukuk devletinin temel insan haklarından biri olarak kabul etmesi gereken adalete erişim, ortaya atıldığı 1960'lı yıllardan bu yana kapsamı üzerinde tam olarak uzlaşmaya varılamamış, tanımlanması zor, oldukça geniş bir kavramdır. Var olan yasal süreçlerin adaleti kaçınılmaz şekilde sağlamadığının görülmesiyle birlikte, önceleri yoksulların adalete erişimi önündeki engelleri kaldırmaya dönük bir sosyal politika olarak ortaya çıkan adalete erişim, zamanla tüm dezavantajlı ve ayrımcılığa uğrayan grupları kapsamaya yönelik bir hareket haline gelmiştir. 1960'lı yıllarla birlikte, sosyal devletler dezavantajlı grupların adalete erişimini sağlamak için ulusal hukuk sistemlerinde reformlar gerçekleştirmişlerdir.¹²

Demokratik bir devletin hukuk sisteminde herkesin kanunlar önünde eşit olması ve kanunların herkes için eşit şekilde uygulanması gereklidir. Vatandaşlar anlaşmazlıklarını makul sürede çözebilmelidir. Bu çözüm etkili ve hakkaniyetli, izlenen süreç şeffaf olmalıdır. Ancak, hem mevzuatta hem de uygulamada bu kriterlerin ideal biçimde gerçekleştirilememesi adalete erişim sorununu karşımıza çıkarır.

Adalete erişim, insanlar için vazgeçilmez bir haktır.¹³ Hakkı ihlal edilen kişi için adalete erişim önemlidir ve insan haklarının korunması ve uygulanması

¹² Mauro Cappelletti ve Bryant Garth., "Access to Justice and The Welfare State: An Introduction", s. 20–21.

¹³ 1997'de Avrupa vatandaşları arasında yapılan bir çalışmada, araştırmaya katılanların yüzde 90'ından fazlası her zaman, her koşulda saygı gösterilmesi gereken haklar arasında, kanunlar önünde eşit olma hakkını, yüzde 80'inden fazlası ayrımcılığa karşı yasal koruma hakkını saymaktadır. Şaşırtıcıdır ki sadece yüzde 66'sı oy kullanma hakkının her koşulda savunulması gerektiğini belirtmiştir. Aktaran Carol Harlow, "Access to Justice as a Human Right: The European Convention and the European Union" s. 187.

anlamında zaruridir. Adalete erişim genel anlamda, kişinin bir talebini mahkemeye taşıma ve mahkeme kararına bağlama imkânını ifade eder.¹⁴

Adalete erişim kavramı, tüm vatandaşların, özellikle dezavantajlı ve ayrımcılığa uğrayan grupların, haklarını korumaları ve anlaşmazlıklarını çözebilmeleri için adil ve etkili mekanizmalara ulaşmalarını kapsar. Ayrıca, resmi ve gayri resmi hukuk sistemleri aracılığıyla yaşadıkları anlaşmazlığa çözüm arama ve bu çözüme ulaşma kabiliyetlerini geliştirmeyi içerir.¹⁵ Vatandaşların, haklarını ve haklarını nereden talep edeceklerini bilmeleri, haklarını almak için görevli kurumlara ve mekanizmalara ulaşabilmeleri ve haklarını alma ve onları kullanma konusunda adli sisteme güven duymaları gereklidir.¹⁶

Hukuk devletinde, herkes hukuki bilgiye, hukuki danışmanlığa ve temsile ulaşabilmelidir. Adalete erişim, dar manada yasal hizmetlere ulaşım anlamına gelirken geniş anlamda erişimin önündeki sosyal, ekonomik, çevresel vb tüm engellerin ortadan kaldırılmasını da kapsar. Vatandaşların sadece haklarını ve nasıl ulaşacaklarını bilmeleri yeterli değildir, etkili bir adalet hizmeti için hizmet sağlayıcılarının da bilgi ve uzmanlığa sahip olması gereklidir. Ayrıca, hizmeti sağlayan devlet mekanizmaları ve altyapı etkili ve kolayca ulaşılabilir olmalıdır. Sağlanan adalet hizmetinin kalitesi de adalete erişimin önündeki engeller değerlendirilirken hesaba katılmalıdır.¹⁷ Örneğin, adalete erişim süreci makul olmayan bir şekilde sınırlandırılmış olmamalıdır. Adli süreç şeffaf olmalıdır.

Özetle adalete erişim kavramı, ekonomik (hukuki temsil ücreti, dava harç ve masrafları, adli yardım sisteminin yokluğu ve/veya iyi işlememesi vb.) ve sosyal (okur-yazarlık, kişilerin haklarını bilmemesi, hukuki okur-yazarlık, dil engeli, adalet sistemine duyulan güvensizlik, rüşvet vb.) adaletsizlikten

¹⁴ Francesco Francioni, “The Right of Access to Justice under Customary International Law”, s. 1.

¹⁵ Dünya Bankası, A Framework for Strengthening Access to Justice in Indonesia, 2007, s. 1-2, bkz. <http://siteresources.worldbank.org/INTJUSFORPOOR/Resources/A2JFrameworkEnglish.pdf> (erişim: 02.07.2008).

¹⁶ UNDP, Access to Justice in Vietnam – Survey’s from A People’s Perspective, 2004, s. 1, bkz. http://www.undp.org.vn/undpLive/digitalAssets/4/4667_A2J_Engl_.pdf (erişim: 02.07.2008).

¹⁷ Open Society Foundation for South Africa, Access to Justice, 2003, bkz. http://www.osf.org.za/File_Uploads/docs/File_Download.asp?ThisFile=Access_to_Justice_Roundtable_July_2003.pdf (erişim: 18.07.2008).

kaynaklanan engellerle mahkemelere ulaşımın (fiziksel anlamda) zor olması, yasal sürecin ve işlemlerin karmaşık olması, hukuk sisteminin hantallığı, etkisiz icra mekanizmaları gibi yapısal engellerin ortadan kaldırılmasını ve –ırk, dil, din, cinsiyet, sınıf, yaş, etnik köken, engellilik vb. – herhangi bir nedenle ayırım gözetilmeksizin herkesin adaletten eşit şekilde yararlanma hakkını anlatır.

C- Adalet Erişim Kavramının Gelişimi

1. Dünyada Adalet Erişim Kavramı

a) Adalet Erişim Hareketi

Adalet erişim hakkı, bu hakkın tanımlanması ve düzenlenmesi için yola çıkan bir reform hareketi olan adalet erişim hareketinin tarihsel gelişimi çerçevesinde çeşitli değişiklikler gösterse de; hukuk alanında ayrımcılığa uğrayan ve dezavantajlı olan grupların lehine temel bir nosyon olarak kendine duyulan ihtiyacı zamanla derinleştirmiştir. Adalet erişim kavramının gelişimini sağlayan adalet erişim hareketi, bu konuda bugüne kadarki en kapsamlı çalışmayı¹⁸ gerçekleştiren ve adalet erişim kavramını popüler hale getiren Mauro Cappelletti'ye göre, hukuka ve yargı reformuna dünya çapında yeni bir bakış getirdi. Bu yeni yaklaşım Batı dünyasının büyük kısmında, özellikle Avrupa'da uzun süredir hâkim olan, hukuku, diğer politik ve sosyal kurumlardan bağımsız olarak birtakım kurallar ve ilkelere dayandıran ve devlet tarafından üretilen

¹⁸ Floransa Adalet Erişim Projesi (*The Florence Access to Justice Project*), Ford Vakfı (*Ford Foundation*) ve İtalyan Ulusal Araştırma Konseyi'nin (*Italian National Research Council*) mali desteğiyle 1973 sonbaharında başlamıştır. Proje kapsamında dört kitap halinde yayınlanan serinin ilk kitabı, adli masraflara ve adalet erişim problemlerine ilişkin ulusal yaklaşımları içeren yirmi üç ülke raporunu kapsamaktadır (*Access to Justice, Vol I: A World Survey*). İkinci kitap, birinci kitapta yer alan ulusal raporlarca açığa çıkarılmış olan reform yaklaşımlarına ve reformların en önemli örneklerine yer vermektedir (*Vol II: Promising Institutions*). Önceki kitaplarda yer alan benzer ekonomik yapıda ve gelişmişlik düzeyinde olan ülkeler arasındaki karşılaştırmalar ve bu karşılaştırmalardan çıkarılan sonuçlar aracılığıyla üçüncü kitapta, diğer ülkelerdeki politikacılar ve reform gruplarına adalet erişime ilişkin problemlerin çözümünde yol gösterilmektedir (*Vol III: Emerging Issues and Perspectives*). Son kitap, uyuşmazlıkların çözümünde kullanılan ve gittikçe önem kazanan enformel mekanizmaları, "ilkel" toplulukların deneyimleriyle ve modern toplumlarla ilişkilendirerek anlatır (*Vol IV: Access to Justice in an Anthropological Perspective*). Serinin tüm kitaplarının genel editörlüğü Mauro Cappelletti tarafından yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mauro Cappelletti (derleyen), *The Florence Access to Justice Project*, Cilt: 1–4, Sijthoff and Noordhoff ve Giuffrè Yayınevi, Alphen aan den Rijn (Hollanda) ve Milano, 1978–1979.

“normlar sistemi” ile tanımlama eğiliminde olan biçimcilik yaklaşımını reddeden yeni bir görüş yarattı.¹⁹

Hukukun ve yasal sistemin sadece normatif çehresinin göz önüne alınmasına karşı gösterilen bu ilk tepki, hukuku sadece resmi kurallara veya ilkelere değil, sosyal çıkarlardan ve kamu yararından hâsıl olması gereken adli kararlara da dayandıran hukuki realizm akımından gelir. Adalet erişim hareketi, hukuki biçimciliğin eleştirisine dayanan teorik bir yaklaşım olmasının yanı sıra insan topluluğunun karmaşık yapısını yansıtan bir yapıya da sahiptir. Hukukun şekli unsuru inkâr edilmezken bu, tek bir öge olarak görülmez ve diğer ögeler ihmal edilmez. Özellikle insan, kültürel yapı, ekonomik ve psikolojik etkenler önemli birer unsur olarak kabul edilir. Adalet erişim, biçimciliğin ve yasal dogmaların eleştirisine dayanan bir yaklaşım olarak hukukun “bağlamsal” kavranmasını sağlar, bu da sadece normatif, tek boyutlu şekilde ele alınan hukuku üç boyutlu kılar. Birinci boyut; “bir adli kurumun yasal bir müdahalesini veya düzenlemesini teşvik eden *sosyal sorunu, ihtiyacı veya talebi*”, ikinci boyut; “*yasal karşılık veya çözümü*”, üçüncü boyut; “sosyal ihtiyaç, sorun ya da talebe dayanan böyle bir yasal karşılığın *sonuçlarını veya etkisini*” yansıtır.²⁰

Cappelletti, erişim fikrinin “liberalizmin ve *hukuk devletinin* eleştirisine tarihsel bir yanıt” olduğunu iddia eder.²¹ Liberal devletlerde adli korumaya ulaşma hakkı kişisel yasal bir haktır. Bu devletlerde adalet erişim hakkı, doğal bir insan hakkıdır ve devletin bu hakkı korumak için olumlu ayrımcılık yapması gerekmez, sadece hakkın çiğnenmesini engellemesi yeterlidir. Dolayısıyla, liberal devletin, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” yaklaşımı, adalet erişimin önündeki engeller söz konusu olunca pasif kalır. Onun için adalet de tıpkı diğer metaller gibi maddi gücü yetenin ulaşabileceği bir maldır. Ancak, sosyal devletle

¹⁹ Mauro Cappelletti, *The Modern Law Review*, s. 282.

²⁰ Mauro Cappelletti, *The Modern Law Review*, s. 283. *İtalikler* orijinal metinden.

²¹ Mauro Cappelletti, *The Modern Law Review*, s. 283. *İtalikler* orijinal metinden.

birlikte devletin ödevleri genişler, adalete erişimi sağlamak da bu yeni ödevler arasında yerini alır.²²

Temel fikri asli toplumsal ihtiyaçların ve sorunların tespit edilerek adli kurumlara dönük beklentilerin cevaplandırılmaya çalışılması olan erişim hareketinin gelişimi, erişim sürecinde karşılaşılan üç engel üzerinden üç döneme ayrılır. Bu dönemler, Cappalletti tarafından üç “dalga” olarak adlandırılır ve literatürde bu şekilde kabul görür.²³

Engellerin ilki, hareketin 1960’lı yılların ortalarında başlayan “birinci dalga”nın taleplerini şekillendiren, yoksulluk nedeniyle kişilerin hukuki bilgi ve yeterli temsile çok kısıtlı şekilde ulaşmasına ya da hiç ulaşamamasına neden olan “ekonomik engel”dir. Birinci dalganın temel talepleri ise adli yardım ve hukuki danışmanlığın yanı sıra yasal harcamalara karşı yapılan “yasal masraflar sigortası”dır.²⁴

Erişim hareketinin birinci dalgası, “hem devlet destekli yasal hizmetler hem de çeşitli özel projeler aracılığıyla yoksullar için adli yardımın genişletilmesini sağlayan”, “iyi kurumsallaşan”, fakat zamanla ciddi sorunları beraberinde getiren bir reform hareketi olarak da değerlendirilmiştir.²⁵ Erişim hareketinin getirdiği sorunlardan en önemlisinin ücretleri devlet tarafından karşılanan avukatlara duyulan güven olduğuna ilişkin eleştiri önemlidir. Bunun politik çatışmalara yol açacak bir güven olduğu, adalete erişim için öngörülen yasal mekanizmalar, hükümetin ve egemen grupların çıkarlarıyla çelişen bir konuma geldiğinde; bu konudaki devlet desteğinin kesilebileceği endişesi paylaşılabılır bir endişedir. Cappelletti ve Garth, bu endişelerini “(...) toplum, devlet düzenine ve toplumdaki egemen grupların faaliyetlerine karşı çıkmadığı sürece, yoksullara yardım için alınan tüm yasal önlemlerin kabul edilebilir

²² Mauro Cappalletti ve Bryant Garth (derleyen), Access to Justice, Vol. I: A World Survey, Book 1, s. 6–8.

²³ Mauro Cappalletti, The Modern Law Review, s. 283–287.

²⁴ Mauro Cappalletti, The Modern Law Review, s. 283.

²⁵ Bkz. Austin Sarat’ın Cappalletti’nin Access to Justice kitabı için yazdığı eleştiri. Harvard Law Review, s. 1917. Ayrıca Mustafa Özbek, AÜHFD, s. 123.

olduğuna karar verdi.”²⁶ şeklinde açıklar. Sarat da bu düşünceye katılır: “Devletin, hakların etkin bir icrasını hoş görme ve destekleme kapasitesi hakkındaki endişeleri tümüyle haklıdır. Devlet belki hakların tanınmasında cömert olabilir, ama etkili çarelerin tedarikinde nadiren cömert olacaktır. (...) Adli yardım kendini kişisel uyuşmazlıklar ile sınırladığı sürece çok problem doğmayacaktır, fakat yoksulların haklarının korunmasında, kaçınılmaz olarak saldırganlaşacak ve devlet politikasına bir itirazı gerektirecektir(...)”²⁷ Devletin adli yardım mekanizmalarında bu kadar etkili bir role sahip olması, yoksulların haklarının korunması ile devlet bütçesinin gerekleri veya “devlet çıkarları” çeliştiği zaman; devletin, ücretlerini karşıladığı avukatları ve baroları dizginlemeye çalışmasını, baroların faaliyetlerine müdahale etmesini getirebilir.

Cappalletti erişim hareketinin ikinci dalgasını şekillendiren engeli “örgütsel engel” olarak adlandırır. Hareketin ikinci dalga reformları, bireyci ve özel karakterli hukuka karşılık daha kamusal ve toplum merkezli bir hukuk anlayışının yerleşmesini, hukukun sadece sübjektif hakların korunması fikriyle yetinmemesini, “yaygın” (*diffuse*) ya da kolektif çıkarların korunmasına da hizmet ederek toplumun tamamının hukuki güvenliğe ulaşmasını amaçlar.²⁸

İkinci dalga, sosyal hakların doğuşuna benzer bir şekilde gelişir. Çocuklar, kadınlar, yaşlılar, etnik, dinsel ya da dilsel yönden ayrıma uğrayanlar gibi dezavantajlı kişilerin haklarını savunabilmesi için hukuktaki bireysel yasal koruma anlayışının yeterli olmadığı görülmüştür. Dezavantajlılar ve ayrımcılığa uğrayanlar haklarını ancak “kolektif” (grup) olarak veya “sınıf” halinde savundukları zaman etkili bir yasal korumadan yararlanabilmektedirler. Cappalletti, bunun yoksulluğun yeni bir biçimi olduğunu, üstesinden gelinmediğinde yasal korumayı tamamen etkisiz kılacağını söyler ve buna “örgütsel yoksulluk” adını verir.²⁹ Yasal sistemde “yaygın” çıkarların temsilini amaçlayan reformları kapsayan ikinci dalganın, örgütsel engellere karşı

²⁶ Mauro Cappalletti ve Bryant Garth (derleyen), Access to Justice. Vol. I: A World Survey, s. 29.

²⁷ Austin Sarat, Harvard Law Review, s. 1917.

²⁸ Mauro Cappalletti, The Modern Law Review, s. 284.

²⁹ Mauro Cappalletti, The Modern Law Review.

geliştirdiği çözüm yolları sınıf davası (*class action*)³⁰, kolektif dava (*action collective*) ve yurttaş davasıdır (*citizen action*).³¹

Ortak çıkarların temsil edilmesi fikrine dayanan sınıf davasında, hakkı gasp edilen kişi ya da kişiler oluşturdukları sınıfın temsilcisi olarak kabul edilirler ve temsil ettikleri kabul edilen kişilerin açık rızalarını almadan, ilgili sınıfın menfaatlerini korumak amacıyla mahkemede dava açabilirler.³² Sınıf davasının amaçları, bireylerin daha etkin bir yasal korumadan yararlanmalarını sağlamak ve dava sayısını azaltarak “usul ekonomisi”ni gerçekleştirmektir.³³

Adalet erişim hareketinin ikinci dalgasında geliştirilen çözüm yollarının biri de Kıta Avrupa’ında yürürlükte olan, dava açma hakkının birliklere (tüketici ve çevre dernekleri, ırk ayrımcılığına karşı faaliyet gösteren dernekler, kadın, çocuk, engelli vb. dezavantajlı grupların haklarını iyileştirmek için çalışan dernekler vs.) tanındığı kolektif davadır. Kişisel davalarla karşılaştırıldığında, bu çözümün avantajları arasında bu birliklerin temsil ettikleri alanda uzmanlaşmış olmaları, savundukları kişinin çıkarları ile birlik çıkarlarının aynı olması, bireylerin sahip olabileceğinden daha fazla kaynağa sahip olmaları sayılabilir. Ancak, bu birliklerin tüm grubu temsil ettiklerinin kabul edilmesi uzun zaman gerektirir, genellikle “kayıtlı” birliklerin temsili kabul edilir. Sınıf davasından farkı şudur ki; sınıf davasında sınıfın menfaatlerini koruyacağı kabul gören herhangi bir sınıf üyesinin dava açma hakkı bulunmaktadır.³⁴

³⁰ Türkiye’deki sınıf davası örnekleri için bkz. Mustafa Özbek, AÜHFD, s. 129–134, ve Hayrettin Eren, “İdari Yargı Bağlamında Sınıf Davaları ve Rekabet Hukuku Açısından Olası Açılımlar”, s. 197–213. Bkz. <http://www.rekabet.gov.tr/dosyalar/etkinlikkitap/etkinlikkitap18.pdf> (erişim: 15.11.2008).

Ancak Türkiye’deki mevzuatta sınıf davası, kolektif dava, yurttaş davası arasındaki farklar tanınmamıştır. Verilen örnekler bu doğrultuda değerlendirilmelidir.

³¹ Mauro Cappalletti ve Bryant Garth (derleyen), *Access to Justice*, Vol. I: A World Survey, s. 35–48.

³² Mustafa Özbek, AÜHFD. içinde Constance E. Bagley, “Managers and the Legal Environment Strategies for the 21st Century”, s. 132.

³³ Sınıf davalarının mahkemelerin iş yükünü artıracığına, “usul ekonomisi”ne zarar verebileceğine ilişkin itirazın ayrıntıları için bkz. Mustafa Özbek, AÜHFD, s. 125, dipnot 22.

³⁴ Mauro Cappalletti, *The Modern Law Review*, s. 286.

Diğer bir çözüm yolu olan yurttaş davasında ise, belli bir sınıfa üye olanların dava açmasına izin verilen sınıf davasından farklı olarak, herhangi bir kanuna aykırılığın varlığı halinde tüm yurttaşlara dava açma hakkı tanınır. Böylece, hem idarenin hem de özel kişi ve kuruluşların denetlenmesi sağlanır.³⁵

Adalet erişim hareketinin üçüncü dalgasını şekillendiren engeller, “usuli engeller”dir. Mahkemelerde egemen olan geleneksel yollardan ulaşılan çözümler, her zaman tarafların haklarını etkili bir biçimde savunabilmelerini sağlamaz. Bu nedenle, mahkemelere ve geleneksel hukuk yargılaması usullerine alternatif olabilecek çözümler aranmıştır. “Alternatif uyuşmazlık çözümü” (*alternative dispute resolution*), geleneksel bir anlayış olan anlaşmazlıkların mahkemelerde görülmesi fikrini değiştirmiş ve uyuşmazlıkların yargı dışında çözülmesi düşüncesini yerleştirmiştir. Alternatif uyuşmazlık çözümü fikri yeni değildir. Uzlaştırma, tahkim veya arabuluculuk usulleri değişik topluluklarda her zaman uyuşmazlık çözüm yollarının önemli unsurları olmuştur. Hareketin üçüncü dönemine özgü, yeni olan unsur, modern toplumlarda bu gibi alternatif çözüm yollarının yeni gerekçelere dayanılarak geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Bu yeni gerekçeler, adalet erişim hareketinin özünde bulunan eşitlik ve demokrasi fikirlerini içermektedir.³⁶

Üçüncü dalgada, bazı taleplerin incelenmesinin yargı yolu dışında bırakılması, tüketici şikâyetlerini inceleyen kurumların oluşturulması, hukuk yargılamasına alternatif olacak (tahkim ve arabuluculuk gibi) daha ucuz bazı yolların açılması ve yargılama öncesi uyuşmazlık çözümünün teşvik edilmesi gibi çabalar desteklenir.³⁷ Kurumların ve mekanizmaların eksiksiz tanıtımını, adalet hizmeti sunanların, usullerin, kullanılan yöntemlerin gözden geçirilmesini ve uyuşmazlıkların bir kısmının mahkeme dışında çözümlenmesini içeren üçüncü dalga, hukuki önermeden daha geniş bir odak sunar. Tahkim, arabuluculuk,

³⁵ Mauro Cappalletti, *The Modern Law Review*, s. 286.

³⁶ Mauro Cappalletti, *The Modern Law Review*, s. 287.

³⁷ Mustafa Özbek, *AÜHFD*, s. 136.

“toplumsal hukuki hizmet evleri”³⁸, tüketici uyuşmazlıkları için özel merkezler, “paralegal danışma merkezleri”nin³⁹ kullanımı ve *no-fault* şemaları gibi hukuki işleyişi basitleştiren uygulamalar bu döneme aittir.⁴⁰

Roderick A. Macdonald erişim hareketinin gelişimini Cappelletti’den yaklaşık yirmi yıl sonra, ondan farklı olarak beş dalgaya ayırır.⁴¹ 1960’larda başlayan ilk dalga, Avrupa’da özel hukuk alanında kurumların ve usullerin ıslahı, Amerika Birleşik Devletleri’nde “ceza usul hukukunun iyileştirilmesi, medeni haklara ilişkin yasal usullerde iyileştirme, web kliniklerinin açılması ve genel olarak ‘yoksullar için avukatlık’” taleplerini gündeme taşır.⁴² Macdonald’ın aktardığına göre, adalete erişim hareketinin birinci döneminde temel olarak adli sistemdeki masraflar, gecikmeler ve sistemin karmaşıklığı ile ilgileniliyordu. Adalete erişim fikrinin birinci dalgasında, kavram mahkemelere ve avukatlara ulaşmaktan sadece biraz daha fazlasını ifade ediyordu.⁴³

Hareketin ikinci dönemi, 1970’lerde adalete erişimde adli yardımın tek başına yeterli olmamasının farkına varılması ile birlikte kurumsal işleyişin, yani “mahkemelerin, usullerinin ve organizasyonlarının gerçek performansı”nın sorgulanmasıyla başlar. Bu dönemde asıl önem “tutukluluk ve duruşma öncesi alıkonulma usullünün iyileştirilmesi, davaların kovuşturmasının hızlandırılması,

³⁸ “Genellikle dar gelirli kesimin, yaşadıkları mahallelerde kurulan bu merkezler, bir hukuk bürosunda bulunan her tür hizmeti” sağlar. “(...) savcı, avukat, polis, sosyal hizmet uzmanı, psikolog, suç mağdurlarına yardım ünitelerinin hepsi aynı yerde faaliyet göstermektedir.” Bkz. İdil Elveriş, “Avukatlığa İlişkin Mevcut Düzenlemeler ve Yarattığı Adalete Erişim Sorunları”, (s. 179–202), s. 22.

³⁹ “(...)hukukçu olmayan, ancak eğitim alarak, basit hukuki bilgileri verebilme yetilerine kavuşan hukukla ilişkili ve dolayısıyla hukuka yardımcı ve hatta onu tamamlayan kişilere paralegal, bunların halka bilgi verdikleri yerlere de Paralegal Merkezi denir.” Bkz. İdil Elveriş, “Avukatlığa İlişkin Mevcut Düzenlemeler ve Yarattığı Adalete Erişim Sorunları”, s. 22.

⁴⁰ Thomas G. W. Telfer, (derleyen), *International Perspectives on Consumers' Access to Justice*, s. 18.

⁴¹ Roderick A. Macdonald, “Access to Justice”, s. 2, bkz. www.lawsociety.org.uk (erişim: 17.03.2008).

⁴² Roderick A. Macdonald, “Access to Justice”, s.2

⁴³ Roderick A. Macdonald, “Access to Justice”, s. 2.

ceza, gözaltı ve şartlı salıverme sistemlerinin insanileştirilmesi”ni kapsayan ceza hukuku usullerine verilir.⁴⁴

1980’ler ile birlikte adalete erişimin, sadece mahkemelere erişim ve mahkemelerin kapasitelerinin iyileştirilmesi değil, alınan sonuçların eşitliğini de kapsadığının görülmesiyle bazı yasal düzenlemeler yapılır. Mahkûmiyet kararlarının ilkeleri ve usulleri yeniden düzenlenir. “Onarıcı adalet” fikri ortaya çıkar. 1950’lerde yargı literatürüne giren alternatif uyuşmazlık çözümleri ve mahkeme dışı mekanizmalar desteklenir. Ayrıca toplumun hukuk bilgisini ve eğitimini artırmaya dönük programlar uygulanır.⁴⁵

1990’larla başlayan dördüncü dalga, üç ana uyuşmazlık dışı çözümü (*non-dispute-resolution*) merkezine alır. Uyuşmazlık dışı çözümler, alternatif uyuşmazlık çözümlerinden tamamen farklı bir yaklaşımla önleyici hukuku esas alır, sorunları yasal olarak billurlaşmadan çözüme ulaştırmayı hedefler.⁴⁶

Macdonald’a göre bugün beşinci dalganın ortasındayız. Artık hukuki bilgiye, mahkemelere, kamu hizmetlerine (polis dâhil) ve parlamento, meslek odaları seçimlerine erişimi geliştirme yasal ayrımcılıkla başa çıkmada en iyi yöntemler olarak kabul görüyor.⁴⁷ Ama elbette bunların hiçbiri adalete erişim probleminin kökeninde yatan sağlık, iş durumu, şiddet mağduru olma gibi sosyal eşitsizliklerden kaynaklı sorunların çözümü için yeterli değil.

b) Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Adalete Erişim

Sadece etkin hukuki koruma mekanizmaları uluslararası hukuk ve ulusal hukuk sistemlerinde insan haklarına saygı duymasını ve bu hakların korunmasını garanti altına alabilir. Hak ihlali durumunda insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi ancak adalete erişim ile mümkün olacaktır.

⁴⁴ Roderick A. Macdonald, “Access to Justice”, s. 2-3.

⁴⁵ Roderick A. Macdonald, “Access to Justice”, s. 3.

⁴⁶ Roderick A. Macdonald, “Access to Justice”, s. 4.

⁴⁷ Roderick A. Macdonald, “Access to Justice”, s. 4.

Adaletle erişim en kaba tabiriyle mahkemeye erişimi ifade etse de aslında kişinin standartlara uygun şekilde hakkaniyetli bir çözüme ulaşmasını da kapsar. Ayrıca etkin koruma mekanizmalarına yoksul-zengin, kadın-erkek vb. ayırım yapılmaksızın herkesin erişebilmesi de kavramın kapsamı dâhilindedir. Kanun tarafından kurulmuş, bağımsız ve tarafsız mahkemeler, doğal hâkim ilkesinin varlığı ve kuvvetler ayrılığının kabulü de adaletle erişimin sağlanmasının gereklerindedir.

Adaletle erişim terimi pek çok insan hakları belgesinde bu ifadeyle yer almamaktadır. Belgelerde adaletle erişim ifadesi yerine daha çok etkin çarelere ulaşım, etkin başvuru, etkili hukuki yola başvuru, mahkemelere erişim, adil ve kamuya açık duruşma vb. ifadelerle yer verilmektedir. Hemen hemen tüm insan hakları belgelerinde, bu hak kapsamında yer alan veya bu hakla bağlantılı olan ayrımcılık yasağı, kanun önünde eşitlik, kanun korumasından eşit olarak yararlanma, etkin ve etkili bir kanun yoluna başvurma, mahkemelere erişim gibi düzenlemeler bulunmaktadır.⁴⁸

Adaletle erişim uluslararası hukukta bir hak olarak tanınmak için uzun bir yol kat etmiştir. Günümüzde insan hakları hukukunun değişmez ve vazgeçilemez bir parçası, korunmak zorunda olan bir haktır.⁴⁹ Takip eden bölümde başlıca uluslararası insan hakları belgelerinin adaletle erişime ilişkin düzenlemelerine kısaca değinilecektir.

⁴⁸ Francesco Francioni, “The Rights of Access to Justice under Customary Law”, s. 1–55.

⁴⁹ Benzer görüşler için bkz. Carol Harlow, “Access to Justice as a Human Right: The European Convention and the European Union”, s. 187-213.

aa) Bildiriler ve Prensipler

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi^{50 51}

Tüm insanların özgür; onur ve hakları yönünden eşit doğduğunu anlatan, otuz maddeden oluşan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde, adalete erişim kapsamında değerlendirilebilecek pek çok ilkeye yer verilmiştir. İHEB'de, bütün insanların, haklar bakımından eşit doğduğu (m. 1), herkesin; her yerde, kişiliğinin hukuk önünde tanınması hakkına sahip olduğu (m. 6) ve hukuk önünde eşit olduğu ve hiç bir ayrımcılığa tabi tutulmadan hukukun korumasından eşit olarak yararlanacağı (m. 7), anayasa veya kanunların tanıdığı temel hakları ihlal eden fiillere karşı yetkili ulusal mahkemeler önünde hak aramak için etkili bir hukuki yola başvurma hakkı olduğu (m. 8) beyan edilmiştir.

İHEB'ne göre; hiç kimse keyfi olarak tutuklanamaz, alıkonulamaz ve sürgün edilemez (m. 9), hak ve yükümlülükleri belirlenirken ve kendisine suç isnadı yapılırken bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil ve aleni olarak tam bir eşitlikle yargılanma hakkına (m. 10) sahiptir. Bir suç işlemekten sanık herkes, savunması için kendisine gerekli olan tüm güvencelerin tanındığı açık bir yargılama ile kanunen suçlu olduğu tespit edilmedikçe masum sayılır (m. 11, f. 1). Suçta ve cezada kanunilik ilkesi mevcuttur (m. 11, f. 2). Irk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin herkes İHEB'de yer alan bütün haklardan ve özgürlüklerden yararlanabilir (m. 2).

⁵⁰ Universal Declaration of Human Rights: UDHR

⁵¹ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarih ve 217 A(III) sayılı Kararıyla ilan edilmiştir. 6 Nisan 1949 tarih ve 9119 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin Resmi Gazete ile yayınlanması yayımdan sonra okullarda ve diğer eğitim müesseselerinde okutulması ve yorumlanması ve bu Beyanname hakkında radyo ve gazetelerde münasip neşriyatta bulunulması" kararlaştırılmıştır. Bu Bakanlar Kurulu Kararı 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Türkçe metne ulaşmak için bkz. <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/trk.htm> İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz. <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/eng.htm> (erişim: 02.02.2008).

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi^{52 53}

Bildiri’de, ayırım yapılmaksızın herkesin kanun önünde eşit olduğu (m. 2) kabul edilmiştir. Bildiri’nin 17. maddesine göre, herkesin, her yerde, haklara ve yükümlülüklerle sahip bir kişi olarak tanınma ve temel medeni haklardan yararlanma hakkı vardır. Ayrıca Bildiri’de herkesin adil yargılanma hakkı, dilekçe hakkı ve usulüne uygun yargılanma hakkı olduğu beyan edilmiştir.

Adil yargılanma hakkına ilişkin 18. maddeye göre; her kişi, yasal haklarına saygı gösterilmesini sağlamak üzere mahkemeye başvurabilir. Her kişiye, herhangi bir temel anayasal hakkını ihlal eden kamusal makamların tasarruflarına karşı mahkemeler önünde, basit ve kısa usuller sağlanmış olmalıdır. Ayrıca her kişi, genel ya da özel menfaatlerine ilişkin herhangi bir yetkili makama dilekçe vermek ve bu dilekçesine ilişkin olarak derhal bir karar elde etmek hakkına sahiptir (m. 24).

Bildiri’nin 25. maddesi keyfi gözaltına alınmaya karşı korunmayı garanti altına almaktadır. Usulüne uygun yargılanma hakkı başlığını taşıyan 26. maddede suç isnadı yapılan her kişinin, daha önce yürürlüğe konmuş yasalar uyarınca önceden kurulmuş ve tarafsız ve aleni yargılama yapan mahkemeler tarafından yargılanma ve zalimane, küçültücü ya da mutat olmayan cezaya çarptırılmama hakkı olduğu belirtilmiş ve yine aynı maddede masumiyet karinesine yer verilmiştir.

Afrikalı İnsan ve Halkların Hakları Şartı^{54 55}

Şart’ın tarafları olan Afrika Birliği Örgütü üyesi Devletler, bu Şartta düzenlenen hakları, ödevleri ve özgürlükleri tanıyacak ve bunlara etkinlik

⁵² American Declaration of the Rights and Duties of Man

⁵³ 2 Mayıs 1948. İngilizce metne ulaşmak için bkz.

<https://www.iachr.org/Basicos/English/Basic2.American%20Declaration.htm> (02.02.2008).

⁵⁴ African Charter on Human and Peoples' Rights

⁵⁵ 1981 yılında düzenlenen Afrika Devletler ve Hükümet Başkanları Nairobi Zirvesi’nde kabul edilmiş, 21 Ekim 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkçe metni için bkz.

[http://www.izmirbarosu.org.tr/Default2.aspx?id=\(42-20\)%20-%20471k](http://www.izmirbarosu.org.tr/Default2.aspx?id=(42-20)%20-%20471k) (02.02.2008).

kazandıracak yasal ve diğer önlemleri almayı üstleneceklerdir (m. 1). Her birey bu Şartta tanınan ve güvence altına alınan haklardan ve özgürlüklerden, herhangi ayırım olmaksızın yararlanma hakkına sahiptir (m. 2). Bütün insanlar eşittir ve aynı haklardan ve saygınlıktan yararlanacaklardır (m. 19).

Şart'a göre her birey, yasa önünde eşittir (m. 3, f.1) ve yasa ile eşit olarak korunma (m.3, f. 2), insan olmaktan doğan onuruna saygı gösterilmesi ve hukuksal statüsünün tanınması (m. 5), kişi özgürlüğü ve güvenliği (m.6) haklarına sahiptir. Hiç kimse, yasa tarafından önceden düzenlenmiş nedenler ve koşullar hariç, özgürlüğünden yoksun bırakılamaz (m. 6). Her birey davasının ve taleplerinin dinlenmesine hakkına sahiptir. Bu hak, yürürlükteki sözleşmeler, yasalar, düzenlemeler ve geleneklerle tanınan ve güvence altına alınan temel haklarını ihlal eden tasarruflara karşı yetkili ulusal organlara başvurma, yetkili bir mahkeme ya da yargı yeri tarafından suçluluğu kanıtlanana dek masum sayılma, kendi seçeceği bir avukat tarafından savunulma, tarafsız bir mahkeme ya da yargı yeri tarafından makul bir süre içerisinde yargılanma hususlarını da kapsar (m. 7, f. 1). Hiç kimse işlendiği zaman yasal olarak suç oluşturmayan bir eylem ya da ihmalden ötürü suçlanamaz ve cezalandırılmaz ayrıca ceza kişiselliği prensibi vardır (m. 7, f. 2). Taraf Devletler, mahkemelerin bağımsızlığını güvence altına almak ve bu Şartta garanti edilen hakların ve özgürlüklerin geliştirilmesini ve korunmasını sağlayacak uygun ulusal kurumları kurmaya ve geliştirmeye izin vermekle yükümlüdürler (m. 26).

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı^{56 57}

Oldukça yeni tarihli sayılabilecek 2000 yılında onaylanan Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı onur, özgürlükler, eşitlik, dayanışma, vatandaşlık hakları, adalet ve genel hükümler başlıklı yedi bölüme ayrılmıştır. Eşitlik bölümünde

⁵⁶ Charter of Fundamental Rights of The European Union

⁵⁷ Şart, Avrupa Birliği vatandaşlarının temel haklarını ve Avrupa Birliği'nin vatandaşlarına karşı sorumluluklarını düzenlemektedir. Belge, 13–14 Ekim 2000'de Fransa'nın Biarritz kentinde gerçekleşen AB zirvesinde devlet ve hükümet başkanlarının bilgisine sunulmuş ve kabul görmüş, 7–8 Aralık 2000'deki Nice Zirvesi'nde onaylanmıştır. İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz. http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (erişim: 02.02.2008).

herkesin kanun önünde eşitliği tanınmış (m. 20), her türlü ayrımcılık yasaklanmıştır (m. 21). Erkekler ve kadınlar arasında eşitliğin istihdam, çalışma ve ücret dâhil olmak üzere bütün alanlarda sağlanması gerektiği ve bu eşitliğin sağlanabilmesi için özel önlemlerin alınabileceği kabul edilmiştir (m. 23).

Vatandaşlık hakları bölümünde dilekçe ile başvurma hakkı düzenlenmiştir (m. 44). Adalet başlıklı bölümde tanınan haklar ise şunlardır; etkili hukuki bir yola başvurma ve adil yargılanma hakkı (m. 47), masumiyet karinesi ve savunma hakkı (m. 48), cezayı gerektiren suçların ve cezaların orantılı olması (m. 49) ve yasada tanımlanması ilkeleri ile cezayı gerektiren aynı suçtan iki kere yargılanmama veya cezalandırılmama hakkı (m. 50). Etkili hukuki bir yola başvurma ve adil yargılanma hakkı başlıklı 47. maddeye göre, Birlik hukuku tarafından teminat altına alınmış olan hakları ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, bu Maddede belirtilen şartlara uygun olarak bir mahkemede etkili bir hukuki yola başvurma hakkına sahiptir (f. 1). Aynı maddede, herkesin daha önceden yasa ile tesis edilmiş bağımsız ve tarafsız bir mahkemede makul bir süre içinde yapılacak adil ve kamuya açık bir duruşma yapılması hakkına ve kendisine bilgi verilmesi, savunulması ve temsil edilmesi fırsatına sahip olması gerektiği belirtilmektedir (f. 2). Gerekli imkânlara sahip olmayan herkese, bu yardımın adalete etkin bir şekilde ulaştırılmasının sağlanması için gerekli olması koşulu ile hukuki yardım sağlanacaktır (f. 3).

Avukatların Rolüne dair Temel Prensipler (Havana Kuralları)^{58 59}

Avukatların Rolüne dair Temel Prensipler metninin giriş kısmında; kanun önünde eşitlik, masumiyet karinesi, yasalar uyarınca kurulmuş bağımsız, tarafsız ve yetkili mahkemelerde adil ve aleni şekilde yargılanma ve bağımsız hukukçuların sağladığı adli hizmetlere etkili bir biçimde ulaşma hakkı sayılan

⁵⁸ Basic Principles on the Role of Lawyers

⁵⁹ 27 Ağustos - 7 Eylül 1990 tarihleri arasında Havana'da toplanan Suçların Önlenmesi ve Suçluların Islahı üzerine Sekizinci Birleşmiş Milletler Konferansı tarafından kabul edilmiştir. Türkçe metin için bkz. <http://ihami.anadolu.edu.tr/belgegoster.asp?num=22&dil=2> İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz. <http://www2.ohchr.org/english/law/lawyers.htm> (erişim: 02.02.2008).

haklar arasındadır. Avukatların Rolüne dair Temel Prensipler'e göre herkes haklarının varlığını tespit ettirmek ve korumak ve ceza muhakemesinin her aşamasında haklarını savunmak için kendi seçtiği bir avukatın yardımına başvurma hakkına sahiptir (m. 1).

Hükümetler, hiç bir ayırım yapmaksızın, egemenlik yetkisine tabi olan ve ülke içinde bulunan herkesin, avukata etkili bir biçimde ve eşit olarak ulaşma hakkını sağlayan etkin usulleri ve ihtiyaçlarına karşılık verebilecek mekanizmalar kurar (m. 2). Hükümetler, yoksullara ve gerektiği takdirde mahrumiyet içinde bulunan diğer kimselere adli hizmet verilmesi için yeterli mali imkânlar ve başka kaynaklar sağlar. Avukatların meslek örgütleri, bu hizmetlerin, imkânların ve kaynakların organize edilmesinde ve sunulmasında işbirliği yapar (m. 3). Hükümetler ve avukatların meslek örgütleri, kişilerin hukuka göre sahip oldukları haklar ve ödevler ile temel özgürlüklerinin korunmasında avukatların rolü konusunda halkı bilgilendirmek için programlar yaparlar. Yoksul ve mahrumiyet içindeki diğer kimselere yardım ederken, onların haklarını arayabilecekleri ve gerektiği takdirde avukatın yardımını isteyebilecekleri bir konuma ulaşmaları için özel bir dikkat gösterilir (m. 4).

Gözaltına alınan veya tutulan veya cezai bir fiil ile suçlanan kimselerin, kendi seçtikleri bir avukatın yardımından yararlanma hakkına sahip oldukları kendilerine derhal bildirilir (m. 5). Bu kimseler ödeme imkânından yoksun iseler ücretsiz avukatlık hizmetinden yararlanma hakkına sahiptirler, ayrıca etkili bir hukuki yardım verilebilmesi için atanacak avukatın suçun niteliğine uygun deneyim ve donanıma sahip olması gerekir (m. 6). Hükümetler ayrıca, gözaltına alınan veya tutulan herkese kırk sekiz saat geçmeden avukata ulaşma hakkı sağlar (m. 7). Bu kişilere avukat ile kesintisiz biçimde iletişim kurabilmesi ve sansüre uğramadan tam bir gizlilik içinde görüşebilmesi için yeterli imkânlar, zaman ve kolaylıklar sağlanır (m. 8).

Ayrıca hükümetler, avukatlık meslek örgütleri ve öğretim kurumları, avukatların insan haklarına ve temel özgürlüklere vakıf olmalarını sağlar (m. 9).

Adli hizmete olan ihtiyaçları karşılanmayan grupların, toplulukların veya bölgelerin bulunduğu ülkelerde avukatların meslek örgütleri ve öğretim kurumları bu gruplara mensup meslek adaylarının adalet mesleğine girmeleri için özel tedbirler alır ve kendi gruplarının ihtiyaçlarına uygun şekilde eğitim ve öğretim görmelerini sağlar (m. 11).

Avukatlar, müvekkillerine sahip oldukları haklar ve yükümlülüklerle hukuk sisteminin işleyişi konusunda bilgi vermek, haklarını korumak için hukuki muamelede bulunmak, mahkemeler, yargı yerleri ve eğer uygunsa idari makamlar önünde yardım etmek yükümlülüğündedir (m. 13). Prensipler'in 16–22 maddeleri arasında avukatlık faaliyetinin güvencelerine yer verilmiştir.

Yargı Bağımsızlığına dair Temel Prensipler^{60 61}

Yargı Bağımsızlığına dair Temel Prensipler'in giriş kısmında, hiç bir ayırım yapılmaksızın insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterilmesi ve kanun önünde eşitlik ilkeleri ile yasalar uyarınca kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil ve aleni olarak ve makul sürede yargılanma haklarını güvence altına alan uluslararası belgelerle gerçek durum arasında hala bir açıklık olduğu kabul edilmiştir. Belge; yargı bağımsızlığı (m. 1–7), yargıçların ifade ve örgütlenme özgürlüğü (m. 8–9), yargıçların nitelikleri, göreve seçilmeleri ve eğitimleri (m. 10), hizmet şartları ve görev süreleri (m. 11–14), mesleki gizlilik ve muafiyet (m. 15–16), disiplin, görevden alınma ve göreve son verme (m. 17–19) başlıkları altında toplanan toplam on dokuz maddeden oluşmaktadır.

Belge'ye göre; yargı bağımsızlığı prensibi, yargılama organının davaları adil bir biçimde görmesini ve tarafların haklarına saygı gösterilmesini gerektirir ve yargılama organına bu imkânı verir (m. 6). Yargı organlarının görevlerini

⁶⁰ Basic Principles on the Independence of the Judiciary

⁶¹ 26 Ağustos - 6 Eylül 1985 tarihleri arasında Milano'da toplanan Suçların Önlemesi ve Suçluların Islahı üzerine Yedinci Birleşmiş Milletler Konferansı tarafından kabul edilmiş ve Genel Kurulun 29 Kasım 1985 tarihli ve 40/32 sayılı ile 13 Aralık 1985 tarihli ve 40/146 sayılı Kararlarıyla onaylanmıştır. Türkçe metin için bkz.

<http://ihami.anadolu.edu.tr/belgegoster.asp?num=24&dil=2> İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz. <http://www2.ohchr.org/english/law/indjudiciary.htm> (erişim: 02.02.2008).

gereği gibi yapmalarını mümkün kılmak için yeterli kaynakları ayırmak, her Üye Devletin görevidir (m. 7).

bb) Sözleşmeler

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme^{62 63}

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye göre Taraf Devletler ayırım gözetmeksizin Sözleşme'de tanınan hakları sağlamak ve bu haklara saygı göstermekle (m. 2, f. 1) ve bunu sağlamak için gerekli olan yasama ve diğer tedbirleri almakla yükümlüdürler (m. 2, f. 2). Sözleşme'ye Taraf Devletler, Sözleşme'de tanınan hakları ve özgürlükleri ihlal edilen herkesin, bu ihlal resmi sıfatla görev yapan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş dahi olsa, etkin şekilde telafi edilmesini (m. 3, f. 3, b. 1), telafi talebinde bulunan herkesin haklarının yetkili yargı, yasama ve yürütme organlarınca ya da Devletin yasal sistemi içerisinde öngörülen başka bir yetkili organ tarafından karara bağlanmasını ve yargısal telafi olanaklarının sağlanmasını (m. 3, f. 3, b. 2), bu hukuki yollardan sağlanan kararların yetkili organlarca uygulanmasını güvence altına almakla yükümlüdür (m. 3, f. 3, b. 3).

Sözleşme'ye göre herkesin kişi özgürlüğü ve güvenlik hakkı vardır. Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz veya tutuklanamaz (m. 9, f. 1). Tutuklanan herkese, tutuklandığı anda, tutuklanma nedenleri ve hakkında ileri sürülen iddialar derhal bildirilecektir (m. 9, f. 2). Bir suç işlediği iddiasıyla yakalanan ya da tutuklanan herkes, derhal bir yargıcın ya da yasalarla yargı erkini kullanmaya yetkili kılınmış bir başka resmi görevlinin önüne çıkarılacak ve uygun bir süre içinde yargılanma ya da salıverilme hakkına sahip olacaktır (m. 9, f. 3). Yakalanma ya da tutuklanma yoluyla özgürlüğünden yoksun bırakılan herkesin, mahkemenin gecikmeksizin tutuklamanın yasallığı konusunda karar vermesini ve

⁶² International Covenant on Civil and Political Rights: ICCPR

⁶³ 16 Aralık 1966 tarihli, 2200A (XXI) sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararıyla kabul edilmiş ve imza, onay ve katılmaya açılmıştır. Sözleşme, 49. maddesi uyarınca 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. R. G. 21.07.2003 – 25175. İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz. <http://www2.ohchr.org/english/law/ccpr.htm> (erişim: 03.05.2008).

yakalamanın yasal olmaması halinde, salıverilmesini kararlaştırması için mahkemeye başvurma hakkı vardır (m. 9, f. 4). Haksız yakalama ve tutuklama işlemlerinde kişinin tazminat hakkı olacaktır (m. 9, f. 5).

Herkes, mahkemeler ve yargı organları önünde eşittir, bir suçla itham edildiğinde ya da bir hukuk davasında hak ve yükümlülükleri hakkında karar verilirken, yasalar uyarınca kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil ve kamuya açık bir duruşma hakkına sahiptir, istisnalar dışında ceza ya da hukuk davalarında verilecek herhangi bir kararın aleni olması zorunludur (m. 14, f. 1). Bir suçla itham edilen herkes, yasalara göre suçlu olduğu kesinleşene dek masum kabul edilmek hakkına sahiptir (m. 14, f. 2). Herkes, itham edildiği suçla ilgili olarak, tam bir eşitlik içinde, belli bazı asgari garantilere sahip olacaktır (m. 14, f. 3). Maddede sayılan garantiler şunlardır; kişiye en kısa zamanda ve anlayacağı bir dilde, aleyhindeki iddianın niteliği ve nedenleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi (m. 14, f. 3, b(a)), savunmasını hazırlayabilmek ve kendi seçtiği avukatla temas edebilmek için yeterli zaman ve kolaylıkların tanınması (m. 14, f. 3, b(b)), gereksiz bir gecikme olmadan yargılanması (m. 14, f. 3, b(c)), yargılanmada hazır bulunması ve kendisini ya doğrudan ya da kendi seçtiği avukat yardımı ile savunması; avukatı yoksa bu hakkının var olduğunun kendisine bildirilmesi; adaletin gerektirdiği her durumda kendisine bir avukat tayin edilmesi ve böyle durumlarda ödeme yapma olanağı yoksa bu yardımın parasız olarak sağlanması (m. 14, f. 3, b(d)), aleyhindeki tanıklara soru sorabilmesi ya da soru sordurabilmesi, lehindeki tanıkların da aleyhindeki tanıklarla aynı şekilde sorgulanabilmelerinin sağlanması (m. 14, f. 3, b(e)), mahkemede kullanılan dili anlamıyor veya konuşmıyorsa bir tercümanın parasız yardımının sağlanması (m. 14, f. 3, b(f)), kendi aleyhinde tanıklıkta bulunmaya ya da suç itirafına zorlanmaması (m. 14, f. 3, b(g)). Bir suçtan hüküm giyen herkes, mahkûmiyet ve cezanın yasalara uygun olarak daha yüksek bir yargı organınca yeniden incelenmesi hakkına sahip olacaktır (m. 14, f. 5).

Hiç kimse, işlendiği zamanda ulusal ya da uluslararası hukuk bakımından suç sayılmayan bir fiil ya da ihmal yüzünden suçlu sayılamaz. Suç sayılan bir

fiile, işlendiği zaman yürürlükte olan bir cezadan daha ağır ceza verilemez (m. 15, f. 1).

Herkes, her yerde, kanun önünde kişi olarak tanınma hakkına sahip olacaktır (m. 16). Sözleşme'nin 26. maddesinde, herkesin yasalar önünde eşit olduğu ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunacağı, bu bakımdan, yasaların her türlü ayırımı yasaklayacağı ve her bağlamda ayrımcılığa karşı eşit ve etkili korumayı temin edeceği kabul edilmiştir.

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi^{64 65}

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'nin 1. maddesinde kadınlara karşı ayrımcılığın tanımı şu şekilde yapılmıştır: siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun kadınlara tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı her hangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama.

Taraf Devletler kadınlara karşı ayrımcılığın her biçimini yasaklayıp, her türlü vasıta ile ve hiç vakit kaybetmeden kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etme politikası izlemeyi kabul ederler (m. 2) Taraf Devletlerin bu bağlamdaki taahhütleri arasında; erkeklerin ve kadınların eşitliği prensibini içselleştirmek ve yasalar ve diğer uygun vasıtalarla bu prensibin pratik olarak uygulanmasını sağlamak, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı yasaklayan ve yaptırımlar getiren gerekli mevzuatı çıkarmak ve diğer tedbirleri almak, kadınların haklarını erkeklerle eşit bir biçimde koruyacak hukuki mekanizmalar kurmak ve yetkili ulusal yargı yerleri ile diğer kamu kurumları vasıtasıyla her hangi bir ayrımcılık

⁶⁴ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women: CEDAW

⁶⁵ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1979 tarihli ve 34/180 sayılı Kararıyla kabul edilmiş ve imzaya, onaya ve katılıma açılmış, 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir. R. G. 14.10.1985–18898. Türkçe metin için bkz. http://www.ksgm.gov.tr/gmh_yasalhaklar.php. İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz. <http://un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm> (erişim: 02.02.2008).

karşısında kadınların etkili bir biçimde korunmasını sağlamak, kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan mevcut yasaları, hukuki düzenlemeleri, gelenekleri ve uygulamaları değiştirmek veya kaldırmak için gerekli her türlü tedbiri almak ve kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan bütün ulusal ceza hükümleri kaldırmak da yer almaktadır.

Taraf Devletler, kadınların tam olarak gelişmelerini ve ilerlemelerini sağlamak üzere, erkeklerle eşitlik temeline dayanan insan haklarını ve temel özgürlüklerini güvence altına almak ve kullanmalarını sağlamak amacıyla, mevzuat çıkarmak da dâhil her alanda ve özellikle siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda gerekli her türlü tedbiri almakla yükümlüdürler (m. 3). Madde, Taraf Devletlerin kadınların gelişmelerini ve ilerlemelerini sağlamak için gerekli ve etkin adımları atmaması halinde kadınların CEDAW ve diğer insan hakları sözleşmelerince güvence altına alınmış olan haklarını tam olarak kullanmalarının mümkün olmadığını ifade etmektedir.

Sözleşme'nin 4. maddesinde Taraf Devletlerin erkekler ve kadınlar arasındaki eşitliği fiilen gerçekleştirmeyi hızlandırmak için geçici özel önlemler alabilecekleri bunların ayrımcılık şeklinde görülemeyeceği belirtilmiştir (m. 4, f. 1). Adalete erişim konusunda dezavantajlı konumda olan kadınları güçlendirmeye yönelik önlemler, madde kapsamında değerlendirilebilecek ve ayrımcılık yapma yasağına aykırılık teşkil etmeyecektir.

Taraf Devletler, kadınların erkeklerle hukuk önünde eşitliğini (m. 15, f. 1), hukuki meselelerde aynı hukuki ehliyete sahip olmalarını ve bu ehliyeti kullanmaları için aynı imkânlarla sahip olmalarını kabul eder ve özellikle, sözleşme yapma ve malların idaresi konusunda kadınlara eşit haklar tanır ve mahkeme ve yargı yerleri önündeki davaların her aşamasında eşit muamele görmelerini sağlar (m. 15, f. 2). Ayrıca Taraf Devletler, kadının hukuki ehliyetini kısıtlamaya yönelik hukuki sonuç doğuran bütün sözleşmelerin ve her türlü özel belgenin hükümsüz sayılacağını kabul eder (m. 15, f. 3). Kişilerin seyahat hakkı,

yerleşme ve konutu seçme özgürlüğü ile ilgili yasalarda erkeklere ve kadınlara eşit haklar tanınması da Taraf Devletlerin yükümlülükleri arasındadır.

Sözleşme'nin 16. maddesi uyarınca evlilik ve aile ilişkileri ile ilgili bütün konularda kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmek için gerekli her türlü tedbirleri almak, özellikle erkeklerle kadınların eşitliğini öngören madde metninde sayılan hakları tanımak Taraf Devletlerin görevleri arasında yer almaktadır (m. 16, f. 1). Madde metnindeki haklar şu şekilde sıralanabilir: evlenmede sırasında; serbestçe eş seçmede, serbest ve kendi rızasıyla evlenmede; evlilik döneminde ve boşanma sırasında; medeni durumları ne olursa olsun, anne ve baba olarak çocuklarla ilgili konularda; çocukların sayısına ve dünyaya getirilme zamanına serbestçe ve makulce karar verme konusunda; velayet, vasilik, kayyımlik ve evlat edinme veya bu kavramların bulunduğu ulusal mevzuattaki benzer kurumlar bakımından; soyadı, meslek ve iş seçme hakları da dâhil karı ve koca olarak; eşlerin mallarına sahip olma, kazanma, işletme, idare etme, kullanma ve mallarını bir bedel karşılığında veya bedelsiz olarak elden çıkarma konusunda aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olması.

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme^{66 67}

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'de ırk ayrımcılığı terimi, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacına ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercih anlamındadır (m. 1, f. 1). Sözleşme'de, insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmalarını sağlamak amacıyla özel korumaya ihtiyaç duyan belli ırksal ve

⁶⁶ International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: ICERD

⁶⁷ 21 Aralık 1965 tarih ve 2106(XX) sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı uyarınca kabul edilerek imza ve onaya açılmıştır. Sözleşme, 19.maddesi uyarınca 4 Ocak 1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir. R. G. 16.06.2002 – 24787. İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz.

<http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm> (erişim: 02.02.2008).

etnik grupların veya bireylerin uygun gelişimini temin amacına yönelik özel önlemler alınabileceği ve bu önlemlerin ayrımcılık olarak görülmeyeceği belirtilmiştir (m. 1, f. 4).

Taraf Devletler ırk ayrımcılığının her türünün ortadan kaldırılması ve tüm ırklar arasında bu anlayışın geliştirilmesi politikası izlemeyi üstlenir ve bu amaçla, her Taraf Devlet, bireylere, birey gruplarına ya da kurumlara karşı hiçbir ırk ayrımcılığı eyleminde veya uygulamasında bulunmamayı ve ulusal ya da yerel tüm kamu yetkilileri ile kamu kurumlarının bu yükümlülüğe uygun hareket etmelerini sağlamayı üstlenir (m. 2, f. 1, b(a)). Her Taraf Devlet, yerel ulusal ve hükümet politikalarını gözden geçirmek, nerede bulunursa bulunsun, ırk ayrımcılığı doğuran veya devam ettiren yasaları veya düzenlemeleri değiştirmek, kaldırmak veya geçersiz kılmak amacıyla etkin önlemler alır (m. 2, f. 1, b(c)). Ayrıca, koşullar gerektirdiği takdirde yasal düzenlemeler yapmak dâhil, tüm uygun yöntemlerle, herhangi bir birey, grup veya örgüt kaynaklı ırk ayrımcılığını yasaklayacak ve bu tür ayrımcılığa son verir (m. 2, f. 1, b(c)). Taraf Devletler, koşullar gerektirdiğinde, belli ırk gruplarının ve bunlara mensup bireylerin, insan hakları ve temel özgürlüklerden tamamen ve eşit şekilde yararlanabilmelerini garanti altına almak amacıyla, sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda özel ve somut önlemler almalıdır (m. 2, f. 2).

Taraf Devletler, ayırım yapmaksızın herkesin, madde metninde sayılan diğer bazı haklarla birlikte, mahkemeler ve diğer yargı organları önünde eşit muamele görme hakkından ve medeni, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanmada kanun önünde eşitlik hakkını garanti altına almak yükümlülüğünü üstlenirler (m. 5). Taraf Devletler, yargılarına tabi tüm kişilere, Sözleşme'ye aykırı olarak insan hakları ve hürriyetlerinin ihlali halinde, yetkili ulusal mahkemeler ve devlet kuruluşları önünde etkin koruma ve çareleri garanti eder. Ayrımcılık mağdurlarının bu mahkemelerden tüm zararlarını adil ve yeterli telafi ve tazminini talep etme hakkının kullanılmasını ihlal eden ırk ayrımcılığı fiillerine karşı da etkin koruma yolları ve çareler bulunması Devletlerin yükümlülüğündedir (m. 6).

İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme^{68 69}

Sözleşme işkence ve diğer zalimane, gayriinsani veya küçültücü muamele veya cezayı ortadan kaldırmayı ve bunlara karşı mücadeleyi amaçlamaktadır. Sözleşme'nin amacına uygun olarak 1. maddede işkencenin tanımı yapılmış, 2. maddede Taraf Devletlere yetkileri altındaki ülkelerde işkence olaylarını önlemek için etkili kanuni, idari, adli veya başka tedbirleri alma sorumluluğu yüklenmiştir. Bu amaçla her Taraf Devlet, tüm işkence eylemlerinin kendi ceza kanununa göre suç olmasını sağlayacaktır. Aynı şekilde, işkence yapmaya teşebbüs ve işkenceye iştirak veya suç ortaklığı yapan şahsın fiili suç sayılacak (m. 4, f. 1) ayrıca fiillerin ağırlıkları dikkate alınarak uygun müeyyidelerle cezalandırılmaları sağlanacaktır (m. 4, f. 2). 4. maddede zikredilen suçlardan herhangi birisi ile ilgili olarak hakkında kovuşturma yapılan herhangi bir şahsa, kovuşturmanın tüm safhalarında adil muamele garanti edilecektir (m. 7, f. 3). Taraf Devletler 4. maddede zikredilen suçlardan herhangi biri dolayısıyla yürütülen kovuşturmalarla ilgili olarak, gerekli tüm delillerin sunulması dâhil birbirine en geniş adli yardımı sağlayacaklardır (m. 9, f. 1).

Sözleşme'ye göre her Taraf Devlet, kendi yetkisi altındaki ülkelerde işkenceye maruz kaldığını iddia eden herhangi bir şahsın yetkili mercileri şikâyet hakkını ve davasının bu mercilerle hemen ve tarafsızca incelenmesini sağlayacak, şikâyetçinin ve tanıkların tüm fena muamele veya tehdide karşı korunmalarını sağlamak için önlemler alacaktır (m. 13). Bunun dışında, kendi hukuk sistemi dâhilinde işkence eylemi mağdurunun zararının karşılanması dâhil uygulanabilir, adil ve yeterli bir tazminat hakkına sahip olmasını temin edecektir (m. 14, f. 1).

⁶⁸ Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: CAT

⁶⁹ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1984 tarih ve 39/46 sayılı Kararıyla kabul edilip imza, onay ve katılıma açılmıştır. Sözleşme, 27(1).maddeye uygun olarak 26 Haziran 1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşmeyi 25 Ocak 1988 tarihinde imzalamış ve 21 Nisan 1988 tarihinde bir beyan ve bir ihtirazı kayıtlı onaylamıştır. R. G. 29.04.1988 - 19799. İngilizce orijinal metni için bkz. <http://www2.ohchr.org/english/law/cat.htm> (erişim: 02.02.2008).

Sözleşme'ye taraf tüm devletler, işkence yapılarak alındığı tespit olunan herhangi bir ifadenin, işkence yapmakla itham olunan kişi aleyhinde delil olarak kullanılması hariç, herhangi bir kovuşturmada delil olarak kabul edilmemesini sağlayacaktır (m. 15). Taraf Devletler, işkence derecesine varmayan diğer zalimane, gayriinsanî veya küçültücü muamele veya ceza gibi fiillerin işlenmesini de önlemeyi üstlenecektir (m. 16).

Çocuk Hakları Sözleşmesi^{70 71}

Sözleşme'nin 2. maddesinde ayrımcılık yasağı düzenlenmektedir. Sözleşme'nin amacı gereği kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir (m. 3, f. 1). Taraf Devletler, bu Sözleşme'de tanınan hakların uygulanması amacıyla gereken her türlü yasal, idari ve diğer önlemleri almakla yükümlüdür (m. 4).

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre, çocuğa, kendisini etkileyen herhangi bir adli veya idari kovuşturmada doğrudan doğruya veya bir temsilci ya da uygun bir makam yoluyla dinlenilmesi fırsatı, ulusal yasanın usule ilişkin kurallarına uygun olarak özellikle sağlanacaktır (m. 12). 37. maddeye göre hiçbir çocuk, işkence veya diğer zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve cezaya tâbi tutulmayacak ve yasadışı ya da keyfi biçimde özgürlüğünden yoksun bırakılmayacaktır. Özgürlüğünden yoksun bırakılan her çocuk, kısa zamanda yasal ve uygun olan diğer yardımlardan yararlanma hakkına sahip olacağı gibi özgürlüğünden yoksun bırakılmasının yasaya aykırılığını bir mahkeme veya diğer yetkili, bağımsız ve tarafsız makam önünde iddia etme ve böylesi bir işlemle ilgili olarak ivedi karar verilmesini isteme hakkına da sahip olacaktır.

⁷⁰ Convention on the Rights of the Child: CRC

⁷¹ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 20 Kasım 1989 tarih ve 44/25 sayılı Kararıyla kabul edilip imza, onay ve katılıma açılmıştır. Sözleşme, 49. maddeye uygun olarak 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. R. G. 27.01.1995 – 22184. İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz. <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm> (erişim: 02.02.2008).

Sözleşmede, hakkında ceza kanununu ihlâl iddiası veya ithamı bulunan her çocuğun sahip olduğu asgari güvenceler sayılmaktadır. Bu güvencelerin arasında, haklarındaki suçlamaya ilişkin haberli kılınmak ve savunmalarının hazırlanıp sunulmasında gerekli yasal ya da uygun olan başka yardımdan yararlanmaları; yetkili, bağımsız ve yansız bir makam ya da mahkeme önünde adli ya da başkaca uygun yardımdan yararlanarak yasaya uygun biçimde adil bir duruşma ile konunun gecikmeksizin karara bağlanması; çocukların tanıklık etmek ya da suç ikrarında bulunmak için zorlanmaması, aleyhine olan tanıkları sorguya çekmek veya sorguya çekmiş olmak ve lehine olan tanıkların hazır bulunmasının ve sorgulanmasının eşit koşullarda sağlanması; ceza yasasını ihlâl ettiği sonucuna varılması halinde, bu kararın ve bunun sonucu olarak alınan önlemlerin daha yüksek yetkili, bağımsız ve yansız bir makam ya da mahkeme önünde yasaya uygun olarak incelenmesi; çocuğun kullanılan dili anlamaması veya konuşamaması halinde parasız çevirmen yardımından yararlanması da yer almaktadır (m. 40).

Sözleşme'nin hakları düzenleyen maddelerinin hemen hemen hepsinde bu hakların uygulanmasına yardımcı olmak amacıyla Taraf Devletlerin gerekli tüm önlemleri alması gerektiği belirtilmiştir. Gerekli tüm önlemlerin içerisine elbette yasal düzenlemeler de girmektedir.

Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme^{72 73}

Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'de, diğer insan hakları metinlerinde olduğu gibi ayrımcılık yasağı düzenlenmiştir (m. 7). Her göçmen işçi ve aile her fertleri, her yerde yasalar önünde bir kişi olarak tanınma hakkına sahip olacaktır (m. 24), tutuklanma sebeplerine ilişkin bilgilendirilmeleri sırasında veya mahkemede tercüman

⁷² International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families: ICRMW

⁷³ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1990 tarihli ve 45/158 sayılı Kararıyla kabul edilmiştir. R. G. 08.07.2004 – 25516. İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz. <http://www2.ohchr.org/english/law/cmw.htm> (erişim: 02.02.2008).

hizmetinden yararlanma, bir suç iddiasıyla gözaltına alındıklarında veya tutuklandıklarında, yetkili hâkim veya kanunla yargılama yetkisi verilmiş bir görevlinin önüne çıkarılma ve makul sürede yargılanma haklarına sahiptirler (m. 16).

Bir göçmen işçi veya aile fertlerinden birisi tutuklandığı veya yargılanmak üzere cezaevine konulduğu veya başka herhangi bir şekilde gözaltına alındığı takdirde; vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu Orijin Devletin veya o Devletin menfaatlerini temsil eden bir Devletin diplomatik veya konsolosluk makamları temsilcileriyle görüşmek ve hukuki temsil hakkına ilişkin olarak onlarla düzenlemeler yapmak üzere, bu hak ve varsa ilgili Devletler arasında yürürlükte olan anlaşmalardan kaynaklanan haklar konusunda gecikmeksizin bilgilendirilecektir. Yasalara aykırı şekilde tutuklanan veya gözaltına alınan göçmen işçilerin ve aile fertlerinin tazminata yasal hakları olacaktır (m. 16). Bir göçmen işçi veya aile ferdi, göç ile ilgili yasaların herhangi bir şekilde ihlal edilip edilmediğinin tespiti amacıyla gözaltına alınması durumunda, yapılan işlemlere ilişkin masrafları ödemeyeceklerdir (m. 17).

Yargı organları önünde, ilgili devletin vatandaşlarının sahip oldukları haklara eşit şekilde sahip olacaklardır. Kendilerine yöneltilen cezaî iddiaların veya bir dava ile ilgili hak ve yükümlülüklerinin tespitinde, kanunlar uyarınca oluşturulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil ve kamuya açık biçimde haklarını savunma imkânına sahip olacaklardır. Savunmalarını hazırlayabilmeleri ve seçecekleri avukatlarla haberleşebilmeleri için yeterli süre ve olanaklara sahip olmaları; kendilerinin de katıldıkları duruşmalarda yargılanmaları, kendilerini şahsen veya kendileri tarafından seçilen avukatlar aracılığıyla savunmaları; eğer avukat yardımından yararlanmıyorlarsa bu husustaki hakları hakkında kendilerine bilgi verilmesi; adalet sürecinin gerekliliklerinin lüzumlu kıldığı hallerde ve parasal güçlerinin ödemedede bulunmaya yeterli olmaması durumunda herhangi bir ödeme yapmaksızın kendilerine tahsis edilecek avukatların yardımından yararlanmaları sağlanacak,

hükmün ve tayin edilen cezanın kanunlar uyarınca, daha üst bir mahkeme tarafından gözden geçirilmesine hakları olacaktır (m. 18).

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme^{74 75}

Sözleşme’de adalete erişim hakkı kapsamında yer alan veya bu hakla bağlantılı hakları da içeren diğer sözleşmelerden farklı şekilde, engellilerin adalete erişimine ilişkin özel bir madde yer almaktadır. Adalete erişim başlıklı 13. maddeye göre;

“1. Taraf Devletler engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında adalete etkin bir şekilde erişimini sağlamalıdır. Bunun için usule ve yaşa uygun düzenlemeler yapılmalı ve soruşturma ve diğer hazırlık aşamaları ve tanıklık dâhil tüm hukuki işlemlere doğrudan ve dolaylı katılımları kolaylaştırılmalıdır.

2. Taraf Devletler engellilerin adalete etkin bir şekilde erişimini sağlamak için polis ve cezaevi personeli dâhil adalet sistemi çalışanlarının gerekli eğitimi almalarını sağlamalıdır.”

Sözleşme’de ayrıca, engelliler bakımından hukuk önünde ve karşısında eşitliğe, ayrımcılığa uğramaksızın hukuk tarafından eşit korunma ve hukuktan eşit yararlanma hakkına, ayrımcılık yasağına, fiili eşitliği sağlamaya yönelik özel tedbirlerin alınabileceğine (m. 5), engellilerin buldukları her yerde kişi olarak tanınma hakkına ve engellilerin tüm yaşam alanlarında diğer bireylerle eşit koşullar altında hak ehliyetine sahip olduğunun kabulüne (m. 12) ilişkin hükümler de bulunmaktadır.

⁷⁴ Convention on the Rights of Persons with Disabilities: ICRPD

⁷⁵ Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair 5825 sayılı Kanun, R. G. 18.12.2008 - 27084. Sözleşme’nin İngilizce orijinal metnine ulaşmak için bkz. <http://www2.ohchr.org/english/law/disabilities-convention.htm> (erişim: 27.12.2008).

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme^{76 77}

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin özgürlük ve güvenlik (m. 5), cezaların yasallığı (m. 7) ve etkili başvuru hakkına (m. 13) ve ayrımcılık yasağına (m. 14), özellikle de adil yargılanmaya (m. 6) ilişkin maddeleri adalete erişim kavramıyla bağlantılı düzenlemeler içermektedir. Sözleşme'ye ek 7 Numaralı Protokol'de de cezai konularda iki dereceli yargılanma hakkı (m. 2), adli hata halinde tazminat hakkı (m. 3) ve aynı suçtan iki kez yargılanmama ve cezalandırılmama hakkı (m. 4) güvence altına alınmıştır.

Adil yargılanma hakkı başlıklı 6. maddeye göre; herkes, gerek medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili çekişmeler, gerek cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalar konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından davasının makul bir süre içinde, hakkaniyete uygun ve açık olarak görülmesini istemek hakkına sahiptir. Özel durumlar dışında hüküm açık olarak verilir. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar suçsuz sayılır. Her sanık, kendisine yöneltilen suçlamanın niteliği ve nedeninden en kısa zamanda, anladığı bir dille ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek; kendi kendini savunmak veya kendi seçeceği bir avukatın yardımından yararlanmak ve eğer avukat tutmak için mali olanaklardan yoksunsa ve adaletin selameti gerektiriyorsa, mahkemece görevlendirilecek bir avukatın para ödemeksizin yardımından yararlanabilmek; iddia tanıklarının sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında çağrılmasının ve dinlenmesinin sağlanmasını istemek; duruşmada kullanılan dili

⁷⁶ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms

⁷⁷ Bundan sonra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) olarak anılacaktır. Sözleşme metni, 21 Eylül 1970'te yürürlüğe giren 3 nolu Protokol'ün, 20 Aralık 1971'de yürürlüğe giren 5 nolu Protokol'ün ve 1 Ocak 1990'da yürürlüğe giren 8 nolu Protokol'ün düzenlemelerine uygun olarak değiştirilmiştir. Ayrıca, yürürlüğe girdiği 21 Eylül 1970'ten bu yana 5. maddesinin 3. fıkrasına uygun olarak Sözleşme'nin bir parçası olan 2 nolu Protokol'ün metnini içermektedir. Protokollerin getirdiği bütün bu değişikliklerin veya eklemelerin yerini, yürürlüğe girdiği tarih olan 1 Kasım 1998'den itibaren 11 nolu Protokol almaktadır. Bu tarihten itibaren, 1 Ekim 1994'te yürürlüğe giren 9 nolu Protokol yürürlükten kaldırılmıştır. Türkiye 11 Numaralı Ek Protokolü 11 Mayıs 1994 tarihinde imzalamış ve 14 Mayıs 1997 tarihinde onaylamıştır. 4255 Sayılı Onay Kanunu, R. G. 22.05.1997 - 22996. Sözleşme'nin 11 nolu Protokol ile değiştirilen ve yeniden düzenlenen İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz.

<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm> (erişim: 02.02.2008).

anlamadığı veya konuşmadığı takdirde bir tercümanın yardımından para ödemeksizin yararlanmak hakkına sahiptir.

Adalet Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşme^{78 79}

Sözleşme, hukuki, ticari ve idari uyuşmazlıklarda, yargı makamlarına başvurmayı kolaylaştırmak, bunun için devletler arası adli yardım taleplerinin basit ve hızlı bir yöntemle iletileceği bir sistem kurmak ve bu sistem çerçevesinde yerine getirilen adli yardımların diğer Akit Devletlerde tanınmasını amaçlar. Bir Akit Devletin vatandaşları ile mutad meskeni bir Akit Devlette bulunan kişiler, her Akit Devlette hukuki ve ticari konulardaki davalardan dolayı bu Devletin vatandaşları ve mutad meskeni bu Devlette bulunan kişilerin tabi oldukları şartlarla adli yardımdan yararlanma haklarına sahiptir (m. 1, f. 1). İdari, sosyal ve mali konularda adli yardımın sağlandığı Akit Devletlerde bu konularda yetkili mahkemelerde açılmış olan davalarda aynı durum geçerlidir (m. 1, f. 3). Hukuki danışmanlık isteyen kişi bu hizmeti sunan Devlette bulunduğu sürece Sözleşme'nin 1. maddesi danışmanlık hizmeti sunulması konusunda da uygulanacaktır (m. 2).

Akit Devletler, Sözleşme'ye uygun olarak sunulan adli yardım için yapılan başvuruları kabul etmek ve hizmete koymak üzere bir merkezi makam belirlemek durumundadır (m. 3, f. 1). Bu makam gerektiğinde, diğer bir Akit Devlete gönderilecek belgelerin ücretsiz çevirisi için başvuruda bulunana yardım edecektir (m. 6, f. 3).

Adli yardım başvurularının Akit Devletlere iletilmesi, alınması ve karara bağlanması için hiç bir masraf tahakkuk ettirilmez (m. 11). Adli yardım

⁷⁸ *Convention on International Access to Justice*

⁷⁹ 25 Ekim 1980 tarihinde imzaya açılmış, 1 Mayıs 1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, Taraf Devletler arasındaki ilişkilerde 1954 tarihli Hukuk Usulüne Dair Lahey Sözleşmesi'nin (Türkiye bu Sözleşme'ye taraftır.) 17 ila 26. maddelerinin yerini almaktadır. Türkiye Sözleşme'yi 7 Temmuz 2004 tarihinde imzalamıştır. Sözleşme'nin onaylanmasının uygun bulunduğu dair kanun tasarısı ve gerekçesi için bkz. <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0271.pdf>. İngilizce orijinal metne ulaşmak için bkz. http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.pdf&cid=91 (erişim: 02.12.2008).

başvuruları en seri şekilde ele alınır (m. 12). Başvurusu kabul edilen kişinin yardıma konu davasıyla ilgili belgelerinin diğer Akit Devlete tebliği için masraf alınmaz. Bilirkişilere ve tercümanlara ödenen ücretler dışında istinabe talepleri ve sosyal durum raporları için de aynı kural geçerlidir (m. 13, f. 1). Bu davalarda verilen kararların diğer bir Akit Devlette tanınması ve tenfizi istendiğinde mali durumuna ilişkin tekrar araştırma yapılamaksızın başvuru bu Devlette de adli yardıma hak kazanacaktır (m. 13, f. 2).

Sözleşme'nin ikinci bölümünde (m. 14–17) teminattan muafiyet, mahkeme harç ve masraflarının ödenmesi hakkında kararların tenfizi ve tenfiz taleplerinin gönderilme ve incelenme usulleri düzenlenmektedir. Üçüncü bölümünde (m. 18) hukuki ve ticari konulara ilişkin karar veya resmi sicil kayıt örneklerinin sağlanmasına ilişkin düzenleme; dördüncü bölümünde (m. 19–20) tazyik hapsine ilişkin hükümler ile bir Akit Devletin mahkemeleri önündeki davalarda tanıklık veya bilirkişilik yapmak üzere çağırılan diğer Akit Devletin vatandaşı veya mutat meskeni olan kişilerin cezai dokunulmazlığı ve bu dokunulmazlığın başlayacağı ve sona ereceği süreler yer almaktadır.

c) Belgelere İlişkin Değerlendirme

Çalışmanın giriş kısmında belirtildiği gibi bu bölümdeki belgelerin seçiminde etki alanları, adalete erişim ile ilgileri ve kadınlara ilişkin düzenlemeler içerip içermedikleri göz önüne alınmıştır. Ayrıca göçmenlik, engellilik, işkence mağduru olma vb. durumların kadınların uğradıkları ayrımcılığın dozunu arttırdığı göz önüne alınarak bölümde bu konulara ilişkin temel belgelere de yer verilmiştir.

Bildiriler ve prensipler bölümünde; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi, Afrikalı İnsan ve Halkların Hakları Şartı ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı etki alanları, temel belgelerden olmaları ve genel düzenlemeleri içermeleri nedeniyle yer almaktadır. Bu belgelerin tümünde ayırım yapma yasağı, kanun önünde eşitlik vb. insan haklarının vazgeçilmez genel düzenlemelerin tümü bulunmaktadır. Avukatların Rolüne dair Temel Prensipler ve Yargı Bağımsızlığına dair Temel Prensipler ise yargı

profesyonellerine dair temel çalışma ilkelerini içermektedir. Bildiriler ve Prensipler bölümünde yer alan belgelerin hiç birinde adalete erişim kavramına yer verilmemiştir.

Sözleşmeler bölümünde, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi; Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme; İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme; Çocuk Hakları Sözleşmesi; Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme; Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme; İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme ve Adalet Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşme incelenmiştir. ICCPR, ICERD, CAT ve AİHS kadın erkek ayrımı olmaksızın genel düzenlemeleri içermektedir. Bu sözleşmelerde, medeni, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanmada kanun önünde eşitlik hakkını garanti alan ve ceza yargılamasının ilkelerini düzenleyen pek çok madde yer almaktadır.

CEDAW, kadınların cinsiyetleri nedeniyle karşı karşıya kaldığı ayrımcılığa ilişkin özel bir Sözleşmedir. Sözleşmeye Taraf Devletlerin kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik pek çok yükümlülüğü bulunmaktadır. Bunlar arasında; kadınların haklarını erkeklerle eşit bir biçimde koruyacak hukuki mekanizmalar kurmak ve yetkili ulusal yargı yerleri ile diğer kamu kurumları vasıtasıyla her hangi bir ayrımcılık karşısında kadınların etkili bir biçimde korunmasını sağlamak, kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan mevcut yasaları, hukuki düzenlemeleri, gelenekleri ve uygulamaları değiştirmek veya kaldırmak için gerekli her türlü tedbiri almak ve kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan bütün ulusal ceza hükümleri kaldırmak da yer almaktadır.

Sözleşmeler bölümünde CAT, CRC, ICRPD ve ICRMW yer verilmesinin nedeni, adalet erişim konusunda dezavantajlı gruplara ilişkin temel düzenlemeleri ortaya koymaktan ziyade işkence mağduru, engelli ve göçmen kadınların ve kız çocuklarının uğradıkları çoklu ayrımcılığın (*multiple*

discrimination) bu kadınların adalete erişimi daha da zorlaştırmasıdır. Belgeler bölümünde incelenen ICRPD, Adalete Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşme dışında adalete erişim kavramına doğrudan yer veren tek Sözleşmedir. Sözleşmeye göre, Taraf Devletler engellilerin adalete etkin bir şekilde erişimini sağlamak için polis ve cezaevi personeli dâhil adalet sistemi çalışanlarının gerekli eğitimi almalarını sağlamakla yükümlüdür. Adalete Uluslararası Erişim Hakkında Sözleşme ise devletler arası adli yardım taleplerinin basit ve hızlı bir yöntemle iletileceği bir sistem kurmak ve bu sistem çerçevesinde yerine getirilen adli yardımların diğer Akit Devletlerde tanınmasını amaçlar. Sözleşme, adalete erişim hakkından ziyade adli yardımı düzenlemektedir.

Eski tarihli insan hakları belgelerinde adalete erişim kavramı yer almamaktadır. Ancak daha önce belirtildiği gibi hak ihlali durumunda insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi ancak adalete erişim ile mümkün olacaktır. Günümüzde adalete erişim kavramının ve hakkının önemi fark edilmiştir. Yakın tarihli uluslararası insan hakları sözleşmelerinden olan ICRPD içerisinde adalete erişim başlıklı özel bir madde olması da bu görüşü desteklemektedir.

2. Türkiye’de Adalete Erişim Kavramı

Bu bölümde 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarının adalete erişim ile ilgili düzenlemelerine kısaca göz atıldıktan sonra, adalete erişim hakkının 1982 Anayasası’ndaki dayanakları üzerinde durulacaktır. Hakkın anayasal dayanaklarına yönelik açıklamaları takiben mevzuatta nasıl yer aldığına da değinilecektir.

a) Adalete Erişim Hakkının Anayasal Dayanağı

1924 Anayasası’nda⁸⁰ adalete erişim hakkı ile ilgili olarak, yargı yetkisinin bağımsız mahkemelerce kullanılacağı (m. 8), mahkemelerin kuruluş, görev ve

⁸⁰ 1924 Anayasası, T. Düstur, Cilt 26, s. 170 R. G. 15.01.1945 – 5905, Kanun No: 4695 Kanun Tarihi: 10.1.1945.

yetkilerinin kanunlarla gösterileceği (m. 53), mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç güvencesi (m. 54, 55), yargılamanın aleniliği (m. 56, f. 1), herkesin mahkemeler önünde haklarını korumak için gerekli gördüğü yasal araçları kullanabileceği (m. 59) ve hiç kimsenin kanunca bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye verilemeyeceği ve yollanamayacağı (m. 83) düzenlenmiş, ayrıca kanun önünde eşitlik (m. 69) ve dilekçe hakkı (m. 82) tanınmıştır. 1924 Anayasası'nda hakkını kullanma, kişinin tabi hakları arasında sayılmış (m. 70) ve serbestlik sınırının ancak kanunla çizilebileceği (m. 79) belirtilmiş bununla birlikte, kanunda yazılı hal ve şekiller dışında hiç kimse yakalanamayacağı ve tutulamayacağı (m. 72) hükme bağlanmıştır.

1961 Anayasası'nın⁸¹ 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına dayanan sosyal bir hukuk devleti olduğu hükmü yer almaktadır. 12. maddede kanun önünde eşitlik hakkı düzenlenmiştir. Hak arama hürriyeti başlıklı 31. maddede ise herkesin, meşru bütün vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak, iddia ve savunma hakkına sahip olduğu ve hiçbir mahkemenin görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca hiç kimse, kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz (m. 32, f. 1).

1961 Anayasası'na göre; kişi dokunulmazlığı ve hürriyetinin kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça kısıtlanamayacağı (m. 14, f. 2) gibi suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler de ancak tutuklamayı zorunlu kılan kanunla gösterilen hallerde hâkim kararıyla tutuklanabilir (m. 30, f. 1). Ayrıca yakalanan veya tutuklanan kimselere, yakalama veya tutuklama sebeplerinin ve haklarındaki iddiaların yazılı olarak hemen bildirilmesi gerekir (m. 30, f. 3). Haksız tutulan kişilerin uğradıkları zarar Devlet tarafından karşılanır (m. 30, f. 5). Mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç güvencesi (m. 132, 133), dilekçe hakkı (m. 62), idarenin işlemlerinin yargı denetimine tabi olması (m. 114), duruşmaların aleniliği ve kararların gerekçeli

⁸¹ 1961 Anayasası, R. G. 20.07.1961 - 10859.

olması (m. 135) da 1961 Anayasası'nda yer alan adalete erişimle ilgili diğer düzenlemelerdir.

1982 Anayasası'nın⁸² başlangıç kısmında “Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu” belirtilmektedir. Anayasadaki sözü geçen ibarede, Devletin vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerden eşit şekilde yararlanmasını sağlama yükümlülüğü olduğu ve her Türk vatandaşının hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme hakkına doğuştan sahip olduğu görülmektedir.

Yargı yetkisinin bağımsız mahkemelerce kullanılacağı (m. 9), hiç kimsenin kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamayacağı (m. 37, f. 1), idari işlemlerin yargı denetimine tabi olduğu (m. 125), mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç güvencesi (m. 138, 139), duruşmaların açık ve kararların gerekçeli olması gerekliliği ve davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılmasının yargının görevi olduğu (m. 141), mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usullerinin kanunla düzenleneceği (m. 142) Anayasa'da hükme bağlanmıştır. Dilekçe hakkı, 1924 ve 1961 Anayasalarında olduğu gibi 1982 Anayasası'nda da tanınmıştır (m. 74).

Anayasa'nın 19. maddesine göre; herkes, kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir Maddede sayılan haller dışında kimse hürriyetinden yoksun bırakılamaz. Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunda gösterilen hallerde hâkim kararıyla tutuklanabilir. Hâkim kararı olmadan yakalama, ancak suçüstü halinde veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yapılabilir. Yakalanan veya tutuklanan kişilere, yakalama veya tutuklama sebepleri ve haklarındaki iddialar herhalde yazılı ve bunun hemen mümkün olmaması halinde sözlü olarak derhal, toplu suçlarda en geç hâkim huzuruna

⁸² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, R. G. 09.11.1982 – 17863 Mükerrer.

çıkarılmaya kadar bildirilir. Tutuklanan kişilerin, makul süre içinde yargılanmayı ve soruşturma veya kovuşturma sırasında serbest bırakılmayı isteme hakları vardır. Her ne sebeple olursa olsun, hürriyeti kısıtlanan kişi, kısa sürede durumu hakkında karar verilmesini ve bu kısıtlamanın kanuna aykırılığı halinde hemen serbest bırakılmasını sağlamak amacıyla yetkili bir yargı merciine başvurma hakkına sahiptir. Bu esaslar dışında bir işleme tâbi tutulan kişilerin uğradıkları zarar, Devletçe ödenir. Ayrıca, Anayasa'nın 38. maddesi suç ve cezada kanunilik (f. 1) ve cezaların şahsiliği (f. 7) prensipleri ile masumiyet karinesini (f. 4) ve hukuka aykırı delil yasağını (f. 6) düzenlemektedir.

Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir (m. 40, f. 1) ve herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir (m. 10, f. 1). Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür (m. 10, f. 2). Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz (m. 10, f. 3). Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar (m. 10, f. 4).

Hak arama hürriyeti Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenmektedir. Maddeye göre herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir ve hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınmaz.

İlk bakışta adalete erişim hakkının dayanağının Anayasa'nın hak arama hürriyeti başlıklı 36. maddesi olduğu düşünülebilirse de bu madde adalete erişim hakkının içerisinde yer alan mahkemelere erişim hakkını düzenlemektedir. Anayasa'nın 10. maddesi ise yalnızca kanun önünde eşitliği düzenlemektedir.

Adaletle erişim hakkının Anayasal dayanağı, 2. maddede yer alan sosyal devlet ve hukuk devleti ilkeleridir.⁸³

Anayasa'nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal bir hukuk devleti olduğu, 4. maddesinde de bunun değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez bir nitelik olduğu belirtilmektedir. Anayasa Mahkemesi, sosyal devleti, sosyal devletin temel amaç ve görevlerini ve hukuk devletini şu şekilde tanımlamaktadır:

“Sosyal devlet, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak, gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü Devlet demektir. Çağdaş devlet anlayışı, sosyal hukuk devletinin tüm kuruluşlarıyla Anayasanın özüne ve ruhuna uygun biçimde kurulmasını gerekli kılan hukuk devletinin amaç edindiği kişinin korunması, toplumda sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanması yoluyla gerçekleşeceği sonucunu ortaya koymaktadır⁸⁴.”

“Kişilerin sosyal hakları ve asgarî yaşam düzeyleriyle ilgilenerken onların refah, huzur ve mutluluk içinde yaşamalarını sağlamak Anayasa'nın 2. maddesinde belirtilen sosyal devletin temel amaç ve görevlerindedir⁸⁵.”

“Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan hukuk devleti; insan haklarına dayanan, bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, eylem ve işlemleri hukuka uygun olan, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurup bunu geliştirerek sürdüren, hukuk güvenliğini gerçekleştiren, Anayasa'ya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, hukuku tüm devlet organlarına egemen kılan, yargı denetimine açık, yasaların üstünde Anayasa'nın ve yasa koyucunun da bozamayacağı temel hukuk ilkelerinin bulunduğu bilincinde olan devlettir. Bu bağlamda, hukuk devletinde yasa koyucu, yasaların

⁸³ Benzer görüşler için bkz. Mustafa Özbek, MİHDER, s. 907–927; İmmihan Yaşar, İstanbul Barosu Dergisi, s. 2007–2026.

⁸⁴ Anayasa Mahkemesi, Karar Tarihi: 03.04.2001, E.1999/50, K.2001/67, R. G. 07.11.2001 – 24576.

⁸⁵ Anayasa Mahkemesi, Karar Tarihi: 30.06.1998, E.1997/18, K.1998/42, R. G. 06.12.2000 – 24252.

yalnız Anayasa'ya değil, evrensel hukuk ilkelerine de uygun olmasını sağlamakla yükümlüdür⁸⁶.”

Anayasa'nın 5. maddesine göre devletin temel amaç ve görevleri arasında; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak yer almaktadır. Demek ki Devlet kişilerin önündeki adalete erişim engellerini ortadan kaldırmakla yükümlüdür.

Anayasa'da özel ve ayrıntılı şekilde adalete erişim hakkının tanımı ve kapsamı yer almamışsa da yukarıda bahsi geçen Anayasa maddeleri ve Anayasa Mahkemesi kararları değerlendirildiğinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin aynı zamanda insan haklarına saygılı bir hukuk devleti (m. 2) olduğu göz önüne alındığında adalete erişim hakkını korumanın ve bu hakkın önündeki engellerin kaldırılmasının Türkiye Cumhuriyeti'nin görevi olduğu ortadadır. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde de ifade edildiği gibi adalete erişim hakkı bir insan hakkıdır.⁸⁷ Anayasanın 90. maddesi gereğince usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmünde ve iç hukukumuzun parçası⁸⁸ olduğuna göre, Devlet, adalete erişimi sağlamakla görevlidir. Adalete erişim, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için Anayasal bir haktır.

b) Mevzuatta Adalete Erişim

Türkiye'de adalete erişim kavramı genelde adli yardım olarak anlaşılmakta, adli yardım kurumu adalete erişim için yeterli sayılmaktadır. Oysa adalete erişim, yukarıda kavrama ilişkin bölümünde de değinildiği gibi, adalet sistemine duyulan güven de dâhil hukuki bilgiye ve danışmanlığa ulaşmak, avukatla temsil edilmek, davaların makul sürede sonuçlanması, harçların kişileri

⁸⁶ Anayasa Mahkemesi, Karar Tarihi: 01.06.2005, E.2001/323, K.2005/31, R. G. 18.11.2005 – 25997.

⁸⁷ Bkz. yukarıda s. 21–44.

⁸⁸ Türkiye'nin de taraf olduğu, adalete erişimi veya bununla bağlantılı ilkeleri içeren, başlıca insan hakları sözleşmeleri ile ilgili çalışmanın Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Adalete Erişim başlığına bakınız.

dava açmaktan caydırmayacak meblağlarda olması, kararların uygulanabilmesi, alternatif uyuşmazlık çözümlerinin kabulü gibi pek çok unsuru içermektedir. Adli yardımsa, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'na⁸⁹ (HUMK) göre kendisi ve ailesinin geçimini önemli ölçüde zor duruma düşürmeksizin, gereken yargılama giderlerini kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olan kimselerin ve hayır kurumlarının haklı oldukları yolunda kanaat uyandırmak kaydıyla yararlanabilecekleri bir kurumdur. Uygulanmasında yoksulluk ve haklılık koşulu aranmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi adalete erişimin adli yardımla aynı kapsamda ve anlamda olduğunun düşünülmesi yerinde olmayacaktır. Adli yardım adalete erişim hareketinin taleplerinden yalnızca biridir. Üstelik ülkemizde bu talep dahi yeterince karşılanamamakta, gerek yasal düzenlemelerden gerek uygulamadan kaynaklı pek çok sorunu aşmaya çalışmaktadır.⁹⁰

HUMK'un 465–472. maddeleri müzaheretli adliyeyi (adli müzaheretli/adli yardım) düzenlemektedir. Kanun kapsamında adli yardım şu konuları içermektedir: Yapılacak tüm yargılama giderlerinden geçici olarak muafiyet, tanık ve bilirkişi masrafının Devlet tarafından avans olarak verilmesi, yargılama için teminat göstermekten muafiyet, tebligat masraflarının ertelenmesi, davanın avukat ile takibi gerekiyorsa, ücreti sonradan ödenmek üzere bir avukat temini, icra dairelerince alınan tüm harçların tecili ve zorunlu masrafların avans olarak Devlet tarafından ödenmesi, tüm pul vergilerinden geçici muafiyet, noterlerin düzenledikleri tüm evrak ve suretlerin harç ve vergisinden geçici olarak muafiyet, takibi sırasında yapılması gereken tüm giderlerin Devlet tarafından avans olarak ödenmesi.

⁸⁹ Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, R. G. 02, 03, 04.07.1927 – 622, 623, 624.

⁹⁰ İmmihan Yaşar, Türkiye'de Adli Yardım Uygulaması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Yüksek Lisans Programı, 2005.

HUMK'un güncellenmesi ve dilinin sadeleştirilerek daha anlaşılır hale getirilmesi amacıyla Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı⁹¹ (HMK Tasarısı) hazırlanmıştır. Tasarı'nın genel gerekçesinde Tasarı'yı hazırlamak için oluşturulan Komisyon'un oluşturulmasındaki amaç, "Yargı reformu çerçevesinde olmak üzere Hukuk Usulü Muhakemesi Kanununda uygulamadan kaynaklanan aksaklıkları gidermek, davaların hızlı, basit, en az giderle ve etkin bir biçimde görülmesi ve bir kısım uyuşmazlıkların nizasız kaza, sulh, uzlaşma gibi yöntemlerle çözümünü sağlamak, karşılaştırmalı hukuktaki gelişmeleri hukuk yargılamasına yansıtma amacıyla yeni bir Kanun Tasarısı hazırlamak"⁹² şeklinde belirtilmiştir.

HMK Tasarısı'nın genel gerekçesinde "Hak arama özgürlüğü çerçevesinde, hukukî korunma talebi için artık günümüzde, 'etkin hukukî koruma' ihtiyacı ve talebinden söz edilmektedir. Yani, bir devletin sadece yalın olarak hak arama ve hukukî korunma yollarını düzenlemesi ve bunları açık tutması yeterli değildir; aynı zamanda bu yolların etkinliğini sağlamak, elde edilecek kararların uygulanabilir olması imkânını ayakta tutmak, hukukî korunma ihtiyacı ile orantılı ve bağlantılı bir yöntemi benimsemek gibi yükümlülüğü söz konusudur."⁹³ denilmektedir. Tasarı'da, tüm hükümlerin düzenlenmesinde, tarafların ve ilgililerin hak arama özgürlüğünü genişleten, yargılama sırasındaki haklarını en iyi şekilde teminat altına alacak ve yargı organlarının yüceliği ve saygınlığını koruyacak ilkelere yer verildiği de ayrıca belirtilmiştir. "Tasarıda ifade edilen 'etkin hukukî koruma ihtiyacı ve talebi', kişilerin adalete erişim hakkının doğal sonucudur."⁹⁴

HMK Tasarısı'nda yer alan adalete erişimle ilgili düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir: hukuki dinlenilme hakkı (m. 32), aleniyet ilkesi (m. 33), usul ekonomisi ilkesi (m. 35), hâkimin reddi sebepleri (m. 41), hâkimlerin yargılama

⁹¹ Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı şu an Adalet Komisyonu'ndadır. Komisyon'a Sevk Tarihi: 02.05.2008. Tasarı'nın tam metni, genel gerekçesi ve madde gerekçeleri için bakınız <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0574.pdf> (erişim: 27.12.2009).

⁹² HMK Tasarısı, s. 2.

⁹³ HMK Tasarısı, s. 10.

⁹⁴ Mustafa Özbek, MİHDER, s. 907-927.

faaliyetlerinden dolayı devletin sorumluluğu ve rücu (m. 51), teminat gerektirmeyen haller (m. 90), tanık dinlenmesi sırasında tercüman ve bilirkişi kullanılması (m. 267), bilirkişinin reddi (m. 276), yargılama giderleri (m. 327–337) ve adli yardıma ilişkin düzenlemeler (m. 328–344). Ayrıca, Tasarı’da; yapılacak tüm yargılama ve takip giderlerinden geçici olarak muafiyet, bu giderler için teminat göstermekten muafiyet, dava ve icra takibi sırasında yapılması gereken tüm giderlerin Devlet tarafından avans olarak ödemesi, davanın avukat ile takibi gerekiyorsa ücreti sonradan ödenmek üzere bir avukat temini adli yardımın kapsamı içerisinde sayılmıştır (m. 339).

Tasarı’nın genel gerekçesi ve madde gerekçelerinde etkin hukuki koruma ihtiyacı ve talebinden, yargı reformundan ve adil yargılanma hakkından sıkça bahsedilmektedir. Ancak Tasarı’da genel ve köklü bir değişikliğe yer verilmediği görülmektedir.

Adalet erişimi yakından ilgilendiren düzenlemeleri içeren diğer bir kanun da Ceza Muhakemesi Kanunu’dur⁹⁵ (CMK). CMK’da ceza yargılaması usulü ve sanık ve mağdur hakları düzenlenmektedir. Duruşmaların görülüş usulü, avuktan ve tercümandan yararlanma hakkı, kanun yolları gibi düzenlemeler hiç şüphesiz adalet erişimi sağlamaya yönelik unsurları barındırmaktadır. CMK’da yer alan konuyla ilgili düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir; hâkimin davaya bakamayacağı hâller (m. 22), yargılamaya katılmayacak hâkim (m. 23), hâkimin reddi sebepleri ve ret isteminde bulunabilecekler (m. 24), kararların gerekçeli olması (m. 34), bilirkişinin reddi (m. 69), keşifte, tanık veya bilirkişinin dinlenmesinde bulunabilecekler (m. 84), yakalama, gözaltı (m. 90–99) ve tutuklamaya (m. 100–108) ilişkin düzenlemeler, aramada hazır bulunabilecekler (m. 120), arama kararı (m. 119), koruma tedbirleri nedeniyle tazminat (m. 141–144), müdafî seçimi, görevlendirilmesi, görev ve yetkileri (m. 149–156), duruşmanın açıklığı (m. 182), duruşmada hazır bulunacaklar (m. 188), sanığın müdafî gönderebilmesi (m. 197), tercüman bulundurulacak haller (m. 202), suçun mağduru ile şikâyetçinin hakları (m. 233–236), kamu davasına katılma (m. 237),

⁹⁵ Ceza Muhakemesi Kanunu, R. G. 04.12.2004 – 25673.

uzlaşma (m. 253–255), altıncı kitapta düzenlenen olağan ve olağanüstü kanun yolları (m. 260–323), yargılama giderleri (m. 324–330).

Adaletle erişimin sadece adli yardımdan ibaret olmadığını yukarıda belirtmiştik ancak kabul edilmesi gerekir ki erişimin önündeki en büyük engellerden biri de kişilerin mevzuatta adli yardım kapsamında yer alan hukuki temsile erişememeleridir. Ekonomik durumu hukuki destek almaya yeterli olmayan kişilere baroların adli yardım büroları vasıtasıyla hukuki danışmanlık ve temsil hizmeti sunulmaktadır. Ceza yargılamasında da yine barolar tarafından müdafî ve vekil görevlendirilmektedir. Baroların sağladığı bu hizmetlerin ücreti Devlet tarafından karşılanmaktadır.

Avukatlık Kanunu'na⁹⁶ göre adli yardımın kapsamı, avukatlık ücretlerini ve diğer yargılama giderlerini karşılama olanağı bulunmayanlara bu Kanunda yazılı avukatlık hizmetlerinin sağlanmasıdır (m. 176). Adli yardımla ilgili usul ve esasları düzenleyen ve Avukatlık Kanunu'nun adli yardıma ilişkin maddeleri uyarınca hazırlanan Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği'nde⁹⁷ adli yardımın amacı, bireylerin hak arama özgürlüklerinin önündeki engelleri aşmak ve hak arama özgürlüğünün kullanımında eşitliği sağlamak üzere, avukatlık ücretini ve yargılama giderlerini karşılama olanağı bulunmayanların avukatlık hizmetlerinden yararlandırılması (m. 1) şeklinde açıklanmıştır.

Adli Yardım Yönetmeliği'ne göre, yargılama giderlerini karşılayamayacaklar için HUMK'un 465–472. maddeleri gereğince adli müzaheret talebinde bulunulur. Bu talebin reddi halinde ilgilisi, avukatlık ücreti dışındaki diğer yargılama giderlerini karşılamak durumundadır. Aksi halde, adli yardım istemi reddedilebilir. Ancak, yargılama giderlerinin karşılanamayacağının açıkça anlaşılması ve adli yardım talebinde bulunanın haklılığı açısından kesin veya kuvvetli bir kanı oluşması halinde, adli yardım bürosunun veya adli yardım

⁹⁶ Avukatlık Kanunu, R. G. 07.05.1969 – 13168.

⁹⁷ Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği, R. G. 30.03.2004–25418. Bundan sonra Adli Yardım Yönetmeliği olarak anılacaktır.

temsilcisinin önerisi üzerine baro yönetim kurulu kararıyla bu masraflar adli yardım fonundan karşılanır (m. 6).

Ceza yargılamasında baroların müdafî ve vekillerin görevlendirilmesini, Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerin Görevlendirilmeleri ile Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik⁹⁸ düzenlemektedir. Yönetmeliğin 5. maddesi uyarınca, şüpheli veya sanıktan kendisine bir müdafî seçebilecek durumda olmadığını beyan ederse, görevlendirilecek müdafî yapılacak ödemelerin yargılama giderlerinden sayılacağı ve mahkûmiyeti hâlinde bu giderlerin kendisinden tahsil edileceği hususu hatırlatılarak, talep ettiği takdirde barodan bir müdafî görevlendirmesi istenir (f. 1). Ancak şüpheli veya sanık; çocuk, kendisini savunamayacak derecede malûl veya sağır ve dilsiz ise ya da hakkında alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı soruşturma ya da kovuşturma yapılıyorsa, istemi aranmaksızın barodan bir müdafî görevlendirmesi istenir (f. 2). Vekili bulunmayan mağdur, şikâyetçi veya katılanın talep etmesi hâlinde de barodan bir vekil görevlendirmesi istenir (f. 4). CMK gereğince mağdur veya suçtan zarar gören için zorunlu olarak vekil görevlendirilmesi gereken hâllerde istemi vekil görevlendirilmesi için kişinin talebi aranmaz (f. 5). Ceza Muhakemesi Kanunu gereğince soruşturma ve kovuşturma makamlarının talebi üzerine görevlendirilen müdafî veya vekil azledilemez (m. 7, f. 2).

Yukarıdaki düzenlemeler daha çok kişilerin adalete erişimi önündeki ekonomik engelleri aşmalarını sağlamaya yöneliktir. Ancak bunu sağlamakta dahi yeterli değildir. Özellikle hukuk davalarında kişi adli yardım kurumundan haberdar değilse, kurumun varlığı bir anlam ifade etmemektedir. Ceza yargılamasında mağdura, şikâyetçiye veya katılana vekil atanması için genel kural talebinin varlığı olduğundan bu durumda da kişiler bu haklarından haberdar

⁹⁸ Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerin Görevlendirilmeleri ile Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik, R. G. 02.02.2007–26450. Yapılacak ödemelere ilgili değişiklik yapan Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerin Görevlendirilmeleri ile Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik R. G. 21.05.2007 - 26528.

değillense/edilmezlerse hakkın kullanımından bahsetmek mümkün olmayacaktır. Adaletle erişiminin sadece yasal düzenlemelerle sağlanacağını düşünmek elbette yerinde bir fikir olmayacaktır. Ancak yasal düzenlemelerdeki eksikliklerin bir an önce tamamlanması ve mevzuatın adaletle erişim fikriyle gözden geçirilmesi, insan odaklı hale getirilmesi önemli bir adım olacaktır.

III- Kadınların Adaletle Erişimi

Bir hukuk sisteminin adaleti sağlayabilmesi için kanunların, herkes için eşit olması ve eşit şekilde uygulanması gerekir. Ancak, bir hukuk sisteminin bu gerekleri -toplumsal eşitsizlikler göz önüne alınmadan- sadece iyi bir anayasa ve/veya kanunlar ile yerine getirebileceğini düşünmek, hukuku toplumsal yapıdan ayrı değerlendirmek anlamına gelecektir. Gerçek toplumsal eşitlik, sınıfsal, ırksal, dinsel ve cinsiyet eşitsizliklerinin hüküm sürdüğü bir dünyada ütöpik bir düşünce olarak görünse de, hukuk alanında bunun sağlanması için “adaletle eşit erişim” reformları bu ütöpik düşünceye ne kadar yaklaşabileceğimiz sorusunu yanıtlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, adaletle erişimin önündeki engellerin sadece yasal düzenlemeler ya da yasaların uygulanmasındaki usuller olmadığından hareketle, adaletle erişim reformları toplumsal eşitsizlikleri de hesaba katarak çözümler üretir.

Adaletle erişimin önündeki başlıca engeller, her ne kadar, çalışmanın başında, karmaşık hukuk sistemi, işlemlerin maliyetinin yüksekliği, makul süre kıstasına uyulmaması, sistemin hantallığı, temsil yokluğu ve/veya temsilden yararlanma maliyetinin yüksek olması, adli yardım sisteminin yetersizliği, kanunların herkes için eşit uygulanmaması, kanunların uygulamadaki sıkıntılar dikkate alınmadan hazırlanması, hukuki bilgiye erişememe vs. olarak sıralandıysa da, bu engellerin toplumda süregiden sınıf, ırk, din, dil, cinsiyet ve diğer ayrımcılıklarla katmerlendiği ve ayrımcılığa uğrayan kesimler için adaletle eşit erişimin daha da zor olduğu belirtilmişti. Bu bağlamda, kadınlar toplumun yarısını oluşturduklarından, ayrımcılık nedeniyle adaletle erişim konusunda eşitsizliğe

uğrayan en geniş toplumsal kesimdir.⁹⁹ Kadınların, adalete erişim sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı olarak karşılaştıkları engeller çalışmanın devam eden başlıklarında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

A- Kadınların Adalete Erişim Sürecinde Karşılaştıkları Engeller

Adalete erişim önündeki engeller kadınlar için söz konusu olduğu kadar yoksullar, yaşlılar, engelliler, etnik ya da dinsel azınlıklar vb. dezavantajlı gruplar için de geçerlidir. Demokratik olmayan ve yoksulluğun sürdüğü ülkelerde gerçek bir adalete erişimden söz edilemez. Nitekim adalete erişim alanında önündeki engelleri bertaraf edebilen yegâne toplumsal kesim “zengin beyaz erkekler”dir. Onlar dışındaki tüm toplumsal kesimler sermaye birikimi edinememe, baskın dili konuşamama/konuşmama, baskın dine mensup olmama, karar ve yürütme mercilerinde söz sahibi olamama ve ırk, cinsiyet gibi etkenler sebebiyle dezavantajlı durumdadırlar.

Ancak, burada kadınların tüm dünya üzerinde hüküm süren ataerkil sistem nedeniyle kadın oldukları için doğrudan, diğer deyişle toplumsal cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle diğer kesimlerden farklı olarak ırkları, toplumsal sınıfları ya da katmanları, dinleri, dilleri ne olursa olsun adalete erişim sürecinde engellerle

⁹⁹ Benzer görüşler için bkz. Uluslararası Af Örgütü (*Amnesty International*), International Secretariat, No One to Turn To: Women's Lack of Access to Justice in Sierra Leone, Londra, 2005, bkz. <http://www.amnesty.org/en/library/asset/AFR51/011/2005/en/dom-ADR510112005en.html> (erişim: 21.11.2008); Uluslararası Af Örgütü, Afghanistan: No One Listens to Us and No One Treats Us as Human Beings: Justice Denied to Women. Özellikle bkz. Bölüm VI: Barriers to justice in the family and community ve Bölüm VII: Justice denied: Women and the criminal justice system, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA11/023/2003/en/dom-ASA110232003en.pdf> (erişim: 21.11.2008); bkz. United Nations Development Fund for Women (UNIFEM), Progress of the World's Women 2008/2009: Who Answers to Women?, www.unifem.org/progress/2008/publication.html (erişim: 28.12.2008); bkz. Irene Pietropaoli, Sexual Violence Against Women in Nepal, Report of Rape Cases in 2007, 2008, s. 5-9, http://www.inseconline.org/report/Report_Rape_Cases_2007_.pdf (erişim: 29.12.2008); Commission on Legal Empowerment of the Poor ve UNDP, Making the Law Work for Everyone,; Fareda Banda, Project on a Mechanism to Address Laws that Discriminate against Women,; Inter-American Commission on Human Rights, Access to Justice as a Guarantee of Economic, Social, and Cultural Rights. A Review of The Standards Adopted by The Inter-American System of Human Rights; Onora O'Neill, Bounds of Justice, s. 143-168.

karşılaştığı bir gerçektir. Yoksul kadınlar hem yoksul hem kadın olduklarından, siyah kadınlar hem siyah hem kadın olduklarından ve bu şekilde süregiden bir silsile ile kadınlar kadın olduklarından ayrımcılığa uğramaktadırlar. Bunun yanı sıra sadece kadın oldukları için, yani toplumsal cinsiyetçi ayrımcılık nedeniyle de kanunların yazılması, uygulanması süreçlerinde de dezavantajlı durumdadırlar. Elbette bu durum, kadınların temel hak ve özgürlüklerinden olan adalete erişim hakkını kullanmalarını engellemektedir. Kadınların adalete erişimde karşılaştıkları engeller; ekonomik temelli engeller, yapısal engeller ve sosyal engeller olarak sınıflandırılacaktır.

1. Ekonomik Temelli Engeller

Ataerkil sistemlerde, tüm kaynaklar erkekler tarafından, erkek egemen toplumsal yapıyı sarsmayacak şekilde paylaşılır. Kadınlar sermaye birikiminin, toprağın, üretim araçlarının, yer altı kaynaklarının küresel paylaşımı üzerinde söz hakkına sahip değildir. Erkekler, kontrolleri altındaki tüm bu zenginlikleri kullanarak üstyapı üzerindeki belirleyiciliklerini güçlendirirler, dolayısıyla kadınların toplumdaki konumunu değiştirmesi zorlaşır. Bu, güçlü olanın belirleyen olduğu, belirleyen olduğu için gücünü koruduğu bir döngüdür, fakat kadın hareketi sayesinde kısır bir döngü haline dönüşmez.¹⁰⁰

Nitekim, kaynakların erkekler tarafından, erkekler lehine dağıtılması öncelikle ekonomik alanda kadınların zararına olmaktadır. Kadınların ekonomik alandaki eşitsiz konumu toplumsal yaşamlarının tamamını doğrudan etkiler ki, bu etkilenme alanlarından biri de kadınların adalete erişimidir. Ekonomik zayıflıkları, kadınların dava harç ve masraflarını karşılayamaması, hukuki temsilden yararlanamaması gibi engellerin yanı sıra kadınların toplumsal yaşama katılımlarını kısıtlayarak adalete erişimlerinin önünde yapısal engeller de yaratır. Kadınların siyasette ve karar alma mekanizmalarında söz sahibi olmaları, bununla

¹⁰⁰ Çağdaş Demren, “Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri”, bkz. http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/erkeklik_ataerklik.pdf (erişim: 17.02.2009) Ayrıca bkz. Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen, Claudia Von Werlhof, Son Sömürge: Kadınlar,; Gülnur Acar-Savran ve Nesrin Tura Demiryontan, Kadının Görünmeyen Emeği.

bağlantılı olarak kanun koyucuları etkileyebilmeleri ve/veya kanun koyucu olmaları toplumsal güçleriyle ilgilidir. Elbette, kadınların toplumsal konumunun tek belirleyeni ekonomik özgürlüğe sahip olup olmamaları değildir, ama toplumsal cinsiyet eşitliği ekonomik katılımı eşitlik olmadan sağlamaz.

Ancak, mülkiyet edinme haklarını etkili kullanamamaları, günden güne artan kadın yoksulluğu, istihdamda erkekler kadar yer alamamaları, aldıkları ücretlerin erkeklere nazaran düşük olması, emeklerinin büyük kısmını ücretsiz emek olarak sarf etmeleri düşünüldüğünde kadınların ekonomik katılımı erkeklerle eşit olduğundan hiçbir şekilde söz edilemez. Bu eşitsizlik de kadınların adalete erişimleri önündeki ekonomik temelli engelleri katbekat derinleştirmektedir.

Kadınların ekonomik yaşama katılımına göz atarsak, durumu daha net görebilir ve adalete erişimin önündeki ekonomik temelli engellerden neden daha fazla zarar gördüklerini kavrayabiliriz. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar, dünyanın tarımsal emeğinin yüzde 60-80'ini sağlar, tüm dünyada iş saatlerinin yüzde 60'ından fazlasında çalışırken, sadece dünya üzerindeki toprağın yüzde 5'inden daha azına, dünya gelirinin ancak yüzde 10'una sahiptirler.¹⁰¹ Türkiye'de de oran farklı değildir. Erkekler tüm mülklerin yüzde 92'sine ve gayri safi milli hasılanın yüzde 84'üne sahiptir.¹⁰²

Mülkiyet oranlarına benzer şekilde tüm ülkelerde kadın işverenlerin yüzdesi (sermaye birikimine sahibi olma ile doğrudan ilişkisi göz önüne alınmalıdır) erkeklerden oldukça düşüktür. Birleşmiş Milletler'in (BM) verilerine göre, kadın işverenlerin ve erkek işverenlerin yüzdeleri Mısır'da yüzde 4.7'ye 20.5, Fransa'da 2'ye 6.2, İran'da 0.9'a 4, Pakistan'da 0.1'e 1, Rusya'da 1'e 1.5,

¹⁰¹Bkz. Rural Development Institute, Women and Land Fact Sheet.

http://www.rdiland.org/PDF/PDF_Publications/Women&Land.FactSheet.pdf (erişim: 10.06.2008).

¹⁰²Uluslararası Af Örgütü, Türkiye: Aile İçi Şiddete Karşı Mücadelede Kadınlar Raporu, Haziran 2004, s. 10. www.amnesty.org (erişim: 11.07.2008).

İtalya'da 3'e 7, Yunanistan'da 4'e 10.5, Uganda'da 0.2'ye 0.4'tür.¹⁰³ Türkiye'de ise kadın işveren yüzdesi 0.9 iken, erkek işverenlerinki 6.6'dır¹⁰⁴, yani işverenlerin yüzde 97.2'si erkektir.¹⁰⁵

Mülkiyet ve üretim kaynakları büyük ölçüde erkeklerin elindedir ve genellikle babadan oğula, yani bir erkekten diğerine aktarılır. Kadınların kanuni olarak miras edinme hakkına sahip oldukları ülkelerde bile dinsel ya da toplumsal baskılarla, geleneksel gerekçelerle veya şiddet ile kadınların, mallarının kullanımı ve denetimi üzerindeki söz hakları engellenir. Bu durum kadınların adalete olan ihtiyacını artırırken, adaletle aralarındaki duvarları da kalınlaştırır. Çünkü her ne kadar ekonomik özgürlük doğrudan toplumsal özgürlüğü getirmese ve direkt olarak kadının adalete erişme hakkını savunabilmesinin önünü açmasa da, kadının mülkiyet hakkına sahip olması onu ev içinde ve toplumda güçlendirir.

BM bünyesinde yer alan temel insan hakları sözleşmelerinden biri olan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'nde (CEDAW) kadınların, toplumsal cinsiyetçi rollerinden kaynaklı olarak mülkiyet konusunda ayrımcılığa uğradığından hareketle, mülk kazanımı, idaresi ve işletmesini (m. 15, f. 2; m. 16, f. 1, b(h)), borçlanma ve kredi alma hakkını (m. 13, (b); m. 14, f. 2, b(g)), toprak ve tarım reformunu (m. 14, f. 2) düzenleyen maddeler yer almaktadır.

Kadınların adalete erişimindeki engellerden biri de kadın yoksulluğudur. Dünya Bankası'nın 2004 yılı verilerine göre, dünyada 980 milyon insan yoksulluk sınırının altı olan 1 Dolardan az bir günlük gelire, neredeyse dünya nüfusunun yarısını oluşturan yaklaşık 3 milyar insan da 2 Dolardan az bir günlük gelire

¹⁰³ Bkz. Diğer ülkeler için BM'nin Temmuz 2008 itibariyle güncellenmiş verileri, <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/statistics.htm> (erişim: 20.08.2008).

¹⁰⁴ Bkz. BM'nin Temmuz 2008 itibariyle güncellenmiş verileri, <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/statistics.htm> (erişim: 20.08.2008).

¹⁰⁵ Bkz. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Hane Halkı Bütçe Anketi, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/gelir15.gif> (erişim: 20.08.2008).

yaşamını sürdürmeye çalışıyor.¹⁰⁶ Dünyadaki 1.2 milyar en yoksul insanın 3/5'ini kadınlar ve kız çocukları oluşturuyor.¹⁰⁷

Bu oranlar sadece asgari geçim standartlarını esas alan mutlak yoksulluk verilerini yansıtır. İhtiyaç merkezli tanımlanan görelî yoksulluk verilerinde kadınların oranı daha da yükselmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) 1996 yılı verilerine göre gelişmekte olan ülkelerin nüfuslarının yüzde 37'si yani 1.6 milyar insan yoksuldur. Bunların yüzde 21'i yani 900 milyonu gelir yoksulluğu çekerken, imkânlar temelli yoksulluk endeksinin¹⁰⁸ ölçtüğü üç temel imkâna (sağlık, okur-yazarlık ve yeniden üretim) ulaşamayan ve görelî yoksulluk çeken, kalan 700 milyonun çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır.¹⁰⁹ Türkiye'de 2000 yılı verilerine göre, görelî yoksulluk sınırının altında yaşayan 27 milyon kişinin 2/3'ü kadındır.¹¹⁰

Derinleşen yoksulluk kadınlar için gerçekten önemli bir sorundur. 1980'lerle birlikte neo-liberal politikaların gelişmekte olan ülkelere dayattığı yapısal uyum politikaları çerçevesinde devletler, kamusal harcamalarını bazı alanlarda sınırlamış, bazı alanlarda ise tamamen durdurmuştur. Kamusal harcamaların kısılması zaten bu hizmetlerden yararlanmakta zorluk çeken ayrımcılığa uğrayan ve dezavantajlı grupların daha da genişlemesine ve mağduriyetlerinin derinleşmesine sebep olmuştur. Çalışma koşulları bozulmuş, kayıt dışı sektör büyümüş, istihdam olanakları daralırken kamu kuruluşlarındaki özelleştirmeler işsizliği arttırmıştır. Bu olumsuz gelişmelerden kadınların en fazla zarar gören kesimlerden olduğu araştırmacılar tarafından saptanmış, bu durum

¹⁰⁶ Bkz. Dünya Bankası verileri, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/WBI/0,,pagePK:208996~theSitePK:213799,00.html> (erişim: 14.07.2008).

¹⁰⁷ UNDP, Taking Gender Equality Seriously: Making Progress, s. 3. <http://www.undp.org/pl/publikacje/TakingGenderEqualitySeriously.pdf> (erişim: 06.06.2008).

¹⁰⁸ *Capability-based poverty index*

¹⁰⁹ Mayra Buvinic, Women in Poverty: A New Global Underclass, s. 4. <http://www.iadb.org/sds/doc/767eng.pdf> (erişim: 11.09.2008).

¹¹⁰ Gülay Toksöz, Alev Özkazanç ve Bedriye Poyraz, Kadınlar, Kalkınma ve Sosyal Adalet, s. 20. <http://kasaum.ankara.edu.tr/gorsel/dosya/1215414822KadinlarKalkinmaveSosyalAdalet.pdf> (erişim: 27.08.2008).

Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlarca da kabul edilmiştir.¹¹¹

Bu bağlamda, 1995 yılında hazırlanan Pekin Eylem Planı'nda kadın yoksulluğunun, erkeklerinkiyle kıyaslanamayacak kadar hızlı arttığı kabul edilerek “yoksulluğun kadınlaşması”¹¹² ifadesi kullanılmıştır. Katılımcı hükümetlerin yoksulluk içinde yaşayan kadınların gereksinimlerini dikkate alacak makro ekonomik politikaları benimsemesi ve kadınların eşit haklara ve ekonomik kaynaklara erişimini güvence altına almak için kanunlarını gözden geçirmeleri, kadın yoksulluğunda önemli bir faktör olan eğitim koşullarının iyileştirilmesi Eylem Planı'nın amaçları arasında yerini almıştır. Ayrıca, CEDAW'ın önsözünde “yoksulluk hallerinde kadınların yiyecek, sağlık, eğitim, öğretim, iş bulma ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması bakımından en az imkâna sahip oldukları” endişesi dile getirilmiş, Sözleşmenin takip eden maddelerinde bu endişeyi gidermeye dönük istihdam, eğitim, sağlık, barınma vb. alanlarda düzenlemelere yer verilmiştir.

Yoksulluğun kadınlaşması, köyden kente göç ve kayıt dışı sektörün hızla genişlemesi etkenleriyle artmaktadır. Köyden kente göçen kadınlar, çalışma hayatına dâhil olurken zorlanmakta ve daha önce kendi ürettikleri gıda maddelerine ulaşmakta sorunlar yaşamaktadırlar. İstihdama dâhil olamayan kadınlar da kayıt dışı sektördeki düşük ücretli, sosyal güvencesiz işleri tercih etmek zorunda bırakılmaktadırlar.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi ülkelerin tamamında kadınların istihdam oranı erkeklerinden düşüktür. Örneğin, 15–64 yaş arası nüfusun Brezilya'da istihdama katılım oranı toplam nüfusta 67.4 iken, kadınlarinki 55.9, erkeklerinki 79.6; İtalya'da kadın istihdamı yüzde 46.3, erkek istihdamı 70.5; Yunanistan'da kadın istihdam oranı 47.5 iken, erkeklerinki 74.6;

¹¹¹ Bkz. Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası'nın son 20 yıl verileri. <http://www.worldbank.org> ve <http://www.un.org> (erişim: 03.12.2008).

¹¹² *Feminization of poverty*

Meksika’da kadın istihdamı yüzde 42.9, erkek istihdamı yüzde 81.6’dır.¹¹³ Bu konudaki BM verileri de yukarıdaki oranları desteklemektedir. Örneğin, 1999 yılında Yemen’de kadın istihdamı yüzde 13.8 iken, erkek istihdamı yüzde 50.7; 1991 yılında Senegal’de 7.5’a karşılık 14.4; 2005 yılında Pakistan’da 31.2’ye karşılık 39.2’dir.¹¹⁴ Türkiye’de ise bu oran, 2002 yılında, erkeklerde yüzde 72’ye karşılık kadınlarda yüzde 27.9’dur.¹¹⁵

İstihdam politikaları kadınlardan yana değildir. Kadın istihdamının düşük oranda olması tesadüf değil, ataerkil sistemin bir sonucudur. Kadınların çalışma yaşamına girmesi önünde; kimi işkollarında kadınların tercih edilmemesi, kadınların eşdeğer işe eşit ücret almamaları gibi, erkeği iş yaşamında eşitsiz kılan istihdam politikaların yanı sıra, eğitime ulaşamama, geleneksel ve dinsel baskılar, kendilerine biçilen toplumsal cinsiyetçi roller nedeniyle istikrarlı çalışamamaları, pek çok işyerinde kreş ve emzirme odalarının bulunmaması gibi çok sayıda engel vardır. Çalışan kadınların da pek çoğu tarım, tekstil gibi emek yoğun sektörlerde ya da ev içi ücretsiz emeğin bir devamı olarak bakım ve hizmet sektöründe iş bulabilmektedir. Çünkü kadınların kapitalist ataerkil sistemin ucuz işgücü ihtiyacını karşılamaları ve esnek çalışma saatlerinde çalışmaya daha kolay razı edilmeleri¹¹⁶ (ev içi ücretsiz emek için harcanan zamanın da etkisiyle) onları bazı sektörlerde tercih edilir kılmaktadır.

Ataerkil istihdam politikaları kadınları yoğun olarak kayıt dışı sektöre itmektedir, genellikle ev içi işlerde kaçak ve güvencesiz olarak çalışmaktadırlar. Kadınların ev içine hapsedilmesi özgürlüklerinin ve haklarının önündeki engelleri tanıma, bilme ve aşmakta güçlenmelerini zorlaştırırken; esnek, kuralsız ve kayıt dışı çalıştırılmaları iş hukukunda kendine tanınan haklardan yararlanmalarını da

¹¹³ OECD ülkelerinin (15-64 yaş) 1966-2006 arası istihdam oranları için bkz. <http://titania.sourceoecd.org/vl=33556646/cl=12/nw=1/rpsv/factbook/060101.htm> (erişim: 03.09.2008).

¹¹⁴ Bkz. Diğer ülkeler için BM’nin Temmuz 2008 itibarıyla güncellenmiş verileri, <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/statistics.htm> (erişim: 20.08.2008).

¹¹⁵ DİE ve World Bank, Turkey Joint Poverty Assessment Report, Vol: I, s. viii. <http://go.worldbank.org/5K0CVRIO00> (erişim: 13.07.2008).

¹¹⁶ 2005 yılı OECD verilerine göre ülkemizde part-time çalışanların toplam istihdama oranı %5.8 iken, part-time çalışanların %59.4’ü kadındır. Bkz. Muammer Kaya, Üniversite ve Toplum, s.4.

engellemektedir. CEDAW'ın 11. ve 14. maddeleri istihdam alanında kadınlara karşı ayrımı önlemek ve kadın-erkek eşitliği esasına dayanarak eşit haklar sağlamak esasıyla düzenlenmiştir.

Kadınların önündeki bir diğer ekonomik engel de erkeklerden daha az gelir elde etmeleridir. Bunun nedeni ise kadınların hem daha düşük ücretli işlerde çalıştırılmaları hem de eşdeğer işe daha az ücret almalarıdır. Fransa'da 2002 yılı itibariyle kadınların ancak, erkeklerin ücretlerinin yüzde 78'ini, Japonya'da 2006 yılı itibariyle yüzde 59'unu, 2006'da Norveç'te yüzde 90'ını, 2004 yılı verilerine göre İngiltere'de yüzde 75'ini alabildiği görülmektedir.¹¹⁷

Ülkemizde kadınlar ortalama olarak erkeklerin ücretlerinin yüzde 60'ını almaktadır, bu oran eğitim düzeyi azaldıkça yüzde 42'lere kadar düşmektedir. En büyük kazanç farkı kadınların en yoğun çalıştığı alan olan tarımda¹¹⁸ görülmektedir; tarım işçisi kadınlar, erkeklerin yüzde 39'u kadar kazanmaktadır.¹¹⁹

Tüm bunların yanı sıra kadınlar ev içinde ve aile işlerinde harcadıkları ücretsiz emek ile küresel ekonomiye devasa bir görünmez katkı sunmaktadırlar. UNDP verilerine göre, kadınlar ücretsiz emek harcadıkları zamanlarının yüzde 70'ni aile bireyleri için harcıyorlar.¹²⁰ Ülkemizde 12 yaş üstü nüfusun yüzde 23.6'sı ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Bu nüfusun sadece yüzde 9.2'si erkek iken yüzde 53.5'i kadındır.¹²¹

Yukarıda ataerkil kapitalist paylaşımında kadınların içinde buldukları ekonomik durum ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Bu durum, kadınların adaletle

¹¹⁷Bkz. Diğer ülkeler için BM'nin Temmuz 2008 itibariyle güncellenmiş verileri.

<http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/tab5e.htm> (erişim: 20.08.2008).

¹¹⁸ Tarım sektöründeki istihdama baktığımızda % 93.9 kadın çalışana karşılık % 65.4 erkek çalışan olduğunu görürüz. Bkz. DİE/HHÜA verileri için Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset.

¹¹⁹ Bkz. DİE 2002 yılı verileri,

<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/gelir15.gif> (erişim: 11.06.2008).

¹²⁰ UNDP, Taking Gender Equality Seriously: Making Progress, s. 3.

<http://www.undp.org.pl/publikacje/TakingGenderEqualitySeriously.pdf> (erişim: 06.06.2008).

¹²¹ DİE ve Dünya Bankası, Turkey Joint Poverty Assessment Report, Vol: I, s. 178.

<http://go.worldbank.org/5K0CVRIO00> (erişim: 13.07.2008).

erişimleri önündeki ekonomik temelli engelleri oluşturur. Ekonomik temelli engellerin kapsamına dava harç ve masraflarının yüksek olması, mahkemelere ulaşım maliyeti, davaların makul sürede sonuçlanmaması, yasal danışma ve temsil ücreti dâhildir. Adli yardım sistemi de bu başlık altında değerlendirilmelidir.

Türkiye’de adli yardıma ayrılan bütçe oldukça kısıtlıdır. Avrupa Konseyi’ne üye 46 devlette Etkin Adalet İçin Avrupa Komisyonu’nun (CEPEJ)¹²² gerçekleştirdiği 2006 yılı tarihli çalışmanın ikinci bölümünde mahkemeler için bu ülkelerde yapılan kamu harcamaları ve adli yardım miktarları karşılaştırılmaktadır. Buna göre, mahkeme bütçesinde kişi başına ayrılan payda İngiltere 53.8 Avro ile ilk sıradayken, Türkiye 3.66 Avroluk bütçesi ile Gürcistan (0.83), Moldova (0.80) ve Azerbaycan’dan (0.64) sonra listenin sondan yedinci sırasında yer almaktadır. Benzer şekilde, Türkiye kişi başına düşen adli yardımda 0.13 Avro bütçesi ile Ermenistan (0.01), Malta (0.04), Moldova (0.03), Slovak Cumhuriyeti (0.11) ve Ukrayna’dan (0.01) sonra, sondan dokuzuncu ülkedir. Ayrıca, Türkiye mahkemeler için yapılan kamu harcamaları ve adli yardımın milli bütçeye oranında sondan 6. sıraya yerleşmiştir. Toplam adli yardımda ise 9 milyon 116 bin 324 Avro bütçesi ile sondan beşinci sıradadır.¹²³ Ülkedeki yoksulluk oranları düşünüldüğünde adli yardıma ayrılan payın yoksulların adalete erişimini sağlayacak düzeyde olmadığı tahmin edilebilir. Kadın yoksulluğun erkeklere göre daha fazla olması ise, kadınların bu engelden daha fazla zarar görmeleri riskini beraberinde getirir.

2. Yapısal Engeller

a) Yasalarda ve Uygulamada Var Olan Eşitsizlikler, Karar Alma Mekanizmalarına Erişememe

Kadınların adalete erişimi önündeki yapısal engellerin başında toplumsal cinsiyetçi kanunlar ve uygulamadaki kadın-erkek eşitsizliğini gideren

¹²² Etkin Adalet İçin Avrupa Komisyonu (*The European Commission for the Efficiency of Justice*) bkz. http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/default_en.asp (erişim: 16.12.2009).

¹²³ CEPEJ, *European Judicial Systems 2002*, s. 20-21. http://www.justice.government.bg/new/Documents/EU/Report_2002.pdf (erişim: 13.07.2008).

düzenlemelerin yokluğu gelir. Pek çok ülkede medeni hukukta, aile hukukunda, miras hukukunda hatta anayasalarda kadınlar kanunlar önünde erkeklerle eşit haklara sahip değillerdir. Kadınların kanun önünde eşitlik sağladığı ülkelerde ise toplumsal cinsiyet ayrımcılığından kaynaklı olarak uygulamada eşitsizlikler yaşanmaktadır. Örneğin, iş hukukunda kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması -yukarıdaki verilerde gördüğümüz üzere- erkeklerle eşit ücret almalarını sağlamamaktadır. Bu bağlamda, kanunların eşitliği getirmesi yetmez, sosyal hukuk devletinin hukuki gerçekçilikten kopmadan, toplumsal yargıların uygulamayı etkilediğini unutmadan, uygulamada kadınların dezavantajlı duruma düşmesine neden olan kanunları pozitif ayrımcılık temelinde değiştirmesi gerekir. Elbette, sadece var olan kanunları değiştirmek değil; toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelinde yaşanan engelleri, yine pozitif ayrımcı yeni kanunlar düzenleyerek bertaraf etmeye çalışmak da sosyal bir hukuk devletinin görevleri arasındadır.

Kanunlarda kadınlar lehine düzenlemelerin yapılması, kadınların kanun koyucular üzerinde ciddi bir toplumsal baskı kurabilmesi ve tabii kanun koyucular arasındaki sayılarının artması ile mümkündür. Ancak bu da, kadınların siyasette yer almalarıyla doğrudan ilgilidir. Oysa 2008 yılı verilerine göre, dünya parlamentolarında kadınların koltuk sayısının toplama oranı yüzde 18'dir. 189 ülkenin sadece 13 tanesinde kadınlar devletin üst kademelerinde (başbakanlık, bakanlık gibi) görev almaktadırlar. Dünyadaki kadın bakanların da çoğu (%14) sosyal alanlarda çalışmaktadır. Diğer yandan, hukuk alanında yüzde 9,4, ekonomide yüzde 4,1, politikada yüzde 3,4 ve yürütmede yüzde 3,9 oranında kadın bakan bulunmaktadır.¹²⁴ Bunun da ötesinde hala dünyanın pek çok ülkesinde kadınların oy hakkı ya yoktur ya da bu hak kadınlara sınırlı olarak tanınmaktadır.¹²⁵

Türkiye'de de durum farklı değildir. Ülkemiz toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından düzenlenen endekste 130 ülke içinde dünyanın sondan 7. ülkesidir,

¹²⁴ Veriler için bkz. International Women's Democracy Center web sitesi, http://www.iwdc.org/resources/fact_sheet.htm (erişim:15.12.2008).

¹²⁵ Veriler için bkz. International Women's Democracy Center web sitesi, <http://www.iwdc.org/resources/suffrage.htm> (erişim:15.12.2008).

yani 123. sıradadır.¹²⁶ Dünya ülkelerinin parlamentolarındaki kadın milletvekili yüzdesi sıralamasında ise, 2007 yılı verilerine göre 137 ülke arasında 107. sıradadır.¹²⁷

Özetle, kadınların oy hakkının olup olmadığı, oylarını özgürce kullanıp kullanamadıkları, aday olabilmek için ekonomik güce ve sosyal bağımsızlığa sahip olup olmamaları ve dolayısıyla kanun yapıcılar üzerlerindeki etkileri ve yasama organlarında görev almaları kanunların toplumsal cinsiyetçi yapısının değişmesinde en önemli faktörlerdir. Ancak, verilerde görüldüğü üzere dünyanın pek çok ülkesinde kadınlar kanun koyucu olamamaktadırlar.

Bunun yanı sıra kadınlar kanun uygulayıcı olarak da erkeklerden daha az sayıdadırlar. Örneğin, 2008’de İngiltere’de yüksek mahkeme (*High Court*) hâkimlerinin yüzde 10’u, temyiz mahkemesi (*Court of Appeal*) hâkimlerinin yüzde 8’inden biraz fazlası kadınlardan oluşmaktadır.¹²⁸ 2007 yılında Hindistan’da, Adalet Bakanlığı verilerine göre, temyiz mahkemelerinde (*Supreme Court*) ve yüksek mahkemelerde (*High Court*) çalışan 597 hâkimin sadece 39 tanesi kadındır. Yani, kadın hâkim oranı yüzde 6.5’ten azken ve temyiz mahkemelerinde hiç kadın hâkim bulunmazken, 21 yüksek mahkemenin sadece 6 tanesinde kadın hâkim bulunmaktadır.¹²⁹ Tunus’taki hâkimlerin yüzde 27’si, avukatların yüzde 31’i kadındır.¹³⁰ Cezayir’de kadın hâkimlerin oranı yüzde 50 iken, Mısır’da 2003 yılına kadar kadınların hâkim olmasına izin verilmemiştir.¹³¹ İran’da kadınların hâkimlik yapması halen yasaktır.¹³² İsrail’de ise kadın hâkimlerin oranı yüzde 40’dır, fakat Arap kadınların hâkimlik yapması

¹²⁶ The Global Gender Gap Report 2008, s. 155,

http://www.weforum.org/pdf/gendergap/ggg08_turkey.pdf (erişim: 25.08.2008).

¹²⁷ Tüm ülkelerin bilgileri için bkz. <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (erişim: 27.08.2008).

¹²⁸ Bkz. <http://business.timesonline.co.uk/tol/business/law/article4067602.ece> (erişim: 29.09.2008).

¹²⁹ Bkz. <http://www.expressindia.com/news/fullstory.php?newsid=86181> (erişim: 17.06.2008).

¹³⁰ Mary Kimani, *Africa Renewal*, s. 8.

¹³¹ Hoda Elsadda, s. 47.

¹³² The Second World Congress for Middle Eastern Studies Report, Ürdün, 11–16 Haziran 2006, s. 5, bkz.

http://portal.unesco.org/shs/en/files/10292/11616823191Women_in_Judiciary_Amman.pdf/Women%2Bin%2BJudiciary%2BAmman.pdf (erişim: 23.12.2008).

yasaktır.¹³³ Almanya’da kadın hâkim oranı 1963–1993 arası yüzde 4’ten yüzde 22’ye yükselmiştir. Japonya’da kadın hâkimlerin oranı yüzde 8, savcılarının yüzde 4, Ekvador’daki kadın hâkimlerin oranı yüzde 9’dur. Kadın hâkim oranı Avustralya’da yüzde 5, Kanada ve Yeni Zelanda’da yüzde 7, ABD’de yüzde 9’dur. Zamanın Sovyetler Birliği’nde ise bu oran yüzde 45, Doğu Almanya’da yüzde 51’dir.¹³⁴

Türkiye’de ise KSGM’nin CEDAW Komitesi’ne sunmak üzere hazırladığı 2008 yılı rapora göre, hâkim ve savcılarının toplam sayısı 10 bin 898’dir, kadın hakim ve savcılarının sayısı 2 bin 210’dur. Toplumda erkek egemen bir meslek olarak düşünülen savcılıkta kadın oranına bakıldığında yüksek yargı organlarından Danıştay’da bu oranın yüzde 42 olduğu görülmektedir. Yüksek yargının dışında kalan mahkemelerde görev yapan savcılara bakıldığında ise oran düşmektedir. 2007 yılı itibarıyla kadın hâkim oranı yüzde 28.19 iken, kadın savcı oranı yüzde 5.62’dir. Toplam kadın hâkim-savcı oranı ise yüzde 20.27’dir.¹³⁵

Sonuç olarak kadınların adalete erişimlerinin önündeki en temel yapısal engel kadınların yaşamaya ve uygulamaya yeterince dâhil olamamasıdır. Ancak, yapısal engeller bununla sınırlı değildir. Kanun dilinin ve usullerin karmaşıklığı, adalet hizmeti verenlerin yeterli bilgiye sahip olup olmaması, başvuruculara tavırları ve sayıları, dosya sayıları, adliye binalarının fiziksel koşulları da yapısal engeller arasında sayılmalıdır.

b) Kanun Dili ve Usullerin Karmaşıklığı

Kanun dilinin ve usullerin karmaşıklığı tüm vatandaşlar için adalete erişimin önündeki bir engeldir. Ancak, hem sosyal yaşama katılımında baskıcı geleneklerin, toplumsal cinsiyetçi rollerin etkisiyle zorluk çekmeleri hem de

¹³³ The Second World Congress for Middle Eastern Studies Report, Ürdün, 11–16 Haziran 2006, s. 6.

¹³⁴ Veriler 1993–1994 yıllarına aittir. Ayrıntılar için bkz. David S. Clark, “Chapter 3: The Organization of Lawyers and Judges”, s. 100–101.

¹³⁵ KSGM, Birleşmiş Milletler CEDAW Komitesine Sunulmak Üzere Hazırlanan Altıncı Periyodik Türkiye Raporu, s. 21. <http://www.ksgm.gov.tr/belgeler/CEDAWrapor6.doc> (erişim:08.11.2008).

eğitim olanaklarından erkeklere oranla daha az yararlanabilmeleri nedeniyle kadınların adalete erişimin önündeki bu engelden erkeklerden daha fazla muzdarip olması olasılığı yüksektir. Sosyal yaşama katılımında zorluk çeken kadınların pek çoğu devlet dairelerinde işlem yapma, sorunlarını anlatma, evrak doldurma ya da haklarını arama konusunda deneyimli değildirler. Dolayısıyla bu durum onları karmaşık usuller karşısında iyice çaresizleştirir ve daha hak arama sürecine girmeden yılmalarına sebep olur.

Bunun yanı sıra, yukarıda bahsedildiği üzere, okur-yazarların ve eğitim görmüş vatandaşların bile anlamakta zorluk çektiği karmaşık kanun dilinin ve usullerin anlaşılması ve yürütülmesi, okur-yazar olmayan ya da eğitim görmemiş kadın nüfusu için tam bir sır olarak ortada durmaktadır. Bu bağlamda bu yapısal engel, okuma-yazma bilmeyen 960 milyon yetişkinin 2/3'ünün kadın, okula kaydolmamış 130 milyon çocuğun yüzde 70'inin kız çocuğu olduğu bir dünyada, adaletin önündeki engeller değerlendirilirken önemli bir yer kaplamaktadır.¹³⁶

Okuma-yazma oranları ülkemiz için de benzerdir, dolayısıyla aynı yapısal engel Türkiye'de de adaletin önündeki engeller arasında üst sıralardadır. Türkiye'de okuma-yazma bilmeyen kadın oranı halen çok yüksektir. 2000 yılı verilerine göre, Türkiye'de toplam nüfus 59 milyon 859 bin 243'tür. Nüfusun 29 milyon 613 bin 798'sini, yani yaklaşık yarısını oluşturan kadınların 5 milyon 732 bin 525 tanesi okuma-yazma bilmemektedir. Bu sayı ülke nüfusunun yüzde 9.57'sine, kadın nüfusunun ise yaklaşık yüzde 19'una eşittir.¹³⁷ Bu verilere göre, okuma-yazma bilmeyen 100 erkeğe karşılık 309 kadın bulunmaktadır.¹³⁸

Ayrıca, ana dili Türkçe olmayan kadınlar arasında okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı çok daha fazladır. Kürt ve Arap nüfusunun yoğun olduğu Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da okuma-yazma bilmeyen kadın sayısı, Türkiye

¹³⁶ UNDP, Taking Gender Equality Seriously: Making Progress, s. 3.

<http://www.undp.org.pl/publikacje/TakingGenderEqualitySeriously.pdf> (erişim: 06.06.2008).

¹³⁷ 1935–2000 yılları okuryazarlığa ve cinsiyete göre nüfus tablosu için bkz.

<http://www.die.gov.tr/tkba/t097.xls> (erişim: 02.02.2008); 1935–2000 yılları okur-yazar ve okur-yazar olmayan nüfus oranları için bkz. <http://www.die.gov.tr/tkba/t098.xls> (erişim: 02.02.2008).

¹³⁸ 1935–2000 yılları okur-yazar ve okur-yazar olmayan nüfus oranları için bkz.

<http://www.die.gov.tr/tkba/t098.xls> (erişim: 02.02.2008).

ortalamasının 1.5–2 kat üzerindedir. Marmara Bölgesi'ndeki okuma yazma bilmeyen kadınların bölge kadın nüfusuna oranı yüzde 12 iken Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bu oran yüzde 39.8'e kadar çıkmaktadır.¹³⁹ Anadili Türkçe olmayan ve okuma-yazma bilmeyen kadınlar içinde günlük ihtiyaçlarını giderecek kadar dahi Türkçe konuşamayanların oranı azımsanamayacak düzeydedir. 1998 yılında gerçekleştirilen araştırmaya göre, Türkiye'de yaşayan 15–49 yaş arası kadınların yüzde 4.1'i Türkçe (en alt düzeyde) konuşmıyor. Bunların yüzde 11.4'ünü anadili Arapça olan kadınlar, yüzde 87.5'ini anadili Kürtçe olan kadınlar ve yüzde 1'den biraz fazlasını da diğer bir anadile sahip olanlar oluşturuyor. Türkiye'nin doğusunda yaşayan Arap ve Kürt kadınların 1/3'ü Türkçe konuşmıyor. Türkçe konuşamayan Kürt kadınların yüzde 89'u hiç eğitim görmemiş ve yüzde 92'si okur-yazar değil. Türkçe konuşabilen Kürt kadınların yüzde 39'u hiç eğitim görmemiş ve yüzde 34'ü okur-yazar değil.¹⁴⁰ Bu şartlarda, karmaşık kanun dili ve usuller karşısında kadınlara anlayacakları şekilde veya anadilde haklarının anlatılması, haklarını nasıl ve nereden talep edeceklerinin öğretilmesi ciddi zorlukları ve sorunları beraberinde getirmektedir.¹⁴¹

Eğitim ve resmi dil engelini aşsalar da, kadınların adalete erişebilmeleri için yazılı ve sözlü kanunların yaşamlarını nasıl şekillendirdiği öğrenmeleri, haklarının bilincinde olmaları, onları nasıl kullanabileceklerini ve hakları ihlal edildiğinde ne yapmaları gerektiğini bilmeleri, toplumsal cinsiyetçi uygulamalardan haberdar olmaları gerekmektedir, bu da hukuki okur-yazarlık ile mümkün olur. Yani sadece kanunların değişmesi, iyileşmesi ya da kanun dilinin sadeleştirilip vatandaşlar için anlaşılır hale getirilmesi ve usullerin basitleştirilmesi yeterli değildir. Eğer kadınlar haklarından ve onları nasıl kullanacaklarından haberdar değilse, bu iyileştirmelerin uygulamada bir geri dönüşü olmaz.

¹³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün Haziran 2008 tarihli Türkiye'de Kadının Durumu başlıklı raporu , <http://www.ksgm.gov.tr/kadindurumu.pdf> (erişim: 04.09.2008).

¹⁴⁰ Jeroen Smits ve Ayşe Gündüz-Hoşgör, *Ethnic and Racial Studies*, s. 829–853 içinde bkz. s. 840-842, Tablo 1, Tablo 3 ve Tablo 4.

¹⁴¹ Kürt kadınların karşılaştıkları engellere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.vakad.org/haber.php?id=39> (erişim: 16.05.2008).

Hukuki okur-yazarlığı geliştirme tüm dünyada kadınların toplumsal olarak güçlenmesinin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Hukuki okur-yazarlık kadınların sadece kendi haklarını savunmalarını değil, çevrelerindeki haklarına dair bilgilendirip toplumsal bir yer edinmelerini de sağlamaktadır.

Ancak, haklarını bilseler de kadınların mahkeme deneyimlerinin (tanık, sanık, izleyici, davacı, davalı, mağdur vb. olarak) erkeklere göre düşük olması¹⁴² onları mahkeme sürecinde dezavantajlı kılar. Mahkeme deneyiminin fazla olması kişilere kanun diliyle tanışıklık, karmaşık prosedürleri yürütmeye tecrübe sahibi olma, hatta sayelerinde işlemleri hızlandırabilecekleri enformel ilişkiler edinme gibi avantajlar sağlayabilir. Mahkeme deneyiminin fazla olması başvurulacak makamlar (polis, savcı gibi) ve adliyelerin yeri, binaların kullanımı hakkında da bilgi sahibi olmak demektir.

c) Mahkemelerin İş Yükü, Çalışanların İş Yoğunluğu, Mahkeme Binalarının Fiziksel Durumu

Yukarıda anlatılan engellerin yanında, adalet hizmeti sağlayanların iş yoğunluğu, bilgileri ve tavırları ve elbette mahkemelerin iş yükü de yapısal engeller arasındadır. Örneğin, Avrupa ülkelerinde 100 bin kişiye düşen hakim sayısına baktığımızda bu sayının Hırvatistan'da 40 iken, Türkiye'de 7-8 olduğunu görürüz. Hollanda'da her mahkemeye düşen hâkim sayısı 64 iken (Avrupa ülkeleri içinde en yüksek sayı) Türkiye'de bu sayı 1'dir. Yine aynı şekilde, Avrupa ülkeleri arasındaki en yüksek sayı; Hollanda'daki her mahkemeye düşen personel sayısı 180 iken, bu sayı Fransa'da 12-13, Almanya'da 55, İspanya'da 12 ve İngiltere'de 40, Türkiye'de ise 5 kişidir.¹⁴³ Avrupa ülkeleri içinde kişi başına en fazla savcı Litvanya'da bulunmaktadır. Bu ülkede 100 bin kişiye 25 savcı,

¹⁴²Türkiye genelinde gerçekleştirilen çalışmaya göre, Türkiye'de vatandaşların %29.5'inin mahkeme deneyimi vardır. Kadınlardan mahkeme deneyimi olanların oranı yüzde %21.6 iken, erkeklerde bu oran yüzde 37.7'dir. Bkz. Seda Kalem, Galma Jahic ve İdil Elveriş, Adalet Barometresi, s. 6.

¹⁴³ CEPEJ, European Judicial Systems 2002, s. 34-36, http://www.justice.government.bg/new/Documents/EU/Report_2002.pdf (erişim: 18.03.2008).

Türkiye’de ise 5–6 savcı düşmektedir.¹⁴⁴ Yine Avrupa ülkeleri içinde kişi başına en fazla avukat düşen ülke Yunanistan’dır. Bu ülkede 100 bin kişiye 342 avukat düşerken, bu sayı Türkiye’de sadece 78’dir.¹⁴⁵

Ek olarak, Türkiye’deki adli sistem memnuniyeti anketinin 2007 yılı verilerine bakarsak, adalet sisteminden yararlananların yüzde 44.5’i yasaların herkese adil ve tarafsız uygulanması, yüzde 29.2’si mahkemelerdeki işlemler, yüzde 40’ı davaların karara bağlanma süresi ve yüzde 26.1’i ise avukatlık hizmetlerinin kalitesi konularını mahkeme ve adli sistemdeki sorunlar olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, aynı çalışmanın en yakın tarihli (2003) verilerine göre, hukuki işlemlerin maliyetini bir sorun olarak görenlerin oranı yüzde 86.1’dir.¹⁴⁶ Türkiye’de bir hâkime düşen yıllık dosya sayısının 844 olduğu¹⁴⁷ düşünüldüğünde dava süreçlerinin uzaması kaçınılmazdır.

Kadınların adalete erişimleri önündeki bir diğer yapısal engel adliye binalarının durumudur. Örneğin, adliyelerde bekleme odaları bulunmamaktadır.¹⁴⁸ Bu özellikle şiddete uğramış kadınların duruşmayı beklerken diğer tarafla aynı ortamda olması anlamına gelmektedir. Kadınların böylesi bir ortamda yaşayacakları duygusal şiddet nedeniyle adalete erişim süreçlerinin olumsuz etkilenmemesi mümkün değildir.

Özetle, kadınların adalete erişimleri önündeki yapısal engelleri içinde yasama ve uygulamada kadınların etkinliği, karmaşık kanun dili ve usuller, mahkemelerin ve çalışanların iş yoğunluğu, mahkeme binalarının fiziksel durumu sıralanabilir. Kadınların karar alma mekanizmalarında söz sahibi olup olmaması, okur-yazar olup olmamaları, eğitim durumları, resmi dili kullanıp

¹⁴⁴ CEPEJ, European Judicial Systems 2006, , s. 164-165, http://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/cepej/evaluation/2008/rapport2008_en.pdf (erişim: 27.11.2008).

¹⁴⁵ CEPEJ, European Judicial Systems 2006, s. 212-213.

¹⁴⁶ TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2003–2004–2005–2006–2007; bkz. <http://www.tuik.gov.tr>, (erişim: 17.11.2008).

¹⁴⁷ TÜİK, Hakim Sayısı, Mahkemelere Gelen ve Bir Hakime Düşen Dava Sayısı Araştırması, 1996–2005. bkz. <http://www.tuik.gov.tr>, (erişim: 17.11.2008).

¹⁴⁸ İstanbul adliye binaları örnekleri için bkz. Seda Kalem, Galma Jahic ve İdil Elveriş, Adliye Gözlemleri, s. 7.

kullanamadıkları, hukuki okur-yazarlık durumları adalete erişimleri önündeki yapısal engelleri bertaraf etmelerinde rol oynayan etkenlerdir.

3. Sosyal Engeller

Kadınlarla erkeklerin kanunlarda eşit haklara sahip olması önemli olmakla birlikte uygulamalar çok daha önemlidir. Kanunların tüm aksaklıklarına, eksikliklerine rağmen mevcut hallerinde bile uygulanmalarını engelleyen töre, gelenek, din vb. etkiler, eşitliğin sağlanmasını devamlı geciktirmektedir. Kadınların hak bilincinin yeterli düzeyde olmaması, yeterli düzeyde olduğunda da haklarını talep etme, kullanma konusunda kararlı ve ısrarcı olmadıkları görülmektedir.¹⁴⁹

Kadınların adalet sistemine dâhil olmamaları sadece ekonomik nedenlere ve/veya yapısal engeller başlığında incelenen bilgisizlik, okur-yazar olmama, usullere hâkim olmama vb. nedenlere bağlı değildir. Kadınlar, karşılaştıkları sosyal engeller nedeniyle de adalete erişememektedir. Kadınların adalete erişiminde karşılaştıkları sosyal engeller arasında; ataerkil sistemin kadınlar üzerinde kurduğu toplumsal baskı nedeniyle kadınların sorunlarının çözümü için adalet sistemine dâhil olmamaları ve haklarını kullanmaktan kaçınmaları, sisteme güven duymamaları, yaşadıkları şiddet veya haklarını kullandıklarında karşılaştıkları şiddet, mahkeme ve kolluk çalışanları arasındaki erkek oranı, yargı mensuplarının, mahkeme çalışanlarının ve kolluk kuvvetlerinin tavrı ve uygulamadaki erkek egemen yaklaşım yer almaktadır.

Kadınların adalete erişimi önündeki sosyal engellerden en büyüğü ve etkilisi şiddettir. Kadına karşı şiddet dünya çapında bir sorundur. Dünyadaki her üç kadından en az biri, yani yaklaşık bir milyar kadın, hayatında en az bir kez dayak yemiş, seks yapmaya zorlanmış ya da farklı bir biçimde tacize

¹⁴⁹ Beyhan Özdemir, *Humanite*, s. 135–158.

uğramıştır.¹⁵⁰ Ülkemizde de durum farklı değildir. Türkiye’de eşinden en az bir kez fiziksel şiddet görmüş kadın oranı yüzde 35’tir.¹⁵¹ Bu kadınların yüzde 49’u bu durumdan daha önce kimseye bahsetmemişlerdir.¹⁵²

Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyonu’na göre:

“Kadınların toplum içinde yasal, sosyal, politik ve ekonomik eşitliklerini sağlama fırsatlarını sınırlayan, erkelerin hakimiyetine ve kadına yönelik ayrımcılığa yol açan ‘kadına yönelik şiddet’ toplumun erkek egemen yapısından kaynaklanmaktadır. Erkek egemen siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılar aile içi şiddeti beslemekte ve kadınlara şiddetten korunma ve kurtulma yollarını kapatmakta önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla aile içi şiddeti üreten dinamikler, yalnızca aile içindeki ilişkilerden değil, toplumsal yapı içerisinde kadını ayrımcılığa uğratan ve onu erkeğe bağımlı kılan mekanizmalardan kaynaklanmaktadır. Erkeğin, yasalardan ve toplumun ataerkil yapısından kaynaklanan kadına göre üstün konumu da şiddeti besleyen diğer bir faktördür.”¹⁵³

Türkiye genelinde 1800 kadınla yapılan bir araştırmada, “Eşiniz size bugün dayak atacak olsa ne yaparsınız, nasıl tepki verirsiniz?” sorusuna yanıt olarak, görüşülen kadınların yüzde 23,6’sı çeşitli nedenlerle bir şey yapamayacaklarını söylemişlerdir.¹⁵⁴ Aynı soruya; “boşanırım”, “ayrılıyorum”, “mahkemeye giderim” yanıtını veren kadınların oranı yüzde 11,1 ve “polise giderim”, “karakola şikâyet ederim”, “gereken yere başvururum” diyen kadınların

¹⁵⁰ Uluslararası Af Örgütü, Kadına Yönelik Şiddet Sayacı - İstatistik Bilgiler – Özet, bkz. http://www.amnesty.org.tr/yeni/index.php?view=article&catid=60&id=241&option=com_content (erişim: 19.08.2008).

¹⁵¹ Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat, Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet, s. 79.

¹⁵² Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat, Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet, s. 80.

¹⁵³ Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, s. 90.

¹⁵⁴ Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat, Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet, s. 94.

oranı ise sadece yüzde 4,5'tir.¹⁵⁵ Kadınlar yapılan bu görüşmelerde, erkeklerin ve polislerin eğitilmesi, sığınakların açılması ve bu konularda çalışan kuruluşların desteklenmesi ihtiyacını dile getirmiştir. Görüşülen kadınlar, devletin erkek şiddetini önlemek için yeterli çabayı göstermediğini düşünmektedir.¹⁵⁶ TBMM Araştırma Komisyonu Raporuna göre, “Şiddet hareketleri ve tehditleri, ister ev içinde ister toplumda meydana gelsin kadınların hayatına korku ve güvensizliği sokmakta ve kadını toplumsal yaşamın her alanında başarısız kılmaktadır. Şiddet korkusu kadının hareket alanına baskı yapmakta ve kaynaklara ulaşımını engellemektedir. Kadına yönelik şiddet, erkeklerle kıyaslandığında kadınları ikinci plana iten en önemli sosyal mekanizmalardan birini oluşturmaktadır.”¹⁵⁷ Özetle, TBMM Araştırma Komisyonu tarafından hazırlanan Raporda “devlet”, şiddetin kadınları toplumsal yaşamın her alanında başarısız kılan, kaynaklara ulaşımını engelleyen ve ikinci plana iten en önemli sosyal mekanizma olduğunu kabul ederken; kadınlar devletin kadına karşı şiddetin ortada kaldırılması, önlenmesi görevini yerine getirmediğini düşünmektedir. Kadınların, şiddeti ortadan kaldırma, önleme konusunda “devlete güvenmemek” için haklı nedenleri vardır. Zira yukarıdaki verilerde de görülebileceği gibi Türkiye’de eşinden en az bir kez fiziksel şiddet görmüş kadın oranı yüzde 35’tir. Devlet yükümlülüklerini yerine getirerek, kadınların adalete erişim hakkı da dahil tüm haklarına erişmelerinin önünde engel oluşturan şiddeti sona erdirmelidir. Aksi takdirde kadınların adalete erişimi kişisel becerileri, destek alabilecekleri yakınları, maddi kaynaklara ulaşmaları vb. bir takım olasılıklara başka bir ifadeyle şansa bırakılmaktadır.

Kadınların erkeklere oranla adli sisteme dâhil olma konusunda daha çekingen davranmalarının en önemli nedenlerinden biri de, haklarını kullanmak istediklerinde toplumun göstereceği cinsiyetçi tepkiden çekinmeleridir. Bu durum kadınların özellikle şiddet olaylarında ve boşanma davalarında yasal yollara başvurmasına engel olmaktadır. Haziran 2006’da Türkiye’de altı ilde yapılan bir

¹⁵⁵ Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat, Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet, s. 94.

¹⁵⁶ Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat, Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet, s. 100.

¹⁵⁷ TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, s. 91.

kamuoyu araştırmasının sonuçlarına göre boşanmış kadınlar toplum tarafından dışlanmaktadır sorusuna “evet” yanıtı veren erkeklerin oranı Şanlıurfa, Trabzon, İzmir, Van ve Nevşehir’de kadınların oranından daha yüksektir. Sadece Kars’ta “evet” yanıtı veren kadınların oranı erkeklerin oranının üzerindedir. “Evet” yanıtı oranının en düşük olduğu il yaklaşık yüzde 50 ile İzmir’dir. Ayrıca boşanma davalarını erkeğin açmasının kadının lehine olduğuna dair genel bir yargı mevcuttur.¹⁵⁸ Görüldüğü gibi boşanma konusunda yasal zeminde kadın erkek eşitliği sağlanmışsa da uygulamada kadınlar, toplumsal tepkiler nedeniyle haklarını kullanamamakta; toplumsal rollerin etkisiyle dava açma hakları konusunda yanlış fikirlere kapılmakta veya yanlış bilgilendirilmektedirler.

Kadınların kollukta ve/veya adli mercilerde maruz bırakıldıkları cinsiyetçi tutumlar, ayrımcılık ve bunlara dayanan kötü muamele ve ilgisizlik¹⁵⁹ de adalete erişimlerinin önündeki engellerdendir. Özellikle aile içi şiddete uğrayan kadınlar sıklıkla bunun aile içi bir mesele olduğu söylemiyle yüz yüze kalmakta, cinsel suç mağdurları ise çoklukla şikâyette dahi bulunmamaktadırlar.¹⁶⁰ Sığınakta kalan 112 kadınla yapılan bir araştırmada şiddete uğrayan kadınların yüzde 41,1’i yani 46’sı karakola hiç gitmemiştir. Karakola giden 66 kadından 5’i kendilerine karakolda suçlu gibi davranıldığını; 31’i polislin kendilerini şiddet uygulayan kişi ile barıştırmaya çalıştığını, 17’si ise karakoldakilerin kendilerine karşı ilgisiz davrandıklarını belirtmiştir.¹⁶¹ Polislin tavrına ilişkin benzer deneyimleri olan babası tarafından cinsel, fiziksel, ekonomik ve psikolojik şiddete maruz bırakılan üniversite mezunu bir kadın yaşadıklarını şöyle ifade etmektedir:

“Bir an elinden kurtulup sokak kapısına koştum, komşular feryatlarımı duyup dehşet içinde sahanlığa fırlamışlardı. Bir tanesi beni içeri aldı, polis çağırdı. Hep duymuştum polislin dayağı aile sorunu sayıp kayıtsız kaldığını, uzlaştırma yanlısı tutumunu! Bir kez daha tanık oldum o gece.

¹⁵⁸ BM Nüfus Fonu, Altı İilde Yapılan Kamuoyu Araştırması Sonuçları, Haziran 2006, s. 16.

¹⁵⁹ Füsün Sokullu Akıncı, Viktimoloji, s. 61-64. Benzer görüşler için bkz. Yaşar Çor, “Aile İçi Şiddet, Suç Mağdurları”, s. 99-103.

¹⁶⁰ Yaşar Çor, “Aile İçi Şiddet, Suç Mağdurları”, s. 57.

¹⁶¹ Aysel Yıldırım, Sıradan Şiddet: Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Toplumsal Kaynakları, s. 85-86.

Babamı alıp çay bahçesine götürmüşler, konuşup yatıştırmak için (...) Yoldan geçen bir polis minibüsünü durdurdum bir kadın sığınağı olup olmadığı sordum. Türkiye’de henüz yok, dediler. Evden kaçıp gece vakti sığınak arayan bir kadını yadırgadıkları, güvenmedikleri belliydi.”¹⁶²

Bu yaklaşımların tümü kadınların en kolay ulaşabilecekleri birimler olan karakollardan uzak durmalarına neden olmaktadır. Oysa polisin özellikle şiddet vakalarında, kadınları hakları ve destek birimleri konusunda bilgilendirmesi ve resen durumu Aile Mahkemelerine bildirmeleri gerekmektedir. Bu görevin yerine getirilmemesi kadınının şiddet ortamında yaşamaya devam etmek zorunda kalmasına yol açabildiği gibi haliyle adalete erişmesine de engel olmakta en azından destek olmamaktadır.

Diğer ülkelerde de durum ülkemizle benzerlik göstermektedir. 1999 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan ulusal bir araştırmada¹⁶³ çeşitli gruplar sayılmış ve bu grupların mahkemelerde nasıl davranışlarla karşılaştığı sorulmuştur. Anket katılımcılarının yüzde 80’i tarafından zenginlerin mahkemelerde daha iyi muamele gördüğü buna karşın İngilizce konuşmayanların (yüzde 54,9), İspanyol veya Latin Amerika kökenlilerin (yüzde 46,9), Afrika kökenlilerin (yüzde 46,6), işçi sınıfının (yüzde 19,1) ve kadınların (18,5) daha kötü muamele gördüğü yanıtını vermiştir. Bu araştırmadan yola çıkarak, Amerika Birleşik Devletleri için kadınların, hele de İspanyol, Latin Amerika veya Afrika kökenlilerse veya ülkedeki hakim dili bilmiyorlarsa, katmerlenen bir ayrımcılığa uğradığı söylenebilir.

Önceki bölümlerde anlatılan ekonomik temelli ve yapısal engellerin aşıldığı dahi düşünülse kadınların şiddet korkusu olmaksızın yaşaması ve sosyal hayata dâhil olabilmesi sağlanmadıkça, kadınların adalete erişiminin tam olarak sağlandığından bahsetmek mümkün olamayacaktır. Örneğin, evlilik içerisinde

¹⁶² İnci Aral, “Plastik Kalp”, s. 30–31.

¹⁶³The National Center For State Courts, How The Public Views The State Courts A 1999 National Survey, 1999, s. 38, bkz. http://www.ncsconline.org/WC/Publications/Res_AmtPTC_PublicViewCrtsPub.pdf (erişim: 19.09.2008).

şiddete maruz kaldığı için veya başka her hangi başka bir nedenle boşanmak isteyen eğitimli ve ekonomik özgürlüğünü kazanmış kadınlar dahi boşanmaya kolayca karar verememektedir. Bunun nedenleri arasında kadınların ailelerinden, komşularından, iş arkadaşlarından kısacası çevrelerinden gelecek tepkileri göze alamamaları; boşanma sürecinde bu kişilerden destek alamamaları, yalnız kalmaları; şiddete uğruyorlarsa bu süreçte şiddete maruz kalma risklerinin artacağına yönelik korkuları; ailelerinde benzer olaylar yaşanmışsa ve boşanma bu durumlarda söz konusu olmamışsa kendisine de devamlı bu örneklerin olumlu örnekler olarak gösterilmesi, dayatılması vb. diğer pek çok sosyal engel mevcuttur. Çevremizde bu tarz olaylar yaşamış en az bir kadın vardır. “Çocuklarım için katlandım.”, “Çocuklarım büyüyene kadar idare ettim.”, “Biz de boşanma olmaz.” vb. ifadeler pek çok boşanma davasında dile getirilmektedir. Adalete erişim önündeki ekonomik temelli ve yapısal engellerin aşılmasının önemi göz ardı edilmemekle beraber, yukarıdaki örnekler de görüldüğü gibi sosyal engellerin toplumun tüm katmanlarınca ne kadar içselleştirildiği, kadının hayat çemberini çizdiği ve tam da bu nedenle kadınların adalete erişimi engelleri arasında en önemli engel grubunu oluşturduğu ortadadır.

IV- Türkiye’de Kadınların Adalete Erişimini Kolaylaştıran Yapılara Genel Bakış

A- Devlete Bağlı Yapılara Genel Bakış

Türkiye’de, özel olarak kadınların ve engelliler, hastalar vb. dezavantajlı grupların adalete erişimini sağlamak amacıyla kurulmuş devlete bağlı bir kurum/kuruluş bulunmamaktadır. Ancak, kadınların sosyal ve ekonomik statülerinin gelişmesini, kadınların şiddet ortamından uzaklaşmasını sağlayarak, hukuki danışmanlık ve/veya hukuki bilgiye erişim konusunda yaptıkları yönlendirmelerle adalete erişim konusunda kadınlara destek olan bazı kurum/kuruluşlar mevcuttur. Bunlar, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) ve bu Kurum’a bağlı kadın konukevleri (sığınaklar),

toplum merkezleri ve aile danışma merkezleri, valiliklere ve belediyelere kadın merkezleri ve sığınaklarıdır. Bölümde bu yapılar kadınların adalete erişimine destek hizmetleri açısından değerlendirilecektir.

1. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM)

Kadının statüsünün geliştirilmesi, kadına ilişkin sosyal politikalar üretilmesi ve hayata geçirilmesi ve kadının insan haklarının korunması amacıyla koordinasyonu sağlamakla yetkilendirilen ulusal yapı Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'dür (KSGM). KSGM, 1990 yılında kurulmuş, ancak 1994 yılından 2004 yılı Kasım ayına kadar yasal dayanaktan yoksun olarak çalışmalarını sürdürmüştür. 2004 yılı sonunda yürürlüğe giren 5251 sayılı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun¹⁶⁴ ile yasal dayanağa kavuşmuştur.¹⁶⁵

5251 sayılı Kanun'un 1. madde hükmü gereğince KSGM, "(...) kadının insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak, kadınların sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamdaki konumlarını güçlendirmek, hak, fırsat ve imkânlardan eşit biçimde yararlanmalarını sağlamak üzere Başbakanlığa bağlı (...)" olarak kurulmuştur. KSGM'nin taşra teşkilatı bulunmamaktadır. Başbakanlığa bağlı olmakla birlikte çalışmalarını 5251 sayılı Kanun'un 1. maddesi uyarınca Devlet Bakanı eliyle yürütmektedir.

Kurum'un temel politikaları ve öncelikleri Kalkınma Plan ve Programları, Orta Vadeli Program, Orta Vadeli Mali Plan, Yıllık Programlar gibi üst politika belgelerinin yanı sıra CEDAW, Binyıl Kalkınma Hedefleri (Milenyum Deklarasyonu), Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nda da yer alan politika ve önceliklere uygun

¹⁶⁴ Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, R. G.06.11.2004-25635.

¹⁶⁵ KSGM Stratejik Plan 2008–2012, Ankara 2007. Bkz. <http://www.ksgm.gov.tr/sp.pdf> 1990'dan sonra Kurum'un adı ve bağlı olduğu birim birden çok kez değiştirilmiştir. Tarihçe ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ksgm.gov.tr/> tarihçe bölümü. (erişim: 02.02.2008).

olarak belirlenmektedir.¹⁶⁶ Buna uygun olarak, Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda¹⁶⁷ ve Orta Vadeli Program'da¹⁶⁸ yer alan; eğitime erişimin önündeki engellerin kaldırılması, kadın istihdamının, kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılım oranının, siyasette ve karar alma mekanizmalarında yer alan kadın sayısının artırılması, sağlık ve sosyal güvenlik gibi hizmetlerin erişilebilir ve eşit olarak yararlanılabilir hale getirilmesi gibi kimi hedefler, KSGM'nin 2008–2012 yılları için hazırlamış olduğu Stratejik Plan'da¹⁶⁹, kurumun görevleriyle uyumlu olarak, kadınlar açısından değerlendirilmiş ve kurumun da hedefleri olarak kabul edilmiştir.

KSGM'nin görevleri, 5251 sayılı Kanun'un 3. maddesinde tanımlanmıştır. Maddede sayılan görevler arasında adalete erişim hakkı ile bağlantılı olanlar şu şekilde sıralanabilir:

“a) Kadına karşı her türlü ayrımcılığı önlemek, kadının insan haklarını geliştirmek, kadını ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda etkin hale getirmek ve eğitim düzeyini yükseltmek amacıyla yapılacak her türlü çalışmaya destek vermek, bu konularda stratejiler geliştirmek, plan ve programları oluşturmak ve temel politikaların belirlenmesine katkıda bulunmak.

b) Kanunları ve idari düzenlemeleri görev alanı çerçevesinde izleyerek kadınların eşit hak ve fırsatlara ulaşmasını sağlayacak çalışmalar yapmak.

(...)

d) Kadınlara kanunlarla verilen hakların tam ve eşit kullanılabilmesi ve kadın-erkek eşitliğinin toplumsal kalkınma sorunu olarak algılanması amacıyla kamuoyunu bilgilendirmek.

¹⁶⁶ KSGM 2007 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.ksgm.gov.tr/2007faaliyetraporu.pdf> (erişim: 09.09.2008).

¹⁶⁷ Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013), R. G. 01.07.2008–26215 Mükerrer.

¹⁶⁸ Orta Vadeli Program, R. G. 21.06.2007–26559.

¹⁶⁹ KSGM, Stratejik Plan 2008–2012, Ankara, 2007. Elektronik ortamda ulaşmak için bkz. <http://www.ksgm.gov.tr/sp.pdf> (erişim: 20.09.2008).

(...)

h) İnceleme, araştırma ile uluslararası girişimlerden elde edilen bilgileri kamu politikalarının oluşumuna katkıda bulunması amacıyla uygulayıcı kurum ve kuruluşlara aktararak kuruluşların hizmetlerinin geliştirilmesine ve yeni hizmet modelleri oluşturulmasına katkıda bulunmak.

ı) 5.5.1969 tarihli ve 1173 sayılı Kanun çerçevesinde, görev alanı ile ilgili kuruluş ve organizasyonlara üye olmak, gerçekleştirilecek her türlü çalışma ve etkinliğe katılmak, uluslararası sözleşmeler ile kararların getirdiği yükümlülükler doğrultusunda faaliyette bulunmak ve bu konuda gerekli raporları hazırlamak, kanunî düzenlemelerin yapılmasını sağlamaya yönelik çalışmalar yapmak.

(...)"

KSGM'nin görevleri arasında kadınların adalete erişimini düzenleyen bir madde bulunmasa da, gerek Kurum'un kuruluş amaçları gerekse yukarıda saymış olduğumuz görevleri ve temel amaç ve politikaları göz önüne alındığında, kadınların adalete erişimi önündeki engellerin kaldırılması yönünde faaliyet göstermek, politika oluşturmak, bu konuda devlet kurumları ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapmak, kadın alanında çalışmalar yapan bu ulusal yapının sorumlulukları arasındadır. Ancak KSGM, 2008-2012 yılları için hazırlamış olduğu Stratejik Plan'da, Dokuzuncu Kalkınma Planı¹⁷⁰ ve Orta Vadeli Program'da ayrıntılı biçimde yer alan adalet sisteminin iyileştirilmesine yönelik hedeflerle bağlantılı olarak, kadınların adalete erişimine ilişkin her hangi bir hedef belirlememiştir. KSGM'nin kadınların adalete erişiminin önünde varolan sorunları tespit etmeye ve bu sorunları çözmeye yönelik bir eylem planı bulunmamaktadır.

¹⁷⁰ Planda, adalet hizmetleri yatırımlarının diğer kamu hizmet yatırımları içindeki ağırlığının artırılacağı ve adalet hizmetlerinin etkili bir biçimde sunulmasının hedeflendiği belirtilmektedir. Planın belirlediği temel amaçlar arasında, adalet hizmetlerinin iyileştirilmesi başlığı altında dönem içinde yapılması hedeflenen düzenlemeler de ayrıntılı şekilde yer almaktadır.

KSGM bünyesinde dört ana hizmet birimi bulunmaktadır bunlar; Kadının Ekonomik Statüsünü Geliştirme Daire Başkanlığı, Kadının Sosyal Statüsünü Geliştirme Daire Başkanlığı, Dış İlişkiler Daire Başkanlığı ve İletişim, Dokümantasyon ve Yayın Daire Başkanlığı'dır. Hukuk Müşavirliği ise ana hizmet birimleri arasında değil danışma birimleri arasında yer almaktadır. 5251 sayılı Kanun'da bu birimlerin görevleri de ayrıntılı şekilde tanımlanmaktadır. Ancak Kurum'un görevlerinin yer aldığı 3. maddede olduğu gibi, bu maddelerde de adalete erişime ilişkin doğrudan bir düzenleme mevcut değildir.

Kadının Ekonomik Statüsünü Geliştirme Daire Başkanlığı'nın görevleri; sürdürülebilir kalkınma politikalarını, plân ve programlarını izlemek ve değerlendirmek; kadın istihdamını ve ekonomik kapasitesini arttıracak, ticari faaliyetlerini güçlendirecek, kadın girişimciliğini özendirerek, kadının kaynaklara ulaşımını, kalkınma sürecine ve çalışma hayatına etkin katılımını, kalkınmanın fırsat ve imkânlarından eşit biçimde yararlanmasını sağlayacak, ekonomik açıdan güçlendirecek ve kadının ekonomik potansiyelini ortaya çıkararak çalışmalar yapmaktır (m. 7). Kadının Sosyal Statüsünü Geliştirme Daire Başkanlığı'nın görevleri ise şunlardır; kadın ve kız çocuklarına yönelik olumsuz kültürel tutum ve uygulamaları ortadan kaldıracak, kadın ve kız çocuklarının aile ve toplumda güçlenmelerini, örgün ve yaygın eğitimin tüm aşamalarına katılmalarını sağlayacak çalışmalar yapmak, kadın sağlığı ve anne-çocuk sağlığı hizmetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunmak, kadınlara yönelik her türlü şiddet, taciz ve istismarın önlenmesi ve ortadan kaldırılmasına ilişkin çalışmalar yapmak, gerekli sosyal destek sistemlerinin oluşturulmasını ve güçlendirilmesini desteklemek, kadınların karar alma süreçlerine eşit katılımlarını sağlayacak faaliyetler yürütmek (m. 8). Bu iki Daire Başkanlığı'nın Kanun'da sayılan görevlerini eksiksiz olarak yerine getirmesi durumunda kadınlar ekonomik açıdan güçlenecek, istihdama dâhil olmalarıyla birlikte sosyal hayata da dâhil olacak, toplumsal cinsiyetçi yaklaşımların ortadan kaldırılması yönünde ciddi adımlar atılacak, kadınlar eğitim hizmetlerine erişebilecek ve şiddet korkusu olmasızın

hareket edebilecektir. Bu sayede kadınlara adalete erişmeleri yönünde imkân sağlanmış olacaktır.

Genel Müdürlük birimlerinin Kanun'da yer alan görevlerini yerine getirmeye yönelik yürüttükleri faaliyet ve projelere ilişkin bilgiler yıllık faaliyet raporlarında yer almaktadır. Kurum'un görevleri arasında adalete erişim doğrudan yer almadığından yıllık raporlarında da kadınların adalete erişimini kolaylaştırmayı ve desteklemeyi hedefleyen faaliyetler bulunmamaktadır.

En yeni tarihli 2007 yılı Faaliyet Raporu'nda¹⁷¹ Kadının Ekonomik Statüsünü Güçlendirme Daire Başkanlığı'nın 2007'de düzenlemiş olduğu kadının insan hakları, kadına yönelik şiddet ve yasal gelişmeler başlıklı toplantılar, bu amaçla yapılmış olmasa da Daire Başkanlığı'nın yıl içerisindeki kadınların adalete erişimine destek olabilecek tek faaliyetidir. Rapora göre, Kadının Sosyal Statüsünü Geliştirme Daire Başkanlığı'nın 2007 yılı temel faaliyetleri arasında Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesinde Polisin Rolü ve Uygulanacak Prosedürler Eğitimi Projesi Protokolü, Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadelede Sağlık Personelinin Rolü ve Uygulanacak Prosedürler Eğitimi Protokolü ve Diyanet İşleri Başkanlığı ile yapılan Protokol kapsamındaki eğitim programları yer almıştır. Bu Protokoller çerçevesinde 40.400 polise, 75.000 sağlık personeline ve Diyanet İşleri çalışanlarına eğitim verilmesi planlanmış ve bu eğitimlerin bir kısmı 2007 yılı içerisinde tamamlanmıştır. Ayrıca KSGM'nin koordinasyonunda Kadına Yönelik Şiddeti İzleme Komitesi oluşturulmuştur. Yine 2007 yılı içerisinde, aynı Daire Başkanlığı tarafından yürütmekte olan Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Projesi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi kapsamında pek çok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Projeler kapsamında, Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı hazırlanmış ve yürürlüğe girmiş Sığınmaevi Kılavuzu Taslağı hazırlanmış, şiddet gören ya da risk altındaki kadınlara hizmet sunacak sosyal hizmet uzmanları, sağlık personeli, güvenlik/kolluk kuvvetleri, yasa uygulayıcılar, medya profesyonelleri ve sivil

¹⁷¹ KSGM 2007 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.ksgm.gov.tr/2007faaliyetraporu.pdf> (erişim: 09.09.2008).

toplum örgütlerine yönelik yapılacak eğitimler için Yetişkin Eğitimi Kılavuzu oluşturulmuştur. Ayrıca proje eğitimlerinde kullanılmak üzere toplumsal cinsiyet eşitliği el kitabı hazırlanmış, seminerler düzenlenmiş, kamu kurum/ kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve üniversitelerden çok sayıda kişinin katıldığı Eğiticiler Eğitimi programı gerçekleştirilmiştir.¹⁷² Raporda kadınların adalete erişimi destekleyen diğer faaliyetler, Hukuk Müşavirliği tarafından gerçekleştirilen 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun'da¹⁷³ yapılan değişikliklere ve bu Kanun'un Yönetmeliği'ne ilişkin yapılan çalışmalardır.

Kadının Sosyal Statüsünü Geliştirme Daire Başkanlığı'nın 2007 yılı faaliyetlerinin ana hedefini; şiddet gören veya risk altındaki kadınlara hizmet sunan kamu görevlilerinin ve sivil toplum örgütlerinin eğitimi, sığınmaevlerine yönelik çalışmalar, şiddetle ilgili başvuru kitaplarının hazırlanması gibi faaliyetlerle kadına karşı şiddetin önlenmesi oluşturmaktadır. Devlet veya özel kişilerden kaynaklanması fark etmeksizin uğranılan şiddet ve şiddetin yarattığı korku kadınların adli makamlara başvuru sürecini dolayısıyla adalete erişimini geciktirmekte, engellemekte veya kesintiye uğratmaktadır. Bu nedenle Raporda yer alan faaliyetler her ne kadar kadına karşı şiddetin önlenmesini amaçlamaktaysa da bu faaliyetler aynı zamanda kadınların adalete erişim hakkını kullanmalarına da destek olmaktadır.

KSGM'nin Teşkilat Kanunu'na ve hazırladığı raporlara bakıldığında ne görev tanımlarında ne de faaliyetlerde kadınların adalete erişiminin asıl amaç olmadığı, ancak kadının toplumsal konumunun güçlendirilmesi hedefinin dolaylı sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Kadınlara yönelik ulusal koordinasyon merkezi olarak ve kadınların hak, fırsat ve imkânlardan eşit biçimde yararlanmalarını sağlamak amacıyla kurulan KSGM'nin bu alanda bir çalışması olmaması Kurum'un kuruluş nedenine aykırılık teşkil etmektedir.

¹⁷² KSGM 2007 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.ksgm.gov.tr/2007faaliyetraporu.pdf> (erişim: 09.09.2008).

¹⁷³ Ailenin Korunmasına Dair Kanun, R. G. 17.01.1998 – 23233. Ayrıca bkz. Ailenin Korunmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun R. G. 04.05.2007 – 26512.

2. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK)

SHÇEK, 24.05.1983 tarihinde kabul edilen 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu¹⁷⁴ ile kurulmuştur. Kanun'a göre Kurum'un amacı korunmaya, bakıma veya yardıma muhtaç aile, çocuk, sakat, yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal hizmetleri yürütmektir. Başbakanlığa bağlı olan Kurum'un seksen bir ilde taşra teşkilatı bulunmaktadır.

Kurum'un 2007 Faaliyet Raporu'na¹⁷⁵ göre çalışan personelin yüzde 61'i erkek yüzde 39'u kadındır.¹⁷⁶ Kadınlara yönelik pek çok hizmet sunan özellikle de konukevlerinin yürütülmesini gerçekleştiren Kurum'un eşitliği dahi yakalayamamış olduğu görülmektedir. Raporda SHÇEK hizmetlerinden yararlananlara hukuki destek de sunulduğu belirtilmiştir.¹⁷⁷ Ancak uygulamada SHÇEK'e bağlı yapılarda avukat çalıştırılmamakta¹⁷⁸, hukuki bilgi aktarımı yapılsa da kadınlar asıl olarak barolara yönlendirilmektedir. SHÇEK'in kadınlarla ilgili birimleri, ana hizmet birimleri arasından Aile-Kadın, Toplum Hizmetleri Daire Başkanlığı, taşra teşkilatında da Aile Hizmetleri Şubesi'dir. Kadınların yararlanabileceği hizmetleri kadın konukevleri, toplum merkezleri ve aile danışma merkezleridir.

2828 sayılı Kanun'un tanımlar başlıklı 3. maddesinde bu birimlerin tanımları¹⁷⁹ yer almaktadır. Maddeye göre kadın veya erkek konukevleri, fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik istismara uğrayan kadın veya erkeklerin psiko-sosyal ve ekonomik problemlerinin çözümlenmesi sırasında varsa çocukları ile birlikte ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geçici bir süre kalabilecekleri yatılı sosyal hizmet kuruluşlarını ifade etmektedir. Aynı madde uyarınca toplum veya

¹⁷⁴ Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, R. G. 27.05.1983 – 18059.

¹⁷⁵ SHÇEK 2007 Faaliyet Raporu, bkz.

<http://www.shcek.gov.tr/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/2007.FAALIYET.RAPORU.pdf> (erişim: 28.11.2008).

¹⁷⁶ SHÇEK 2007 Faaliyet Raporu, s. 11, Grafik 4 (Personelin Cinsiyet Dağılımı).

¹⁷⁷ SHÇEK 2007 Faaliyet Raporu, s. 21, 61, 63-64.

¹⁷⁸ SHÇEK 2007 Faaliyet Raporu, s. 10, Tablo 5 (Yıllara Göre Bazı Temel Kadrolarda Çalışan Personel Sayısı), Grafik 1 (Meslek Elemanı Dağılımı).

¹⁷⁹ Bu tanımlar maddeye 30.05.1997 tarih ve 572 sayılı KHK'nın 5. maddesi gereğince eklenmiştir. R. G. 06.06.1997 – 23011.

aile danışma merkezleri, toplumun ve ailenin gelişmesi için; bireyin katılımcı, üretken ve kendine yeterli hale gelmesi amacıyla koruyucu, önleyici, eğitici, geliştirici, rehberlik ve rehabilite edici işlevlerini, gerekirse diğer kuruluşlar ve gönüllülerle işbirliği içerisinde sunmakla görevli bulunan gündüzlü sosyal hizmet kuruluşlarıdır.

2828 sayılı Kanun yerine geçmek üzere hazırlanan Sosyal Hizmetler Hakkında Kanun Tasarısı¹⁸⁰ kadınlarla ilgili pek çok farklı ve ayrıntılı düzenleme içermektedir. Tasarı'nın tanımlar başlıklı 3. maddesi ile 2828 sayılı Kanun'un tanımlar maddesinde yer alan kadın veya erkek konukevleri tanımı yerini kadın sığınmaevi tanımına bırakmıştır. Ayrıca korunma gereksinimi olan kadın tanımına yer verilmiştir. Buna göre;

“(…)

d) Korunma gereksinimi olan kadın: Fiziksel, duygusal, ekonomik, cinsel istismara veya şiddete uğrayan ya da bu riski taşıyıp da, psikolojik, sosyal ve ekonomik sorunlarının çözülmesi için yardım, destek ve danışmanlık hizmetine ihtiyaç duyan ve bu nedenle özel olarak korunması gereken kadını,

(…)

p) Kadın sığınmaevi: Fiziksel, duygusal, ekonomik, cinsel istismara ya da şiddete uğrayan kadınların, psikolojik, sosyal ve ekonomik problemlerinin çözülmesi sırasında varsa çocukları ile birlikte ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geçici bir süre kalabilecekleri yatılı sosyal hizmet kuruluşunu,

(…)”

ifade eder.

¹⁸⁰ Bkz. http://www.shcek.gov.tr/Kurumsal_Bilgi/Mevzuat/default.asp (erişim: 28.11.2008).

Sunulan hizmetin genel esaslarını düzenleyen Tasarı'nın 4. maddesinde de yenilikler mevcuttur. Sosyal hizmetlerin yürütülmesi ve sunulmasında diğer farklılıklarla birlikte cinsiyet farkı da gözetilemeyeceği belirtilmiştir. Oysa 2828 sayılı Kanun'da sosyal hizmetlerin yürütülmesi ve sunulmasında sınıf, ırk, dil, din, mezhep veya bölge farklılığı gözetilemeyeceği, hizmet talebinin hizmet arzından fazla olması halinde önceliğin muhtaç olma derecesi ve başvuru veya tespit sırası esas alınarak belirleneceği düzenlenmiştir (m. 4). Maddede cinsiyet ifadesi yer almadığından, SHÇEK'in hizmetlerinden yararlanmak için başvuran kadınlara pozitif ayrımcılık uygulaması mümkün olamayacağı gibi kadınlar Kurum'un sunduğu hizmetlerle ilgili kendilerine cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılık yapılsa dahi bu iddiada bulunamayacaklardır.

Tasarı'da ayrıca kadına yönelik sosyal hizmetlerin sunumunda, kadına karşı her türlü ayrımcılığı önlemek, kadına yönelik her türlü şiddet, taciz ve istismarın önlenmesi için çalışmalarda bulunmak, kadının aile ve sosyal yaşamdan kaynaklanan sorunlarının çözümüne destek, kadının insan haklarını geliştirmek, kadını ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda etkin hale getirmek ve eğitim düzeyini yükseltmek amacıyla yapılacak her türlü çalışmaya destek vermek genel esaslar olarak sayılmıştır. Kadına (m. 21) ve aileye (m. 22) yönelik hizmetler ayrı birer madde ile düzenlenmiştir.

Tasarı'da konukevi ifadesinden vazgeçilmesi, kadına sunulan hizmetlerle ilgili belirlenen esaslar, kadına yönelik hizmetlerin ayrı bir maddede belirlenmesi bir politika değişikliği gibi düşünülebilir. Ancak Tasarı'nın bu haliyle yürürlüğe girmesi durumda dahi uygulama belirleyici olacaktır.

a) Konukevleri

Konukevleri, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na Bağlı Kadın Konukevleri Yönetmeliği¹⁸¹ uyarınca hizmet vermektedir. Kadın konukevleri; fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik istismara uğrayan kadınların,

¹⁸¹ R. G. 12.07.1998 – 23400.

psiko-sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümlenmesi sırasında varsa çocukları ile birlikte ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geçici bir süre kalabilecekleri yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır (m. 4, b. (c)).

Kadın konukevlerine kabul edilebilecek (m. 8) ve kabul edilmeyecek (m. 9) kadınlar Yönetmelikte sayılmıştır. Başvurular il sosyal hizmetler müdürlüklerince ya da ilçe sosyal hizmetler şube müdürlüklerince değerlendirilir (m. 10). Kadınların kuruluşta kalma süresi üç aydır ve bu süre bir defaya mahsus olmak üzere üç ay süreyle uzatılabilir. Kadınların uzatma süresi bitiminde kuruluşta kalabilmeleri, sosyal inceleme sonuçları, il müdürlüğünün teklifi ve Genel Müdürlüğün onayına bağlıdır (m. 12). Kadın konukevlerinde kalan ve hiçbir yerden geliri bulunmadığı ya da geliri olup da temel ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz olduğu sosyal inceleme raporu ile saptanan kadınlar ve çocuklarının harçlık, giyecek, tedavi ihtiyaçları, eğitim ve yol giderleri karşılanır (m. 27).

Yönetmeliğe göre, kadın konukevlerinde ihtiyaca göre; sosyal hizmetler veya psikoloji alanında yüksek öğrenim yapmış bir müdür, sosyal çalışmacı, psikolog, çocuk gelişimcisi, hemşire ile genel idare, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfından ve tercihen bayan olmak üzere personel istihdam edilir (m. 5, f. 2). Kadınların hukuki sorunlarının çözümlenmesine yardımcı olmak konukevi personeli arasında yer alan sosyal çalışmacının görevleri arasındadır (m. 7, b (b), f. 6). Konukevine başvuran kadınlardan aile içi şiddete maruz kalmış olanlara, 4320 sayılı Kanun'un uygulanması amacıyla Cumhuriyet Başsavcılığına yazılı ihbarda bulunmaları konusunda rehberlik yapılır (m. 10, f. 2). Ayrıca konukevlerinde; kadınların durumlarının, aileleri ya da eşleri ile olan anlaşmazlıklarının incelenmesi ve sorunlarının giderilmesine yönelik mesleki çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların hedeflerinden biri de barolar ile işbirliği yapılarak kadınlara hukuksal rehberlik ve danışmanlık sağlanmasıdır.¹⁸²

¹⁸² Bkz. http://www.shcek.gov.tr/hizmetler/Kadin_Aile_Toplum/KadinKonukevleri.Mart2008.pdf (erişim: 28.09.2008).

SHÇEK'e bağlı 25, valilikler, belediyeler, kaymakamlıklara bağlı olarak veya özel hukuk hükümleri çerçevesinde kurulmuş olan¹⁸³ 24 adet kadın konuk evi bulunmaktadır. Türkiye genelinde Temmuz 2008 itibariyle var olan sığınak sayısı 49'dur.¹⁸⁴ SHÇEK'e bağlı konukevlerinden açılışlarından itibaren yararlanan kadın sayısı 7590, çocuk sayısı ise 5586'dır.¹⁸⁵ 2008 yılı Eylül ayı itibariyle SHÇEK'e bağlı kadın konukevlerinin kapasite toplamı 543, fiilen bakılan yatılı kişi sayısı 321'dir.¹⁸⁶

2007 yılında kadın konukevlerinde 1551 kadın ve bu kadınların 997 çocuğuna hizmet verilmiştir. SHÇEK 2007 Faaliyet Raporu'nda kadın konukevi sayısının yetersizliğinden de bahsedilmiştir. Buna rağmen ne yeni projeler ne 2007 yılında inşaatı tamamlanan/devam eden projeler ne de ileriye dönük projeler arasında kadın konukevi yapımı bulunmamaktadır.¹⁸⁷

b) Toplum Merkezleri

SHÇEK'e bağlı yetmiş dokuz toplum merkezi¹⁸⁸ bulunmaktadır. Toplum merkezlerine ilişkin esaslar Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna Bağlı Toplum Merkezleri Yönetmeliği¹⁸⁹ ile düzenlenmiştir. Toplum merkezlerinin temel politikası ve öncelikleri arasında toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında koruyucu önleyici, eğitici, geliştirici hizmetlerin sunulması, erkek ve kadın bakış açılarının yaşamın her alanında eşit yer alması, kadının birey olarak güçlendirilmesi ve üretime katkısının sağlanması da yer almaktadır. Kadınların

¹⁸³ Özel Hukuk Tüzel Kişileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Açılan Kadın Konukevleri Yönetmeliği gereğince, özel hukuk tüzel kişileri ile kamu kurum ve kuruluşlarınca açılan kadın konukevleri için SHÇEK'ten açılış izni alınmalıdır. R. G. 08.05.2001 – 24396.

¹⁸⁴ Bkz. BM CEDAW Komitesine Sunulmak Üzere Hazırlanan Altıncı Periyodik Türkiye Raporu, 2008. <http://www.ksgm.gov.tr/belgeler/cedawrapor6.pdf> (erişim: 15.12.2008).

¹⁸⁵ Bkz. http://www.shcek.gov.tr/hizmetler/Kadin_Aile_Toplum/KadinKonukevleri.Mart2008.pdf (erişim: 28.09.2008).

¹⁸⁶ Bkz. http://www.shcek.gov.tr/istatistik/2008_eylul.asp (erişim: 13.11.2008).

¹⁸⁷ SHÇEK 2007 Faaliyet Raporu Bkz.

<http://www.shcek.gov.tr/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/2007.FAALİYET.RAPORU.pdf> (erişim: 28.11.2008).

¹⁸⁸ Bkz. http://www.shcek.gov.tr/Kuruluslarimiz/tablo_topmerkx.asp (erişim: 28.09.2008).

¹⁸⁹ Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna Bağlı Toplum Merkezleri Yönetmeliği, R. G. 11.07.2000 – 24106.

güçlendirilmesi Toplum Merkezlerinin en temel hareket noktasını oluşturmaktadır.¹⁹⁰

Yönetmeliğe göre, merkezde sosyal hizmet alanında yüksek öğrenim yapmış bir müdür ile sosyal çalışmacı, psikolog, çocuk gelişimcisi, öğretmen, avukat, çocuk eğiticisi ile genel idare, yardımcı ve teknik hizmetler sınıfından olmak üzere personel istihdam edilir (m. 9). Merkezin hizmet bölgesindeki halkın hukuki konulardaki sorunlarının çözümüne yönelik rehberlik ve danışmanlık hizmetleri vermek, hukuki konularda bilgilendirilme amacıyla düzenlenecek eğitim programlarını hazırlamak ve uygulanmasında görev almak merkezlerdeki avukatların görevleri arasındadır (m. 10, f (g), b. 1-2).

Toplum merkezlerinde kadınlara yönelik beceri geliştirme programları, Kadının İnsan Hakları Eğitim Programı (KİHEP), okuryazarlık programları gerçekleştirilmektedir. Bu programlardan KİHEP, Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler Derneği tarafından 1995 yılından itibaren kesintisiz şekilde uygulanmaktadır ve 2006 itibarıyla Türkiye'nin her bölgesinden otuz üç ilde 5000'i aşkın kadına ulaşmıştır.¹⁹¹ Program, 30.12.1998 tarihinde imzalanan işbirliği protokolü çerçevesinde önce toplum merkezlerinde, daha sonra aile danışma merkezlerinde uygulanmaya başlanmıştır. 2007 yılı içerisinde KİHEP'ten toplum merkezleri aracılığıyla yararlananların sayısı ise 602'dir.¹⁹² Eğitim programı; kadının insan hakları, anayasal haklar ve medeni haklar, kadına karşı şiddet ve aile içi şiddet, şiddete karşı stratejiler, kadının ekonomik hakları, kadın ve doğurganlık hakları, kadın ve siyaset, feminizm ve kadın hareketi, kadın örgütlenmesi konuları da içermektedir. Programa katılan 290 kadın ve 15 grup yönlendiricisi ile yapılan ankette bu program sayesinde siyasi, medeni ve ekonomik haklar konusunda "çok bilgilendim" yanıtını veren kadınların oranı yüzde 71,6'dır. Aynı araştırmaya göre programa katılan kadınların yüzde 63'ü

¹⁹⁰ Bkz. http://www.shcek.gov.tr/hizmetler/Kadin_Aile_Toplum/ToplumMerkezleri.Mart2008.pdf (erişim: 28.09.2008).

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.kadinininsanhaklari.org/kihep.php> (erişim: 07.11.2008).

¹⁹² SHÇEK, 2007 Faaliyet Raporu, bkz.

<http://www.shcek.gov.tr/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/2007.FAALİYET.RAPORU.pdf> (erişim: 28.11.2008).

için aile içi fiziksel şiddeti tamamen sona erdirdi, yüzde 22'si de azalmasını sağladı.¹⁹³

c) Aile Danışma Merkezleri

Bünyesinde kırk iki aile danışma merkezi¹⁹⁴ barındıran SHÇEK, bu merkezler aracılığıyla kadının toplum ve aile içerisindeki statüsünün yükseltilmesine yönelik programların geliştirilmesi, aile içi şiddetin önlenmesi ve 4320 sayılı Kanun'un gerekli hallerde yaşama geçirilmesi konusunda aileyi eğitilerek desteklemekte, rehberlik ve danışmanlık hizmeti vererek ailenin toplumsal ve ekonomik değişimi için uyumuna yardımcı olmaktadır.¹⁹⁵

Bu merkezler Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Aile Danışma Merkezleri Yönetmeliği¹⁹⁶ uyarınca hizmet vermektedir. Merkezin hizmet esasları arasında; kamu kurum ve kuruluşları, meslek kuruluşları (odalar), yerel yönetimler, barolar, çocuk ve aile mahkemeleri, üniversiteler, sağlık kuruluşlarının ilgili bölümleri ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapılması ve onların aile refahına yönelik çalışmaları desteklenmesi (m. 6, f. 1, b (e)) ile aile içi sorunları nedeniyle boşanma sürecine geçmek üzere olan ailelerde, aile bireylerinin birbirlerine zarar vermelerine engel olacak önlemleri de göz ardı etmeden gerçekleştirilecek, aile bireylerinin talebi doğrultusunda sürdürülecek, mesleki arabuluculuk sürecinin yürütülmesi (m. 6, f. 1, b (ğ)) de yer almaktadır.

Merkezde, sosyal çalışmacı, psikolog, çocuk gelişimcisi, tabip, psikolojik danışma ve rehberlik bölümü mezunu öğretmen, dört yıllık yüksek öğrenimi olan hemşire ile bu mesleklerden birine sahip bir kuruluş müdürü merkez hizmetlerini

¹⁹³ Nüket Kardam, Kadının İnsan Hakları Eğitimi Programı 1995–2003 Değerlendirme Raporu. Bkz. <http://www.kadinininsanhaklari.org/files/Degerlendirme%20Raporu.pdf> (erişim: 07.11.2008).

¹⁹⁴ Bkz. http://www.shcek.gov.tr/Kuruluslarimiz/tablo_admx.asp (erişim: 28.09.2008).

¹⁹⁵ Bkz. http://www.shcek.gov.tr/hizmetler/Kadin_Aile_Toplum/Aile_Danisma_Merkezleri_10.01.08.asp (erişim: 28.11.2008).

¹⁹⁶ Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Aile Danışma Merkezleri Yönetmeliği, R. G. 07.10.2007 – 26666.

yürütmekle görevlendirilir, ihtiyaç duyulması halinde ailelere hukuki danışmanlık vermek üzere avukat da görevlendirilir (m. 7, f. 1). Merkezde gerçekleştirilecek ilk görüşme ve rehberlik hizmeti ile ailelere yönelik psikolojik ve sosyal hizmetler ile ilk görüşme ve rehberlik sonrasında sürdürülmesine ihtiyaç duyulan aile danışma hizmetleri ücretsizdir (m. 12, f. 1).

d) Alo 183 Aile, Kadın, Çocuk ve Özürlü Sosyal Hizmet Danışma Hattı

Alo 183, Türkiye genelinde hizmet veren, yedi gün yirmi dört saat çalışan¹⁹⁷, şiddete ilişkin destek alınabilecek ilk ve tek acil yardım hattıdır. İstismara uğrayan veya uğrama riski taşıyan ve desteğe gereksinimi olan kadınlara ve çocuklara yönelik psikolojik, hukuki ve ekonomik alanda danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunmak ve yararlanabilecekleri diğer hizmetler konusunda bilgilendirmek, bu hizmetlere en kısa zamanda ulaşmalarını sağlamak amacıyla ücretsiz hizmet veren bir hattır.¹⁹⁸

Şubat-Aralık 2007 dönemi boyunca hatta toplam 4257 kadın müracaat etmiştir. Bu sayı toplam müracaatların yüzde 42,93'ünü oluşturmaktadır. Sırasıyla İstanbul (2201), Ankara (742), İzmir (229), Bursa (91) ve Antalya (78) görüşme yapan kadın sayısının en yüksek olduğu illerdir. Kilis, Siirt, Hakkâri, Erzincan illerinden bu süre zarfında hatta ulaşan kadın olmamıştır.¹⁹⁹ Bu illerde diğer gruplar için de durum hemen hemen aynıdır. Bu da hattın büyük şehirler dışında bilinir olmadığını düşündürmektedir.²⁰⁰

Aynı dönemde yapılan görüşmelerin (9915 görüşme) konulara göre dağılımında ilk beş sırada; genel bilgi (1642 görüşme), sağlık hizmeti talebi (1460 görüşme), kadın konukevi (1362 görüşme), yasal haklar (1163 görüşme), evde

¹⁹⁷ SHÇEK'in Alo 183 hattına zaman zaman ulaşamamaktadır. Bkz.

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=486663> (erişim: 28.11.2008).

¹⁹⁸ Bkz. <http://www.shcek.gov.tr/anasayfa/Diger/Alo183.asp> (erişim: 28.11.2008).

¹⁹⁹ Tablolar için bkz. <http://www.shcek.gov.tr/anasayfa/Diger/Alo183.asp> (erişim: 28.11.2008).

²⁰⁰ Aynı yöndeki haberler için bkz.

<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/02/05/haber,DEC2141985B7412CA21C6C1307273949.html> (erişim: 28.11.2008); <http://www.engellilermerkezi.com/genel/28-alo-183-telefon-bekliyor.html> (erişim: 28.11.2008); <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=636777> (erişim: 28.11.2008).

bakım hizmeti (998 görüşme) yer almaktadır. İhmal ve istismar nedeniyle arayanların sayısı ise 346'dır.²⁰¹

3. Valiliklere ve Belediyelere Bağlı Merkezler

a) Valiliklere Bağlı Merkezler

Türkiye'de valiliklerin veya belediyelerin kadın komisyonu/merkezi açma zorunluluğu bulunmamaktadır. Kadınlara yönelik hizmet sunmak amacıyla özel birimler oluşturan valilik sayısı çok azdır.²⁰² Valilikler genelde kadına yönelik çalışmalarını SHÇEK il müdürlükleri ve il insan hakları kurulları aracılığıyla gerçekleştirmektedirler.²⁰³ SHÇEK'in taşra teşkilatında illerdeki amiri valilerdir. SHÇEK dışında doğrudan valilik içinde örgütlenmiş kadınlara yönelik hizmet sunan birimlere İstanbul Valiliği'nin ve Bursa Valiliği'nin Kadının Statüsü Birimleri örnek olarak verilebilir.²⁰⁴

İstanbul Valiliği Kadının Statüsü Birimi'nin²⁰⁵ gerçekleştirdiği faaliyetler arasında muhtarlıklara, güvenlik güçlerine ve mağdur olan kadınlara yönelik 4320 sayılı Kanun ile ilgili bilgilendirici broşürler hazırlanması, kadın bakışıyla Türk Ceza Kanunu Kadın Çalışma Grubunda yer alarak mevzuat çalışmaları yapılması, il genelinde yaşanan ve resmi kayıtlara intikal etmiş kadın ve çocuklara yönelik şiddet olaylarına ilişkin verilerin tutulması, bilinç yükseltme ve kamuoyu oluşturmaya yönelik toplantılar ve eğitimler yapılması yer almaktadır.²⁰⁶ Kadının Statüsü Birimi'nde kadın hakları konusunda rehberlik ve hukuk danışmanlığı hizmetleri verilmekte olup ihtiyaçları doğrultusunda başvuruda bulunan veya aile

²⁰¹ Tablolar için bkz. <http://www.shcek.gov.tr/anasayfa/Diger/Alo183.asp> (erişim: 28.11.2008).

²⁰² Bkz. 2006/17 sayılı Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler ile ilgili Başbakanlık Genelgesi (R. G. 04.07.2006 – 26218) kapsamında hazırlanan, kurum ve kuruluşlara ait üçer aylık dönemsel faaliyet raporları <http://www.ksgm.gov.tr/siddet.html> (erişim: 01.10.2008).

²⁰³ Bkz. 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi'ne ilişkin faaliyet raporları.

²⁰⁴ Bkz. 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi'ne ilişkin faaliyet raporları.

²⁰⁵ İstanbul Valiliği'nin internet sitesinde birime ilişkin Valilikçe yayınlanmakta olan Şehr-i İstanbul isimli dergideki haberler dışında bilgi bulunmamaktadır. Bkz. <http://www.istanbul.gov.tr> Dergi için bkz. <http://dergi.istanbul.gov.tr/> (erişim: 14.10.2008).

²⁰⁶ Faaliyetlerin tümü için bkz. 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi Kapsamında Hazırlanan 2, 3, 5 ve 7'ci Üç Aylık Döneme İlişkin Faaliyet Raporları.

içi şiddet maruz kalmış kadınlara yönelik can güvenliğinin sağlanması, barınma, maddi yardım, psikolojik destek ve avukatlık hizmetleri konularında ilgili birimlere yönlendirme yapılmaktadır.²⁰⁷ Ayrıca İstanbul Valiliği'nin, Hürriyet Gazetesi'nin ve Çağdaş Eğitim Vakfı'nın işbirliği ile şiddet mağduru kadınların veya tanık olan duyarlı kişilerin ihbar ve müracaatlarını acilen iletebilecekleri yardım ve yönlendirme hizmeti alabilecekleri bir Acil Yardım Hattı mevcuttur. Acil Yardım Hattında 7 gün 24 saat bir psikolog, hafta içi yarım gün ise bir avukat görev yapmaktadır.²⁰⁸

Bursa Valiliği Kadının Statüsü Birimi'nin faaliyetleri de İstanbul ile benzerlik göstermektedir. Birim, bilgilendirici broşürler hazırlanması ve dağıtılması, eğitim toplantıları yapılması, istatistik toplanması, meslek edindirme kursları açılması vb. faaliyetler yürütmektedir.²⁰⁹

Valilikler bünyesinde kadınların adalete erişimine destek olacak var olan birim sayısı çok azdır. Valilikler, SHÇEK'in yaptığı çalışmalar ile yetinmemeli kendi bünyelerinde kadına yönelik hizmet verecek özel birimler oluşturmalı, bu birimlerin kadınlar tarafından bilinmesi ve aktif hizmet vermesi sağlanmalıdır.

b) Belediyelere Bağlı Merkezler

Valiliklerde olduğu gibi belediyelerde de kadınlara yönelik özel hizmet merkezlerin/komisyonların kurulması yönünde yasal bir zorunluluk bulunmamaktadır. Ancak Belediye Kanunu'nun²¹⁰ 14. maddesinin 1. fıkrası (a) bendine göre büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 50.000'i geçen belediyeler, kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açmakla yükümlüdürler. Türkiye'de toplam 16 büyükşehir belediyesi, nüfusu 50.000'i geçen 56 il belediyesi, 125 ilçe

²⁰⁷ Bkz. http://www.ksgm.gov.tr/siddet_faaliyet/ucuncu_faaliyet_raporu.pdf (erişim: 01.10.2008).

²⁰⁸ Bkz. http://www.ksgm.gov.tr/siddet_faaliyet/yedinci_faaliyet_raporu.pdf (erişim: 01.10.2008).

Acil Yardım Hattı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.

<http://dosyalar.hurriyet.com.tr/aileici/psikologlara.asp> ve

<http://www.hurriyet.com.tr/pazar/8109281.asp?m=1> (erişim: 17.11.2008).

²⁰⁹ Bkz. 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi Kapsamında Hazırlanan 1'ci ve 3'cü Üç Aylık Döneme İlişkin Faaliyet Raporları.

²¹⁰ Belediye Kanunu R. G. 03.03.2005 – 25874.

belediyesi, 34 ilk kademe belediyesi bulunmaktadır.²¹¹ Belediye Kanunu'na göre Türkiye'de toplam 231 sığınak var olması gerekmektedir. Oysa Temmuz 2008 itibariyle Türkiye'de SHÇEK'e bağlı konukevleri de dâhil toplam 49 sığınak bulunmaktadır.²¹²

Belediyeler yasal zorunlulukları olan sığınak açma görevlerini yerine getirmezken kadın bakış açısıyla, kadın hakları alanında çalışan özel birimler oluşturulmaları ve/veya yerel kadın programları yürütmeleri konusundaki beklenti iyi niyetten öteye geçememektedir. Bazı belediyelerin kadın danışma ve dayanışma merkezleri oluşturdukları raporlarda²¹³ yer alsada bu merkezlerin aktif olarak çalışıp çalışmadığı belirsizdir.²¹⁴ Bazı belediyelerinse bu birimleri oluştururken kadın bakış açısından oldukça uzak oldukları açıkça görülmektedir. Ankara Büyükşehir Belediyesi gibi "Hanımlar Lokalleri"²¹⁵ açan belediyeler olduğu gibi Zeytinburnu Belediyesi Aile Koruma ve Destek Merkezi (AKDEM) gibi eğitimde, sağlıkta, kültürel ya da mesleki gelişimde, kadınların yaşadıkları ayrımcılığı ve dezavantajlı durumu, kadınların sahip olduğu büyük sorumluluklara (iyi bir eş, fedakâr bir anne, düşünceli bir kardeş, yakın bir arkadaş olma) bağlayan belediyeler de bulunmaktadır.²¹⁶

Bulunduğu il ve sahip olduğu kaynaklar göz önüne alındığında en çok kadına ulaşan merkez İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kadın Koordinasyon Merkezi'dir (İBBKKM).²¹⁷ Merkezin çalışma alanları içerisinde şiddete uğrayan kadın ve çocukların, çeşitli nedenlerle ortada kalmış ailelerin kalabilecekleri

²¹¹ Bkz. <http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Mahalli/Belediyeler.aspx> (erişim: 23.09.2008).

²¹² Bkz. BM CEDAW Komitesine Sunulmak Üzere Hazırlanan Altıncı Periyodik Türkiye Raporu, Ankara, 2008. <http://www.ksgm.gov.tr/belgeler/cedawrapor6.pdf> (erişim: 15.12.2008).

²¹³ Bkz. <http://www.ksgm.gov.tr/siddet.html> (erişim: 01.10.2008).

²¹⁴ Örneğin Uşak Belediyesi, 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi kapsamında hazırlanan raporlardan ikinci üç dönemlik raporda, suistimale uğramış kadınlara ulaşabilmek ve onlara yardım edebilmek amacıyla belediye tarafından Kadın Danışma ve Dayanışma Merkezi açıldığını bildirmiştir. Ancak Belediye'nin stratejik planında ve internet sayfasında konu hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Uşak Belediyesi Stratejik Planı, Temmuz 2006 için bkz. <http://www.usak.bel.tr/?islem=spfr&ff=sp> (erişim: 28.12.2008).

²¹⁵ Bkz. http://www.ankara-bel.gov.tr/AbbSayfaları/hizmet_birimleri/kultur_sosyal/kultur_sosyal_hizmetler_dairesi_baskanligi/kadin_aile_sube_mud/hanimlar_lokali_etkin_faal.aspx (erişim: 28.12.2008).

²¹⁶ Bkz. <http://www.zeytinburnu.bel.tr/akdem.cfm> (erişim: 28.12.2008).

²¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ibbkkm.org/?shw=0&dil=tr> (erişim: 28.12.2008).

sığınak ve misafirhaneleri faaliyete geçirmek yer alsa da Merkez'e veya İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ait sığınak bulunmamaktadır.²¹⁸ Merkez, kadınların yasal haklarına ilişkin toplantılar yapmakta, sığıntıktan sonra kendi evlerini kurma konusunda maddi ve aynı destekte bulunmakta ve meslek edindirme kursları düzenlemektedir. Merkezde doğrudan hukuki danışmanlık hizmeti verilmemekte, hukuksal yardıma ihtiyaç duyan, başvuruda bulunan kadınlar ilgili mercilere yönlendirilerek kurumlar arası iletişim sağlanmaktadır.

İstanbul'da İBBKKM dışında Güngören Belediyesi'ne ait 2006 yılında hizmete giren kadınlara hukuki destek sunan, bir avukatın görev yaptığı Aile Danışma Merkezi²¹⁹, yukarıda belirtildiği gibi Zeytinburnu Belediyesi'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdüren hukuki danışmanlık hizmeti de sunan AKDEM, Kadıköy Belediyesi bünyesinde yer alan şiddetin önlenmesi ve temel yurttaşlığa ilişkin eğitim programları gerçekleştiren on adet Aile Danışma Merkezi²²⁰ bulunmaktadır.

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Kadın Danışma Merkezi bünyesinde çalışan avukat aracılığıyla başvuran kadınlara hukuki danışmanlık hizmeti vermekte, yasal haklar konusunda eğitimler düzenlemektedir.²²¹ Ayrıca İzmir'de Narlıdere²²², Karşıyaka²²³, Aliğa²²⁴ gibi başka bazı belediyeler de hukuki danışmanlık hizmeti sunmaktadır. Diyarbakır'da Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı

²¹⁸ Kadın örgütlerinin İBBKKM hakkındaki eleştirileri için bkz.

<http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/105026/buyuksehir-belediyesi-siginak-kurmuyor-alisveris-kuponu-dagitiyor> (erişim: 28.12.2008).

²¹⁹ Bkz. <http://www.gungoren.bel.tr/index.asp?sayfa=adm> (erişim: 28.12.2008) Merkez'in faaliyetlerinin yer aldığı raporlara ulaşmak için bkz. <http://www.ksgm.gov.tr/siddet.html> (erişim:01.10.2008).

²²⁰ Bkz. <http://adm.kadikoy.bel.tr/default.aspx> (erişim: 28.12.2008).

²²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.izmir.bel.tr/projelerb.asp?pID=7&psID=0> (erişim: 28.12.2008).

²²² Bkz.

<http://arsiv.kazete.com.tr/sayilar/2007/58/index.php?sayfa=yerelyonetim4&bolum=haberler> (erişim: 28.12.2008).

²²³ Bkz.

<http://www.karsiyaka.bel.tr/tr/index.asp?LM=Kad%C4%B1nlara%20Y%C3%B6nelik%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmalar&Fun=174> (erişim: 28.12.2008).

²²⁴ Bkz. http://www.aliaga.bel.tr/project_detail.php?id=43 (erişim: 28.12.2008).

Diyarbakır Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİKASUM)²²⁵, Yenişehir Belediyesi'ne bağlı Kadın Eğitim- Psikolojik Danışmanlık ve Rehabilitasyon Merkezi (EPİ-DEM)²²⁶ ve Bağlar Belediyesi'ne bağlı Kardelen Kadın Evi²²⁷ kadınlara yönelik hukuki danışmanlık ve hak eğitimi sunmakta, barolara yönlendirme yapmaktadır. Yukarıda sayılanlar dışında Türkiye'de belediyelere bağlı hukuki danışmanlık hizmeti veren başka birimler de bulunmaktadır. Tarsus Belediyesi Kadın Danışma ve Dayanışma Merkezi²²⁸, Yalova Belediyesi Kadın İletişim ve Destek Merkezi (KİDEM)²²⁹, Bartın Belediyesi Kadın Danışma Merkezi²³⁰, Sakarya Belediyesi Aile Danışma Birimi²³¹ gibi başka örnekler de mevcuttur.

Belediyelere bağlı kadınların adalete erişimine destek olan, hukuki danışmanlık veya yönlendirme yapan birimlerin sayısı yetersizdir. 2005 yılında belediye sınırları içerisinde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 87, büyük-kent belediyelerindeki nüfusun toplam belediye nüfus içindeki oranı ise yüzde 40'tır.²³² Belediye nüfusun çokluğu ve belediyelerin yerel ortak gereksinimleri karşılama sorumluluğu düşünüldüğünde belediyeler tarafından kadınların gereksinimlerine yönelik yerel kadın programları hazırlamasının gerekliliği ortadadır. Türkiye'de yerel hizmetlerin kadınların gereksinimleri ve sorunları dikkate alınarak gözden geçirilmesi halen sağlanamamıştır.²³³

B- Devlet Dışı Yapılara Genel Bakış

Türkiye'de kadınların adalete erişimi önündeki engelleri aşmalarında kadın örgütleri ve barolar yadsınmaz bir paya sahiptir. Kadın örgütleri haklar

²²⁵ DİKASUM ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız s. 124–127.

²²⁶ Bkz.

http://diyarbakiryenisehir.bel.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=29&Itemid=37 (erişim: 28.12.2008).

²²⁷ Bkz. <http://www.baglar.bel.tr/KardelenKadinEvi.html> (erişim: 28.12.2008).

²²⁸ Bkz. <http://www.tarsus.bel.tr/tr/services/kadinSiginmaEvi.jsp> (erişim: 28.12.2008).

²²⁹ Bkz. <http://www.yalova.bel.tr/?Yalova=Kidem> (erişim: 28.12.2008).

²³⁰ Bkz. <http://www.bartinbelediyesi.com/bld/> (erişim: 28.12.2008).

²³¹ Bkz. <http://www.sakarya.bel.tr/hizmet.php?id=247&uk=1&ak=1&uk2=247> (erişim: 28.12.2008).

²³² Ayten Alkan, Belediye Kadınlara da Hizmet Eder, s. 23.

²³³ Bkz. Ayten Alkan, Belediye Kadınlara da Hizmet Eder.

konusundaki bilgilendirme programları, danışma/dayanışma merkezleri ile yürüttükleri hukuki danışmanlık hizmetleri gibi doğrudan adalete erişimi hedefleyen çalışmalarının yanı sıra erkek egemen istihdam politikalarına müdahale, karar alma mekanizmalarına katılım, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama ve özellikle de kadınlara karşı şiddeti ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalarıyla da kadınların adalete erişimine destek olmaktadır. Barolar adli yardım büroları ve ceza yargılamasında vekil görevlendiren birimleriyle hukuki danışmanlık ve temsil hizmeti vermektedirler. Çok sayıda baronun adli yardım bürolarına bağlı kadın hakları merkezleri/komisyonları bulunmaktadır.

1. Türkiye Barolar Birliği ve Barolar

Türkiye Barolar Birliği (TBB) Başkanlığı'nın 5 Haziran 1999 tarih ve 3003 sayılı kararı ve TBB Yönetim Kurulu'nun 05.06.1999 günlü toplantısında alınan karar ile Türkiye Barolar Birliği Kadın Hukuku Komisyonu (TÜBAKKOM) kurulmuştur. Komisyon'un amacı:

“A-Ulusal ve uluslararası mevzuatta kadının insan haklarına ilişkin düzenlemelerin yaşama geçirilmesi, eşit ve adil uygulanmasının sağlanması,

B-Evrensel hukuk ölçüğünde adalet ve eşitlik prensibine aykırı mevcut düzenlemeleri ve uygulamaları değiştirecek çözüm önerilerinin saptanması ve savunulması,

C-Kadınların haklarını öğrenmeleri ve kullanmalarını sağlamaya yönelik eğitim çalışmaları yapılması ve gönüllü danışmanlık hizmeti verilmesi,

D-Kadının insan hakları mücadelesinde kamuoyu desteği sağlamak amacıyla TÜBAKKOM aracılığıyla baroların kadın hakları kurulları/komisyonları ile ortak eylem planlarının oluşturulup, uygulamaya konulması,

E-Baroların kadın hukuku kurulları/komisyonları arasında koordinasyon, işbirliği ve dayanışmanın sağlanması doğrultusunda yapılacak çalışmaların yapılması,

F-Mesleki anlamda kurumsal ve uygulamaya yönelik yayınlar yapılmasıdır.²³⁴

2001–2003 yılları arasında TÜBAKKOM tarafından, o dönem tasarı halinde olan Türk Ceza Kanunu (TCK), Medeni Kanun (MK) ve Aile Mahkemelerinin Kuruluşuna Dair Kanun hakkında toplantılar yapılmış, kadın örgütlerinin bu kanunlar hakkındaki çalışmalarına destek verilmiş, özellikle 4320 sayılı Kanun'un daha geniş kitlelerce tanınması ve uygulanması için eğitimler düzenlenmiş, baroların kadın komisyonları/merkezleri arasında iletişim, yardımlaşma ve destek üzerine oturumlar yapılmıştır.²³⁵ 2005–2006 yılları arasında, TCK'nın bazı maddelerinde değişiklik yapılması talebiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) basın açıklaması yapılmış, partilerin grup başkanvekilleri ile görüşülmüş, bu talepler KSGM ve TBMM Adalet Komisyonu'na yazılı olarak iletilmiştir. Hem yasada hem uygulamada eşitlik, sığınak sayısının artırılması, kadın ve çocuğa yönelik şiddetle ilgili yargı mensuplarına ve topluma yönelik eğitimler düzenlenmesi, şiddetle ilgili maddi ve manevi tazminat davalarının harçtan muaf tutulması vb. pek çok taleple ilgili basın açıklamaları düzenlenmiş, bu talepler ilgili birimlere yazılı olarak da iletilmiştir. Alo 183 hattıyla ilgili SHÇEK ile işbirliği protokolü yapılmıştır. 4320 sayılı Kanun'da Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarı²³⁶ hakkındaki görüşlerini sunmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla yönelik Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu'nda değişiklik taleplerini dile getirmiştir.²³⁷ TÜBAKKOM, doğrudan hukuki danışmanlık ve hukuki temsil hizmeti

²³⁴ Bkz. TÜBAKKOM Yönergesi madde 2,

http://www.barobirlik.org.tr/tbb/komisyonlar/tubakkom/2005_2006.aspx (erişim: 16.11.2008).

²³⁵ TÜBAKKOM Mayıs 2001 - Mart 2003 Dönemi Raporu Bkz.

<http://www.barobirlik.org.tr/tbb/komisyonlar/tubakkom/2003.aspx> (erişim: 16.11.2008).

²³⁶ Ailenin Korunmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun R. G. 04.05.2007 – 26512.

²³⁷ TÜBAKKOM 7. ve 8. Dönem çalışmaları bkz.

http://www.barobirlik.org.tr/tbb/komisyonlar/tubakkom/2005_2006.aspx (erişim: 16.11.2008).

vermemekte ancak kadınların hem kanunlarda hem de uygulamada eşit haklara sahip olması için kanunlarla ilgili yapmakta olduğu çalışmalar, yarattığı kamuoyu baskısı, barolarda kadın komisyonları/merkezleri kurulması aynı zamanda bu komisyonların/merkezlerin iletişiminin ve aralarındaki dayanışmanın güçlendirilmesi yönündeki faaliyetlerle kadınların adalete erişimine destek olmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi, TÜBAKKOM kadınlara hukuki danışmanlık ve hukuki temsil hizmeti sunmamaktadır ancak bilinmektedir ki dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadınlar, hem yasalardan hem de yazılı olmayan toplumsal düzenlemelerden beslenen cinsiyet ayrımcılığından dolayı yasal haklarıyla ilgili bilgilere erkeklerden daha zor ulaşmaktadırlar. Bu açığı kapatmak için barolarda kadın komisyonları/merkezleri/kurulları oluşturulmuştur.²³⁸ Türkiye’de bulunan seksen üç barodan²³⁹ kırk dokuzunun kadın komisyonu/merkezi/kurulu vardır.²⁴⁰ Bunlardan ilki İstanbul Barosu bünyesinde kurulmuş olan Kadın Hakları Uygulama Merkezi’dir.²⁴¹ Bu gelişmeyi takiben, başta Ankara, İzmir gibi büyük iller olmak üzere diğer barolarda da hukuki danışmanlık, dava takibi, eğitim ve bilgilendirici toplantı vb. faaliyetler gerçekleştiren birimler kurulmuştur. Bu birimlerin bir kısmı halka yönelik eğitimler, bilgilendirici toplantılar düzenlemekte, hâkimlerle görüşmeler yapmakta, bilgi broşürleri dağıtmaktadır. Bir kısmı ise sadece baroya yönlendirilmiş olan kişilere hukuki danışmanlık yapmaktadır.

Küçük yerlerdeki barolarda bu birimler genelde üç dört kadın avukattan oluşmaktadır. Bu avukatlar çoğunlukla bölgede var olan kadın örgütlerinin de gönüllü avukatlığını yapmaktadırlar. Baroda veya kendi bürolarında kadınlara ücretsiz hukuki danışmanlık hizmeti vermekte durum avukat görevlendirilmesini gerektiriyorsa kadınları baronun adli yardım bürosuna veya CMK servisine yönlendirmektedirler. Büyük illerdeki barolarda ise kadınların başvurularına daha

²³⁸ Sevgi Uçan Çubukçu, “Demokrasiye Önemli Bir Katkı: Kadın Sivil Toplum Örgütleri”, s. 107.

²³⁹ Bkz. http://www.barobirlik.org.tr/tbb/barolar_baskanlari.aspx (erişim: 16.11.2008).

²⁴⁰ Bkz. <http://www.ksgm.gov.tr/baro.html> (erişim: 16.11.2008).

²⁴¹ Merkez’in bugünkü adı Kadın Hakları Merkezi’dir.

sistemli şekilde yanıt verilmektedir, genelde nöbet sistemi vardır, hatta bazı barolar da telefonla danışmanlık hizmeti de verilmektedir. Avukat görevlendirilmesi gerektiğinde tüm barolar avukat atamalarını adli yardım büroları veya CMK servisleri listelerinde yer alan avukatlardan yapmaktadır.

Baroların bir kısmında kadın komisyonu/merkezi/kurulu üyelerine meslek içi eğitim seminerleri düzenlenmektedir. Örneğin yakın zamana kadar İstanbul Barosu Kadın Hakları Merkezi'ne üye olabilmek için seminerden geçmiş olma şartı aranmakta, kadın başvurucuların şiddet ve aile hukukuna ilişkin yüz yüze ve telefonla yaptıkları başvuruları ve davaları bu Merkez'in üyeleri tarafından ele alınmaktaydı. Yeni uygulama ile bu durumdan vazgeçilmiş, hukuk davaları için adli yardım bürosu listesinde kayıtlı olan tüm avukatlara eğitimden geçip geçmediğine bakılmaksızın atama yapılmasına karar verilmiştir.²⁴²

İstanbul Barosu Adli Yardım Bürosu istatistiklerine göre 01.11.2006–30.08.2008 tarihleri arası başvuruların birimlere göre dağılımı şu şekildedir; genel dava ve hukuki sorunlara ilişkin adli yardım başvurusu yapan 5878 kişi, Kadın Hakları Merkezi'ne başvuru yapan 4427 kişi, Çocuk Hakları Merkezi'ne başvurusu yapan 825 kişi. Aynı tarihler arasında en çok başvuru yapılan konular sıralaması ise şöyledir; boşanma (4277), nafaka (1624), İş Hukukuna ilişkin başvurular (1247), nafakanın icrası dâhil icra işlemleri başvuruları (1224), maddi ve manevi tazminat (472). Bu dönemde adli yardım bürosuna 8569 kadın, 2885 erkek başvurmuştur.²⁴³ 20.10.2002–20.12.2004 arasında Antalya Barosu Adli Yardım Bürosu'na yapılan başvurularda da ilk sırayı 198 başvuru ile boşanma ve nafaka davaları yer almaktadır.²⁴⁴ Hemen hemen tüm barolarda durum benzerdir, başvurularda ilk sıralarda boşanma, nafaka vb. konular bulunmaktadır. Bu durum

²⁴² İstanbul Barosu Yönetim Kurulu'nun konuyla ilgili kararı için bkz.

<http://www.istanbulbarosu.org.tr/Detail.asp?CatID=1&SubCatID=1&ID=3821> (erişim: 29.12.2008) Karara ilişkin eleştiriler için bkz.

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=916409&Date=18.01.2009&CategoryID=42> (erişim: 12.01.2009) ve

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=918351&Date=24.01.2009&CategoryID=> (erişim: 25.01.2009).

²⁴³ İstanbul Barosu, İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu 2006–2008, İstanbul, 2008, s.308–309.

²⁴⁴ Bkz. [http://www.antalyabarosu.org.tr/Default2.aspx?id=\(88-86\)](http://www.antalyabarosu.org.tr/Default2.aspx?id=(88-86)) (erişim: 01.12.2008).

kadınların, baroların bu hizmetlerinden yararlanma şartlarından olan maddi olanağı bulunmama koşuluna uygun olmalarıyla ilgili olduğu kadar, kadın örgütlerinin baroları aktif şekilde kullanmalarıyla da ilgilidir.

Yukarıdaki verilerde görüldüğü barolar kadınların adalete erişimine ciddi bir destek sunmaktadır. Ancak bu hizmetin kalitesine ilişkin pek çok tartışma sürmektedir. Verilen hizmetin kalitesini ölçülmesine ilişkin özel bir sistem ne bu birimlerde ne de baroların diğer birimlerinde bulunmamakta, yaşanan problemler ya birim koordinatörlerine iletilmekte ve çözülmeye çalışılmakta ya da hakkında şikayette bulunulan bir avukat varsa Baro Disiplin Kurullarınca şikayet konusu karara bağlanmaktadır. Ancak hizmetin iyileştirilmesine ilişkin başvurularla iletişim, başvurularda kullanılan formların yeterliliği, başvuru alınan mekanların uygunluğu, birimlerde çalışan avukatların yetkinliği, birimlerin kadınlar tarafından bilinirliğinin artırılması vb. konularda ciddi bir çalışma yürütülmektedir. Özellikle avukatların yeterliliği ciddi bir soru ve sorundur. Kadınlara hukuki danışmanlık yapacak avukatların mutlaka meslek içi eğitimden geçmesi ve konuya duyarlı olması gerekliliği kadın örgütleri tarafından da avukatlar tarafından da dile getirilmektedir.²⁴⁵ Kadın hakları alanında çalışan avukatların sadece hukuki bilgilerinin yeterliliği sorunu çözmekte cinsiyetçi önyargılardan kurtulmaları ve ayrımcılık yapmaksızın kadınlara hizmet vermeleri sağlanmalıdır. Ülkemizde eğitimin hiçbir aşamasında cinsiyete dayalı ayrımcılık, kalıplaşmış cinsiyetçi roller vb. konuları içeren bir müfredat mevcut olmadığı gibi baroların sundukları eğitimlerde de bu husus göz ardı edilmektedir.

2. Kadın Örgütleri

Ataerkil yapı dışında var olmaya çalışan; değişim, dönüşüm ve iyileştirme isteyen kadınların oluşturduğu kadın hareketi, Türkiye’de 1970’lerde başlayıp neredeyse tüm dünyayla eşzamanlı olarak 1980’lerde büyük bir gelişme göstermiş; 1987 yılında Mor İğne ve Dayağa Karşı Kampanya gibi kitlesel

²⁴⁵ Bkz. dipnot 242’de verilen linklerdeki tartışmalar.

kampanyalar yürütmüştür.²⁴⁶ 1990'ların başında kurumsallaşma dönemi başlamıştır.²⁴⁷ Başlangıçta, şiddet olgusuna odaklanan hareket, 1990'lardan 2000'li yıllara kadar daha çok şiddetle mücadele yöntemleri üzerinde yoğunlaşmış, danışma/dayanışma merkezleri ve sığınaklar açılmasına yönelik faaliyetler yürütülmüştür.²⁴⁸

Yasalardaki eşitsizliklerin ve cinsiyetçi öğelerin ortadan kaldırılması için verilen mücadelenin yanı sıra, devletin kadına yönelik aile içi şiddeti önleme yükümlüğü üzerinde durulmuş, aynı zamanda var olan yasal hakların kullanması yönünde bilinçlendirme çalışmaları yapılmıştır. 4320 sayılı Kanun, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu kadın hareketinin talepleri doğrultusunda, 1990'lar ve 2000'lerde, getirilen veya değiştirilen pek çok yasal düzenlemeyi içermektedir. 1990'ların sonunda yasal haklar konusunda kadın örgütleri dışında barolarda da kurumsallaşma başlamış ve kadınlara yönelik hukuki danışmanlık yaygınlaşmıştır.²⁴⁹

2000'li yıllarda şiddet dışında, eğitim, istihdam, kadınların siyasete katılması vb. başka pek çok konu kadın örgütlerinin faaliyet gösterdiği alanlar içerisinde yerini almıştır. Ayrıca bu dönemde uluslararası platformlarda lobicilik ve savunuculuk yapılmaya başlanmış, uluslararası metinlerin ve tavsiye kararlarının daha çok kadın tarafından bilinmesi sağlanmış, CEDAW İhtiyari Protokolü'nün imzalanmasına ilişkin ulusal bir kampanya yürütülmüş ve bu kampanya başarıya ulaşmış, CEDAW Komisyonu'na gölge raporlar hazırlanmıştır.²⁵⁰

Kadın hareketin çalışma alanı zaman içerisinde çeşitlenmiş; şiddetle mücadele, sığınak /danışma/dayanışma merkezleri açma, kadının insan hakları, lobicilik ve savunuculuk, eğitim ve mesleki beceri kursları, siyasi katılım, kadın

²⁴⁶ Zelal Ayman, "Toplumsal Cinsiyet", s.101–105. Benzer görüşler için bkz. Sevgi Uçan Çubukçu, "1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma", s. 55–73.

²⁴⁷ İnci Özkan Kerestecioğlu, "1990'larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi", s. 75.

²⁴⁸ Zelal Ayman, "Toplumsal Cinsiyet", s.104–105 ve İnci Özkan Kerestecioğlu, "1990'larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi", s. 77.

²⁴⁹ İnci Özkan Kerestecioğlu, "1990'larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi", s. 75–79.

²⁵⁰ Zelal Ayman, "Toplumsal Cinsiyet", s. 104–106.

sağlığı, aile sağlığı ve planlaması, doğum kontrolü, cinsel haklar, kültür ve iletişim, medya, sinema, sanat, kadın girişimciliği ve istihdamı, gelir getirici faaliyetler, çocukların bakımı ve eğitimi gibi konuları da kapsar hale gelmiştir. Bazı kadın örgütlerinin konularında uzmanlaştığı, “belli başlı alanlarda belki de devletten çok daha iyi iş yapan, hatta devletin görevi olan pek çok işi yürüten, üstelik bağımsız ve hatta kendini feminist olarak tanımlayan çok sayıda kadın kuruluşu, grubu, inisiyatifi ve tek tek kadınların olduğu” görülmektedir.²⁵¹

Bugün Türkiye’de 400 aşkın kadın örgütü bulunmaktadır.²⁵² Büyük illerde daha yoğun olmakla birlikte, hemen hemen her yerde dernek, vakıf, kooperatif, şirket gibi farklı şekillerde kurulmuş pek çok yerel kadın örgütü bulunmaktadır.²⁵³ Kadın örgütlerinin yaşadıkları sorunların başında, “devletin görevlerini yapmaması, kendilerinin bu görev alanlarında yok denecek kadar az mali kaynak ve insan kaynağıyla çalışma yürütmeleri, buna bağlı olarak kurumsallaşma, sürdürülebilirlik ve örgütlenme modellerinin dönüşüp gelişmemesi, kadın bakış açısına sahip uzmanlaşmış eleman eksikliği ve bürokratik ve yasal engeller”²⁵⁴ gelmektedir.

Tüm bu engellere rağmen kadın örgütleri kadınların adalete erişimini kolaylaştırmaya, erişim önündeki engelleri azaltmaya veya ortadan kaldırmaya yönelik pek çok çalışma yapmaktadır. KİHEP gibi kadınlara yönelik hak eğitimleri ve bilinç yükseltici çalışmalar; haklar konusundaki geniş katımlı yerel toplantılar, broşür vd. yayınlar; hukuki danışmanlık, dava takibi veya barolara yönlendirme; yeni sığınaklar, danışma/dayanışma merkezlerinin açılması, mevcut olanların kalitesinin yükseltilmesi ve kadın bakış açısına sahip kişilerce çalıştırılması; yasalardaki eşitsizliklerin ve cinsiyetçi unsurların ayıklanması; CEDAW’ın uygulanması, ulusal ve uluslararası platformlarda gerçekleştirilen

²⁵¹ Zelal Ayman, “Toplumsal Cinsiyet”, s. 106-107.

²⁵² Zelal Ayman, “Toplumsal Cinsiyet”, s. 107.

²⁵³ Kadın örgütlerinin çalışma alanları, hizmet verdikleri bölgeler, sayıları ve irtibat bilgileri hakkında var olan veri tabanlarının tümünde bazı aksaklıklar mevcuttur. Kimisinde bazı örgütlerin adı hiç geçmemekte kimisinde ise irtibat bilgileri gerçeği yansıtmamaktadır. Bugün için en geniş veri tabanına STGM’nin internet sayfasından ulaşılabilir bkz.

<http://www.stgm.org.tr/veritabani.php> (erişim: 04.07.2008).

²⁵⁴ Zelal Ayman, “Toplumsal Cinsiyet”, s. 128.

lobicilik ve savunuculuk faaliyetleri; yasaların uygulanmasındaki aksaklıkları gidermeye yönelik kampanyalar, toplantılar, kamu kurumlarıyla yapılan görüşmeler kadınları haklarını bilmeleri ve kullanabilmeleri konusunda doğrudan destekleyen çalışmalar arasındadır. Bunların yanı sıra; kadın istihdamının artırılması, kadın yoksulluğuyla mücadele, siyasi hayata katılım, maddi destek, meslek edindirmeye yönelik faaliyetler, eğitime katılımın önündeki engellerle mücadele, veri toplamaya yönelik çalışmalar, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme, devletin cinsiyet ayrımcılığını önleyecek ve uygulamada kadın-erkek eşitliğini sağlayacak merkezi politikalar geliştirmesi vb. konularda yapılan çalışmalar da kadınların adalete erişimi önündeki engelleri azaltmaya veya ortadan kaldırmaya dolaylı olarak destek olmaktadır.

C- Yapılara İlişkin Değerlendirme

Kadınların adalete erişimine destek olan Türkiye'deki yapıların hiç biri durum tespiti ve ihtiyaç analizi yapmamakta, destek hizmetlerinin tümü iyi niyet dâhilinde yürütülmektedir. Kadın örgütleri dışında yer alan devlete bağlı ve devlet dışı yapıların tümünde hükümetin, ilgili bakanın, genel müdürün, birim yöneticisinin, başkanın veya yönetim kurulunun değişmesinin verilen hizmetlerin aksamasına, içeriğinin ve yararlanıcılarının değiştirilmesine, hizmeti verenlerin değiştirilmesine veya hizmetin tamamen ortadan kaldırılmasına neden olma riski mevcuttur. Bu riskin ortadan kaldırılabilmesi için destek hizmetlerinden yararlanan kadınların profilinin oluşturulması, ihtiyaç analizi yapılması, hizmetlerden yararlanma şartlarının ve ilkelerinin belirlenmesi ve bu sayede kadınlara sunulan adalete erişim desteğinin devamlılığının sağlanması gerekmektedir.

Devlete bağlı yapılar, devlet dışı yapılarla özellikle de kadın örgütleriyle çalışma pratiklerini son yıllarda geliştirmiş olmakla birlikte halen bu konuda pek çok problem yaşanmaktadır. KİHEP, devlet ve kadın örgütleri işbirliğinin en iyi örneklerindedir. Bunun yanında Mor Çatı tarafından işletilen ve finansal kaynağını Beyoğlu Kaymakamlığının sağladığı sığınak Beyoğlu

Kaymakamlığı'nın Mor Çatı ile aralarındaki protokolü yenilememesi nedeniyle 2008 yılının sonunda kapanmıştır.

Kadınların adalete erişimine destek olan en örgütlü yapı barolardır. Ancak baroların verdikleri hizmetlerde bir standart yakalanamamıştır. Kimi barolarda adalete erişimi kolaylaştıran kadınlara, çocuklara, işkence mağdurlarına yönelik komisyonlar/merkezler ve insan hakları birimleri bulunmaktayken diğerlerinde – özellikle de daha küçük barolarda- bu tarz birimler bulunmamaktadır. Tüm barolarda kadınlara yönelik birimlerin varolması; bu birimlerde hizmet veren avukatların kadın hakları, toplumsal cinsiyet, görüşme teknikleri konusunda eğitim almasının zorunlu hale getirilmesi; verilen hizmetin kalitesinin yükseltilmesi ve ölçülebilir hale gelmesi için TÜBAKKOM'un veya kurulabilecek yeni bir yapının koordinasyonunda bir çalışma başlatılmalıdır.

V- Kadınların Adalete Erişimi Sürecine Destek Yapıların İncelenmesi ve Değerlendirilmesi için Uygulamadan Örnekler

A- Görüşmeler

Çalışmanın önceki bölümlerinde adalete erişim kavramı ve gelişimi, kadınların adalete erişimi önündeki engeller ve destek yapıları incelendi. Bu bölümde ise beş bağımsız kadın örgütü ve belediye bünyesinde kurulmuş olan bir kadın merkezi ile yapılan toplam altı mülakat üzerinden uygulamadaki duruma bakılacaktır. Görüşme yapılan kadın örgütleri ve kadın merkezi seçilirken hizmet verdiği bölgeler ve bu bölgedeki bilinirlikleri, kuruluş şekilleri, adalete erişim konusunda kadınlara destek olurken izledikleri yöntemler dikkate alınmıştır. Görüşülen kadın örgütlerinden Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı İstanbul'da, İzmir Kadın Dayanışma İzmir'de, VAKAD Van ve çevresinde, Tunceli KA-MER Tunceli'de, KAHDEM ise internet üzerinden hizmet verdiği için tüm Türkiye'de faaliyet yürütmekle birlikte kendilerine başka bölgelerden gelen başvuruları da

yanıtsız bırakmamakta başvuran kadını destek olabilecek en yakın kadın örgütüne yönlendirmektedirler. Ayrıca görüşülen tüm kadın örgütleri başvuru kendi faaliyet bölgelerinde bulunmasına rağmen diğer bölgelerle iletişime geçilmesi gereken bir durum (namus cinayeti tehdidi, kadının çocuklarının başka bir ile kaçırılmış olması vb.) varsa hemen destek olabilecek diğer kadın örgütleriyle iletişime geçmekte, kendilerine başvuran kadını buralara yönlendirmektedirler. DİKASUM da Diyarbakır bölgesinde çalışmaktadır. Görüşülen kadın örgütlerinden en eskisi ve deneyimli olan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı aynı zamanda haftanın belli gün ve saatlerinde gönüllü avukatlar aracılığıyla düzenli şekilde hukuki danışmanlık hizmeti veren tek kadın örgütüdür. Görüşülen kadın örgütlerinin tümü bağımsız örgütlerdir. Tunceli KA-MER dışında diğerlerinin şube-merkez yapılanması bulunmamaktadır. DİKASUM Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'ne bağlıdır. Hepsi çalıştıkları bölgede ilk akla gelen başvuru birimlerindedir. Tümünün hukuki danışmanlık, hak eğitimi gibi faaliyetleri bulunmaktadır.

Görüşme yapılan kişilere, ana başlıklarıyla, gönüllü veya profesyonel olarak çalıştıkları kadın örgütleri ve kadın merkezinin çalışma alanları, başvuru grupları, adalete erişim ve kapsamı hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Çalışmada görüşme yapılan kişilerin isimleri verilmemekte, metnin içerisinde görüşme yapılanlar temsilci olarak anılmaktadır. Temsilci ifadesi, görüşülen kişilerin çalıştıkları veya gönüllüsü oldukları kadın örgütlerince seçilmiş, görevlendirilmiş, resmi temsilci veya sözcü anlamında kullanılmamaktadır. Görüşme yapılan kişiler, çalışmada incelenmek için seçilen kadın örgütlerinin danışma merkezlerinde çalışan, telefonda ve yüz yüze hukuki bilgi veren veya kadınlara yönelik düzenlenen hak eğitimlerinde eğitmen olarak görev alan kişiler arasından seçilmiştir.

Kadınların adalete erişimini destekleyen yapılar elbette görüşme yapılanlarla sınırlı değildir. Türkiye'de kayıtlı veritabanları üzerinden ulaşılabilen

yaklaşık 400 gerçekte ise çok daha fazla sayıda kadın örgütü bulunmaktadır.²⁵⁵ Ancak çalışmanın amacı, bu yapıların tümü ile görüşmekten ziyade adalete erişim kavramı, kadınların adalete erişimi önündeki engeller ve uygulamacıların düşünceleri üzerinden bugüne kadar ülkemizde pek az çalışmaya konu olan adalete erişim kavramını ve gelişimi işlemek, uygulamacıların kavrama yabancı olmalarına rağmen kadınların önündeki engelleri nasıl tespit ettiklerini ve bunlarla nasıl mücadele ettiklerini öğrenmek, engellerin ortadan kaldırılması yönünde yapılabilecekler konusunda çözüm önerileri sunmaktır. Görüşmelerin çalışmanın amacına hizmet edebilmesi için görüşme yapılacak yapılar seçilirken yukarıda da belirtildiği gibi farklı pek çok kriter kullanılmış bu sayede mümkün olduğunca çok kadına ulaşabilen, kadınlara ulaşmak için farklı yöntemlere açık olan ve farklı coğrafi bölgelerde yer alan kadın örgütleri seçilmeye çalışılmıştır. Görüşme yapılan kişilerce kendilerine ulaşan kadınların hukuki destek istedikleri konunun genellikle şiddet olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu durumdan çalışma için seçilen kadın örgütleri ve kadın merkezinin tek yönlü faaliyet gösterdiği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Çünkü gene görüşmelerde belirtildiği gibi farklı konulardaki başvurular yanıtızsız bırakılmamakta kadınlar ilgili başka kamu birimlerine, barolara veya kadın örgütlerine yönlendirilmektedir. Ayrıca kadınların taleplerinin bu yönde olduğu görüşmecilerin talepleri yönlendirmediği de bu konuda dikkate alınmalıdır. Görüşülen kadın örgütlerinin sadece kendilerine ulaşan kadınlara hukuki destek veya danışmanlık vermediği bunun yanında faaliyet gösterdikleri bölgelerde şiddet de dahil yasal hakların tümünü kapsayacak şekilde geniş katılımlı hak eğitimleri düzenledikleri de görüşmecilerin seçim kriterleri değerlendirilirken göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışmanın daha zengin hale getirilebilmesi için en eski ve kurumsal yapılardan olan ayrıca tüm destek yapılar arasında en çok sayıda kadına hukuki destek veren İstanbul Barosu Kadın Hakları Merkezi ile de görüşülmek istenmiş ancak sözlü ve yazılı yapılan bütün görüşme talepleri sonuçsuz kalmıştır.

²⁵⁵ Bkz. STGM STK Veritabanı <http://www.stgm.org.tr/stklist.php> (erişim: 04.07.2008).

1. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı²⁵⁶, şiddetle yüz yüze olan kadınlarla dayanışmak ve aile içindeki şiddete karşı mücadeleyi yaygınlaştırmak amacıyla 1990 yılında kurulmuş bağımsız bir kadın örgütüdür. Kurulduğu 1990 yılında, maddi sıkıntılar yüzünden sığınak açamamış; oluşturduğu danışma merkezi ile kadınlara destek vermeye başlamıştır. 1995 yılında açılan ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle ancak üç yıl süren ilk sığınak deneyimi ile Mor Çatı, Türkiye’deki ilk bağımsız sığınaklardan birisini faaliyete geçiren kadın örgütlerinin arasında yer almaktadır. 2005 yılında Beyoğlu Kaymakamlığı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) ile gerçekleştirdiği protokol ile ikinci sığınak çalışmasını hayata geçirmiştir. Bu çalışma bir devlet kurumu ile bir kadın örgütü arasında ortaklaşa gerçekleştirilen ilk sığınak deneyimidir. Sığınağa finansal destek Beyoğlu Kaymakamlığı SYDV tarafından verilmekte, “işleyiş politikası ise uluslararası feminist ilkeler doğrultusunda Mor Çatı tarafından” belirlenmekteydi.²⁵⁷ Ancak sığınak Beyoğlu Kaymakamlığı’nın protokolü yenilememesi nedeniyle 2008 yılının sonunda kapanmıştır.

Görüşülen Mor Çatı gönüllüsü avukat²⁵⁸, Mor Çatı’yı hem aile içi erkek şiddetine karşı hem de erkek egemen sisteme karşı kadın politikası yapan bir kadın örgütü olarak tanımlamaktadır. Üç yıldır Mor Çatı gönüllüsü olan temsilci haftanın yarım gününü düzenli olarak daha önce randevu verilmiş olan veya randevusuz gelen kadınlara hukuki danışmanlığa ayırdığını bunun dışında Mor Çatı’da bulunduğu zamanlarda ise sadece hukuki destek değil, (hastaneye gitmesi gereken kadınlara eşlik etmek; karakola, savcılığa, adli tıbbı birlikte gitmek; danışma merkezine gelen telefonları yanıtlamak gibi) mevcut tüm işleri yaptığını belirtmiştir.

²⁵⁶ Bundan sonra Mor Çatı olarak anılacaktır.

²⁵⁷ Bkz. <http://www.morcati.org.tr/neleryapiyoruz02.php> (erişim: 13.09.2008).

²⁵⁸ Bundan sonra “temsilci” olarak anılacaktır. Bu bölümün başlangıcında anlatıldığı gibi, bu metinde temsilci ifadesi, resmi temsilci veya sözcü anlamında değil bu çalışma için görüşülen kişiler anlamında kullanılmaktadır.

Mor Çatı, yasal haklar eğitimi, hukuki danışmanlık, baroya yönlendirme, başvuru kadın adli yardımdan yararlanamıyorsa ve masrafları baro tarafında da karşılanamıyorsa yasal süreçteki masrafları karşılama, zaman zaman başvuru kadının yol masraflarını karşılama konularında kadınlara destek olmaktadır. Görüşme yapılan temsilcinin ifadesiyle tüm faaliyetlerdeki asıl amaç kadın dayanışmasını sağlamak.

Mor Çatı Danışma Merkezi saat 10:00–18:00 arasında kadınlara telefonla veya yüz yüze hizmet vermektedir. Merkezde her zaman avukat bulunmasa da mutlaka asgari hukuk bilgisine sahip biri olmaktadır. Eğer başvuru kadının hukuki yardım ihtiyacı bu kişi tarafından karşılanamıyorsa ya gönüllü avukatlardan birisine ulaşılmakta ya da başvuru baroya yönlendirilmektedir.

Mor Çatı'nın gönüllü avukatları genelde dava takibi yapmamaktadır. Ancak başvuru kadının hayati tehlikesi varsa, olayın basına yansması kadını zor durumda bırakacaksa veya Mor Çatı'nın taraf olabileceği bir dava söz konusuysa vekâlet alınmaktadır. Danışma Merkezine telefonla ya da yüz yüze günde ortalama on başvuru gerçekleşmektedir. Başvuruların büyük bölümü aile içi şiddet vakalarından oluşmakla birlikte, boşanma, velayet, nafaka gibi aile hukukuna ilişkin veya tamamen bunların dışındaki konularda da hukuki destek istenebildiği belirtilmiştir.²⁵⁹

Temsilciye göre; adalet her şeyden önce ulaşılabilir, etkin ve güvenilir olmalıdır. Temsilci, adalete erişimin önündeki en önemli engellerden birinin danışma birimlerinin var olmaması olduğunu düşünmektedir. Kişilerin barolar, adliyeler, kaymakamlıklar, belediyeler vb. yerlerde bilgi alabilecekleri danışma birimlerinin olması gerektiğini; bu sayede haklarını öğrendikten sonra dava açıp açmayacaklarına daha sağlıklı karar verebileceklerini veya kendilerine karşı açılmış bir davada destek alabilecekleri yerleri öğrenebileceklerini bu nedenle danışma birimlerinin çok önemli olduğunu belirtmektedir.

²⁵⁹ Danışma ve Dayanışma Merkezi'ne en çok sorulan sorular için bkz. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Soru ve Yanıtlarla Erkek Şiddetine Karşı Kadın Dayanışması.

Görüşülen temsilci, davaların çok uzun sürmesini, harçları²⁶⁰, avukatlara karşı güvensizliği,²⁶¹ avukatlık ücretlerinin yüksek olmasını, adli yardım sistemindeki aksaklıkları, hak bilincinin olmamasını, rüşvet döngüsünü, kadının ekonomik bağımsızlığının olmamasını, kadınların karakolda ciddiye alınmamasını ve toplumsal bakış açısını adalete erişimi önündeki engeller arasında saymaktadır. Temsilcinin ifadesiyle; kadınlar “(...) adliyeye girince şoka uğramış gibi oluyorlar.”

Temsilci, 4320 sayılı Kanun’un uygulanması konusunda daha önce hâkimlerle görüşüklerini ancak kadınların taleplerini ciddiye almaları konusunda hâkim ve savcılarla tekrar görüşülmesi gerektiğini düşündüğünü; Kanun’da rapor istenmemesine rağmen hâkim ve savcıların kadınlardan halen rapor istediklerini, ayrıca savcıların kayıp başvuruları üzerine sığınaklara yazı yazıp kadınların buralarda kalıp kalmadığını sorduklarını, zaman zaman polisin Mor Çatı’nın kapısına kadınların kocalarıyla birlikte geldiğini belirtmiştir. Ayrıca baroların sunduğu adli yardım hizmetinin kalitesinin artırılması için barolarla da görüşmek istediklerini dile getirmiştir.

Mor Çatı, Danışma Merkezi’nde çalışanların ve gönüllülerin eğitimine, kendilerini geliştirmelerine, kadın hareketinin içerisinde yer almalarına, farkındalıklarının artırılmasına, özellikle şiddete maruz kalan kadınlarla iletişim ve görüşme tekniklerini öğrenmelerine çok önem vermektedir. Danışma Merkezine gelen kadınların hukuki ve psikolojik destek aldıkları mekanlar telefonların yanıtlandığı mekandan ayırır. Görüşmelerin kesilmemesine özen gösterilmekte, odaya başkalarının girip çıkmasına izin verilmemektedir. Telefonlara yanıt verenlerin ellerinin altında Devlete bağlı ve bağımsız destek yapıların (barolar, sığınaklar, karakollar, belediyeler, diğer kadın örgütleri, SHÇEK vb.) irtibat bilgileri yer almaktadır.

²⁶⁰ 4320 sayılı Kanun’unda olduğu gibi, kadınlarla ilgili diğer bazı özel durumlarda da harçtan muaf olunmasını önermektedir.

²⁶¹ Temsilci, güvensizliği şu şekilde ifade etmiştir: “...on yıl önceki CMK avukatlarıyla şimdiki çok farklı, o zaman onlara güvenebiliyorduk ama şimdi öyle değil.”

Mor Çatı, deneyim avantajının da sayesinde hukuki destek veren kadın örgütleri arasında bu işi en iyi yapanlardandır. İstisnai durumlar dışında dava takibi yapmamaları, barolarla çalışmayı tercih etmeleri özellikle son 1–2 yıldır dezavantaja dönüşmüştür. Çünkü 2002 yılında İstanbul Barosu Başkanı ve Yönetim Kurulu'nun değişmesiyle öncelikle eski ve deneyimli kadrolar, avukatlar Kadın Hakları Merkezi'nden uzaklaştırılmış, sonrasında yukarıda da belirtildiği üzere Merkezin işleyişi değiştirilmiş ve dosya atamaları Adli Yardım Bürosu listesine bağlanmıştır.²⁶² Bu durum; kadın bakış açısına, konu hakkında yeterli bilgiye ve donanıma sahip olmayan avukatlarla çalışmak zorunda kalınması nedeniyle sunulan hizmetin kalitesini düşürdüğü gerekçesiyle kadın örgütleri tarafından eleştirilmiş olmasına rağmen iyileştirme yönünde adım atılmamıştır.

Mor Çatı, en aktif kadın örgütlerinden biri olmakla birlikte genel olarak sadece şiddete maruz bırakılan kadınlarla çalışmaktadır. Bu da destek verdikleri grubu daraltmaktadır. Görüşülen temsilci, destek verilen süre içerisinde karakollar, adliyeler ve barolarla çeşitli problemler yaşadıklarını, bu birimlerle görüşmeler yapmaları gerektiğini bunun bir eksiklik olduğunu dile getirmiştir.

2. İzmir Kadın Dayanışma Derneği

Görüşülen kişi (“temsilci”), İzmir Kadın Dayanışma Derneği'nin kurucuları arasında yer almakta, aynı zamanda Ege Kadın Dayanışma Vakfı (EKDAV) kurucularından ve halen bu Vakfın ve Çağdaş Hukukçular Derneği (ÇHD) Cinsiyet ve Cinsel Yönelim Ayrımcılığına Karşı Çalışma Grubu'nun üyesidir. Ayrıca İzmir Barosu Kadın Hakları Danışma Uygulama Merkezi kapatılana kadar burada, Merkez kapatıldıktan sonra Baro içerisinde yer alan Aile İçi Şiddete Karşı Çalışma Grubu'nda çalışmaya başlamıştır. Tüm bu kuruluşlarda hukuki danışmanlık hizmeti verildiğinden, yapılan görüşme sırasında hem İzmir Kadın Dayanışma Derneği'nin hem de diğer kuruluşların faaliyetleri hakkında bilgi edinilmiştir.

²⁶² Bkz. 242 nolu dipnot.

İzmir Kadın Dayanışma Derneği, 2005 yılında kurulmuş, bağımsız bir dernektir. Ağırlıklı çalışma alanını şiddet oluşturmaktadır. Belediyelerin kadın danışma merkezleri ve kadın örgütleriyle ortak yürüttüğü pek çok çalışma bulunmaktadır. Şiddet farkındalığının artırılması ve yasal hakların yaygınlaştırılması konusunda kadınlara eğitimler verilmektedir. Dernekte hukuki danışmanlık hizmeti verilmekte ancak dava takibi yapılmamakta, bu yöndeki ihtiyaçlarda kadınlar baroya yönlendirilmektedir. EKDAV için de aynı durum geçerlidir.

ÇHD Cinsiyet ve Cinsel Yönelim Ayrımcılığına Karşı Çalışma Grubu ise stratejik olarak, sadece takibiyle yol alınabileceğini düşündüğü, lobicilik ve savunuculuk faaliyetlerinde kullanılacak davaların takibini üstlenmektedir. Diğer başvurulara hukuki danışmanlık yapmakta ancak dava aşamasında baroya yönlendirmektedir.

Barodaki Aile İçi Şiddete Karşı Çalışma Grubu'nda yer alan avukatların alana ilgili olması ön koşul olmakla birlikte meslek içi eğitimden geçmeleri de zorunludur. Başvuruların bazılarında adli yardım bürosu avukatları, bazılarında Çalışma Grubundaki gönüllü avukatlar hukuki danışmanlık hizmeti vermektedir. Davalarda, genellikle Adli Yardım Bürosu avukat görevlendirmekte, bazı davalar Çalışma Grubundaki gönüllü avukatlar tarafından yürütülmektedir.

Temsilci, çalıştığı kuruluşlara yapılan başvurularda, kadınların kolluğun ilgisizliğinden, “kocandır, paran pulun mu var” vb. söylemiyle karşılaşmaktan ve kötü muameleden şikâyetçi olduklarını aktarmaktadır. Ayrıca kadınların, mahkeme kalemlerinde söylediklerinin dinlenmediğini, hâkim ve savcılardan korktuklarını, duruşmalarda azarlandıklarını dile getirmektedir.

Görüşülen temsilciye göre, insan odaklı olması gereken adli süreç bu şekilde işlemekte, sisteme adım attığı anda başvurucudan bilgi sahibi olması beklenmekte, hatta bu zorunlu kılınmaktadır. Ayrıca hak arama süreci pahalıdır, temsilci, 4320 sayılı Kanun'la ilgili başvurularda harç alınmamasının tek başına yeterli olmadığını, ekonomik özgürlüğü olmayan kadınlar için yol parasının bile

ciddi bir mali külfet oluşturduğunu aktarmıştır. Baronun Adli Yardım Bürosu tarafından avukat atandığında vekâlet ücreti ödenmemesine karşın vekâlet çıkartma sırasında ödenen noter ücretinin ve yargılama masraflarının kadın tarafından karşılaması gerekmektedir. Mahkemeden adli yardım talebinde bulunulduğunda on başvurudan ancak ikisine adli yardım kararı verilmekte, bu kararın verilmesi de uzun sürmektedir. Ayrıca kadınlar kurumlar arası yönlendirmeler sırasında “git-gel”lerin yoruculuğu, karmaşıklığı ve masrafi nedeniyle de şikâyetlerinden vazgeçebilmektedirler.

Temsilci, adalete erişimi şöyle tanımlamaktadır; “Herhangi bir problemle karşılaştığımız anda çözümüne ilişkin kanalların herkes için kolay ulaşılabilir” ve aynı zamanda “sürecin ve sonuçlarının herkes için adil” olmasıdır. Türkiye’de adalete erişimin herkes için zor olduğunu ancak kadınlar açısından çok daha zor olduğunu belirtmiştir. Adalet sistemimizde kadınların bu sistemin öznesi olmalarının mümkün olmadığına, ekonomik gücü olmayan kadının sisteme ulaşamadığına ancak yargılamanın parçası olmaya devam ettiğine vurgu yapmıştır.

Temsilciye göre adalete erişimin önündeki engeller arasında; mahkemelere ulaşımın fiziksel anlamda güç olması, adalet sistemine güvensizlik, hukuk sisteminin hantallaşması, yasal usullerin karmaşık olması, hukuki temsilden yararlanamama, hukuki temsil ücretlerini yüksek oluşu yer almaktadır. Ayrıca görüşülen temsilci, kadınların barolar tarafından atanan avukatları olmasının, doğrudan adalete erişebilmelerini sağlamadığını vurgulamıştır. Eğer atanan avukatlar toplumsal cinsiyet rolleriyle mücadele eden ve kadın hakları konusunda çalışan avukatlar değilse, bu yönde bir eğitimden geçmemişlerse, dosyalara nasılsa adli yardım bürosundan geldi diyerek gerekli özeni göstermemekte, konu hakkında yetkin olmadıklarından çoğunlukla uluslararası sözleşmeleri dikkate almaksızın davaları sürdürmektedir.

Temsilci, “hukuk özel bir alandır, herkes anlayamaz, bu konuda bir dil geliştiremez, hukuktan sadece bu işle ilgilenenler anlar” algısının bilinçli olarak

yayıldığını bunun da adalete erişimin önünde engel oluşturduğunu belirtmekte; kadınların yasalardan çok korktuklarını ve haklarını öğrenmekte zorluk çektiklerini dile getirmektedir. Kürt kadınların ise sadece kanun dili nedeniyle değil daha dertlerini anlatma aşamasında zorlukla karşılaşmaya başladığını, bu zorluğu Kürtçe bilen bir arkadaşlarından yardım alarak aştıklarını, erkeklerin askerde veya iş hayatında derdini anlatacak kadar Türkçe öğrendiğini ancak kadınlar için bu durumun kamusal hizmetlerin tümüne erişimde engel oluşturduğunu, mahkemelerde tercüman bulunmadığını belirtmiştir.

Temsilci, hukuk sisteminin çok yavaş işlediğini bunun da adalete erişim önünde ciddi bir engel oluşturduğunu dile getirmiştir. “Hukukçu olarak hukuk sistemine ilişkin zerre kadar güven duygum yok.” sözleri görüşme sırasında görüşülen temsilci tarafından kullanılan en çarpıcı ifadedir.

Temsilcinin, gönüllüsü olduğu hiçbir kadın örgütü adalete erişim kavramına aşına değildir. Kadınların adalete erişimi önündeki engellerinin aşılması yönünde bütüncül bir bakış açıları ve özel bir çalışmaları bulunmamaktadır. Ancak adli yapı içerisinde kadınların cinsiyetleri nedeniyle yaşadıkları ayrımcılığın farkında olmaları, biraz sezgisel ve el yordamıyla da olsa bu açığı kapatma yönünde çaba içinde olduklarını göstermektedir.

3. Van Kadın Derneği (VAKAD)

Van Kadın Derneği, kadınların ekonomik sosyal, bireysel, kültürel, toplumsal ve politik anlamda güçlenmelerine katkıda bulunmak; dayanışmaları ve yardımlaşmaları için gereken zemini oluşturmak; eğitim sağlık ve aile planlaması gibi konularda bilinçlendirmek; her türlü platformda yaşam kalitesini ve seviyesini yükseltmek; kent yönetimine katılıp karar alabilmelerini ve kent olanaklarından yararlanmalarını sağlamak; kültürünü ve kentlilik bilincini geliştirmek, kadınları sosyalleştirmek; toplum, aile, birey bilincini geliştirmek;

insan hakları konusunda bilinçlendirmek ve kendi haklarının farkına varmalarını sağlamak amacıyla 2004 yılında kurulmuş bağımsız bir kadın örgütüdür.²⁶³

Dernek, beş yıldır, SHÇEK ile işbirliğinde Van'da ve Hakkari'de kadınlara yönelik eğitimler²⁶⁴ düzenlemektedir. Bu eğitimler yerelde başka kadın örgütlerinin kurulmasına da aracı olmaktadır. Derneğin Danışma Merkezi, mülteci kadınların kalabildiği bir sığınağı ve sığınakta kalan kadınların çalışıp para kazanabileceği bir dayanışma mağazası bulunmaktadır. Danışma Merkezinde kadınlara, hukuksal ve psikolojik destek verilmektedir. Derneğin aktif olarak çalışan kırk üyesi var ancak Merkezde dört kişi hukuki danışmanlık bir kişi de psikolojik danışmanlık yapmaktadır. Danışma Merkezine başvuran kadınlara hakları hakkında bilgi verilmekte daha sonra kadınlar gerekiyorsa Baroya yönlendirilmektedir. Görüşme yapılan kişi ("Temsilci"), kadınlara verilen hukuki danışmanlığın bununla bitmediğini, Baro tarafından avukat atandıysa avukatının kim olduğunu öğrendiklerini ve davasının takip ettiklerini, gerektiğinde karakola veya mahkemeye giderlerken kadınlara eşlik ettikleri hatta mahkemelerde tanıklık yaptıklarını belirtmiştir. Davası süren kadın Dernekten psikolojik yardım alıyorsa, psikolojik durumunu belirtir rapor mahkemeye sunulmaktadır. Ayrıca Türkçe bilmeyen kadınlara tercümanlık da yapılmaktadır.

Temsilcinin ifadesiyle, Danışma Merkezi 08:00-17:00 saatleri arasında çalışıyor denilse de genelde saat 20:00'ye kadar Merkezde birileri bulunuyor. Merkezde mülteci kadınlara da destek sunulduğundan günde yirmiye yakın başvuruca danışmanlık yapılmaktadır. 2008 yılında alınan başvuru sayısı 800'ü geçmiştir. Hukuki danışmanlık veren kişiler avukat değildirler. Temsilci, avukatlarla çalışmayı çok istediklerini ancak Van'da kadın avukat sayısının da konuya duyarlı avukat sayısının da az olduğunu belirtmiştir. Daha önce, on sekiz ay boyunca hukuki danışmanlık hizmetini gönüllü bir avukatın yürüttüğünü ve o

²⁶³ Bkz. <http://www.vakad.org/sayfa.php?p=94> (erişim: 15.12.2008).

²⁶⁴ Verilen eğitimler KİHEP'e uygun şekilde verilmektedir. KİHEP, Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler Derneği tarafından 1995 yılından itibaren kesintisiz şekilde uygulanan bir eğitim programıdır. Dernek üyelerinden dokuzu bu Programa katılmış ve KİHEP eğiticisi olmuşlardır.

avukattan çok şey öğrendiklerini de eklemiştir. Danışma Merkezinde, danışmanlık yapacak kişilerin KİHEP'e katılmış olmaları gerekmektedir.

Danışma Merkezi başvuruçularının çoğu okuma-yazma bilmeyen, geliri olmayan evli kadınlardır. Hukuki danışmanlık taleplerinin büyük bölümü boşanma davalarıyla ve şiddetle ilgilidir. Nafaka, 4320 sayılı Kanun, velayet, taciz, tecavüz, haksız işten çıkarma da başvuruçuların destek aldığı konular arasındadır.

Temsilci, kadınların “karakola gittim tutanak tutmadı”, “doktora gittim sen kadınsın ben bakamam dedi” gibi şikâyetleri kendilerine ilettiklerini dile getirmiştir. Kadınlara uzlaşma teklif edildiğini ama kadınların bunu ve sonuçlarını anlamadıklarını belirtmiştir. Temsilci ayrıca, adaletle erişebilmek için önce adaletin varlığını bilmek gerektiğini, adli süreçte kullanılan dilin ve davaların makul sürede sonuçlanmasının önemli olduğunu dile getirmiştir. Kadınların sürecin uzunluğu ve masraflar nedeniyle hukuki yollara başvurmadan zaman zaman vazgeçtiklerini, adli yardım sisteminden çok az kadının haberdar olduğunu, hukuk terimlerini anlamakta güçlük çektiklerini ifade etmiştir. Temsilciye göre, toplumsal ve politik engeller de kişileri caydırmaktadır.

Temsilci, Baro yönetimiyle devamlı görüşüklerini ancak buna rağmen atama listesinde sıra hangi avukattaysa bu avukatın görevlendirildiğini; kadınlara destek olmaktan çok avukatlara iş bulma mantığıyla hareket edildiğini; görevlendirilen avukatların zaman zaman kadınlara bilgi vermekten kaçındıklarını ve olumsuz davrandıklarını, Baroda konuyu bilen, eğitimden geçmiş kadın avukat olmadığını söylemiştir.

Temsilci, Derneğe yönelik pek çok ön yargı olduğunu bugünkü Başsavcı ile işbirliği yapabildiklerini ancak daha önceki Başsavcının tüm sivil toplum örgütlerini bölücü örgüt olarak gördüğünü ve asla işbirliğine yanaşmadığını anlatmıştır. Dernek üyelerinin karşılaştığı en büyük zorluğun polis yönlendirmesiyle veya bireysel olarak Dernek binasına gelip herkesi tehdit eden kocalar olduğunu, erkekler tarafından ciddi tehditlere maruz kaldıklarını belirtmiş;

hatta bir keresinde karısını arayan bir adam tarafından kafasına silah dayadığını söylemiştir. Tehditlerin yanı sıra mali zorlukların da Derneğin çalışmalarını engellediğini belirtmiştir. Özellikle kuruluş aşamasında Mor Çatı, Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler Derneği ve Ankara Kadın Dayanışma Vakfı'nın kendilerine en çok yardımcı olan kadın örgütleri olduklarını söylemiştir. Van'da en uyumlu çalıştıkları devlet kurumunun ise SHÇEK olduğunu dile getirmiştir.

VAKAD, bölgedeki en aktif kadın örgütlerinden biridir. Bölgede yeni kadın örgütlerinin kurulması konusunda çalışmalar yürütmektedir. Dernek bulunduğu, çalışma yürüttüğü bölgenin kendine has sorunlarına rağmen kadınlara ulaşabilmeyi başarmıştır. Danışmanlık hizmetlerinden yararlanan kadınlara hastane, karakol, mahkeme vb. kurumlardaki işlemlerinde de desteğini devam ettiren VAKAD'ın, kadınların adalete erişimini sağlama konusunda yaşadığı en ciddi engellerden biri, profesyonel hukukçulara ulaşamamaktır.

4. Tunceli Kadın Merkezi (KA-MER)

Diyarbakır ve yakın çevresine hizmet vermek üzere kurulmuş olan KA-MER, ilk çalışmalarına limitet şirket kurarak başlamış, 2004'te Diyarbakır ve ilçelerindeki kadın çalışmalarını sürdürmek için KA-MER Derneği'ni, 2000 yılında bölgesel çalışmaların tümünü kapsayacak şekilde KA-MER Vakfı'nı kurmuştur. Takip eden süreç içerisinde Ardahan, Ağrı, Adıyaman, Bitlis, Bingöl, Batman, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Gaziantep, Hakkari, Iğdır, Kilis, Kars, Muş, Mardin, Malatya, Siirt, Şırnak, Şanlıurfa, Tunceli ve Van'da Kadın Danışma Merkezleri açılmış Diyarbakır KA-MER ile birlikte bölgede şiddete karşı çalışan kadın merkezlerinin sayısı 23'e çıkarılmıştır.²⁶⁵ KA-MER'in kuruluştaki amacı, "Kadına yönelik şiddetin görülmeyen kısmı olan, aile içi şiddeti fark ettirmek ve şiddet yasayan kadınlara ilk ve acil destekler sağlamak" iken 2000 yılından bu yana " kültür ve geleneklerin kadın ve çocuklara zarar veren uygulamalarını tespit etmek, bu uygulamaların insan haklarına uygun alternatiflerini geliştirmek ve

²⁶⁵ Bkz. http://www.kamer.org.tr/content.asp?c_id=222 (erişim: 21.11.2008).

uygulanabilir olmasını sağlamak için yöntemler geliştirmek” olarak belirlenmiştir.²⁶⁶

Tunceli KA-MER 2006 yılında kurulmuştur. Kadınlara hukuki ve psikolojik danışmanlık verilmektedir. Ayrıca iş kurmak isteyen veya iş arayan kadınlar aracı kurumlarla buluşturulmakta, eleman arayan iş yerleri ile işbirliği yapılmakta, işyeri açmak isteyen kadınlara çalışmak istediği alan doğru mu ne tür riskleri var vb konuda bilgi verilmektedir.

Kadınlara yönelik kadınların insan hakları konusunda farkındalık programları düzenlenmektedir. Bu eğitim programı içerisinde kadınlara hakları konusunda bilgi verilmektedir. Bunun dışında saat 08:00–19:00 arası kadınlar telefonla veya yüz yüze de başvuru yapabilmekte ve hukuki konularda bilgi alabilmektedir. Görüşülen kişi, kadınların kendisine günün her saati cep telefonundan ulaşabildiklerini belirtmiştir.

Danışma Merkezinde hukuki bilgi veren kişiler avukat değildir. Bu nedenle başvuran kadınlara hukuki bilgi verilmekle birlikte eğer başvuru konusu dava açmayı gerektiriyorsa, başvurucu bir davada tarafsa veya konu uzmanlık gerektiriyorsa başvurucular baroya yönlendirilmekte veya KA-MER’in diğer illerdeki danışma merkezlerinden destek alınmaktadır. Temsilci, yasaların özellikle son dönemde hızla değiştiğini bu nedenle düzenledikleri toplantılara avukatları da zaman zaman davet ettiklerini, kendilerinin de avukatlarla toplantılar yaptıklarını dile getirmiştir.

Temsilci, Tunceli’de kadınların danışma merkezinden önce kolluk kuvvetlerine veya diğer birimlere nadiren başvurduğunu belirtmiştir. Bu durumun kadınların bu kişilere ve birimlere güven duymamalarıyla ve karşılaştıkları tepkilerle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Tunceli’de okuma-yazma oranı çok yüksek olduğundan başvurucu kadınların hemen hepsinin Türkçe bildiği temsilci tarafından dile getirilmiştir. Ancak herkesin birbirini tanması kadınların hukuki

²⁶⁶ Bkz. http://www.kamer.org.tr/content.asp?c_id=222 (erişim: 21.11.2008).

yollara başvurması önünde ciddi engel teşkil etmektedir. Tunceli'nin küçük bir il olduğunu bu nedenle herkesin birbirini tanıdığını; kadınların başvurdukları polis, savcılık, hastane, avukat her kim ve hangi birim olursa olsun “kocandır sever de döver de”, “çok iyi insandır yapmaz öyle şey”, “iki tokat için değer mi?”, “cezaevine girerse ne geçecek eline?” vb. ifadelerle devamlı karşılaştıklarını söylemiştir.

Temsilci, yasalarda eksiklik olmasına rağmen asıl problemin uygulamayla ilgili olduğunu düşünmektedir. TCK'da yapılan değişiklikler sonrasında namus cinayetlerinde azmettirenlere de ceza verilebildiğini bu nedenle kadınların intihara zorlandığını, 4320 sayılı Kanun'a dayanılarak alınmış olan tedbir kararlarının uygulanmadığını ve kadınların şiddet uygulayanın evden uzaklaştırılması yönünde tedbir kararı alındığında kendilerini güvende hissetmediklerini dile getirmiştir.

Temsilci adalete erişimi; kişinin süreç içerisinde yalnız olmadığını hissetmesi, haklarının olduğunu bilmesi ve diğer insanların bu haklara saygı göstermesi, başvurduğu birimlerde sorularına yanıt bulabilmesi ve gerekli tüm destekleri alabilmesi şeklinde tanımlamaktadır. Kadınların adalete erişiminin önündeki engelleri özetle şu şekilde sıralamıştır; harçlar ve diğer masraflar, hukuk dilinin zor anlaşılması veya anlaşılabilmesi, kadınların şikâyetlerini günlük dille yazıya dökmeleri halinde savcılıkta bu dilekçelerin dikkate alınmaması, erkek avukatların kadınları kocalarıyla barıştırmaya çalışması. Ayrıca şiddetle karşı karşıya kalan kadınların özgüvenlerini kaybettiklerini, bu olayı nasıl anlatacaklarını bilmediklerini, korktuklarını ve konuşamadıklarını sözlerine eklemiştir. Temsilci, tüm bu nedenlerle beş kadından dördünün adli makamlara başvurmadan vazgeçtiğini söylemekte ve kadınların haklarından mahrum kalmasını engellemek için yasa uygulayıcıların eğitimden geçmesi gerektiğini düşünmektedir.

Temsilci, Tunceli'de müftülük, valilik, emniyet ve SHÇEK ile uyumlu çalışabildiklerini ayrıca diğer illerdeki KA-MER şubelerinin kendilerine çok

destek olduğunu belirtmiştir. Tunceli'deki diğer bir kadın örgütü olan Ana Fatma Kadın Derneği ile ise ortak bir dil tutturamadıklarını ifade etmiştir.

Tunceli KA-MER, yukarıda belirtildiği gibi 23 farklı kadın merkezinden oluşan bir örgütlenme ağı içerisinde yer aldığından, kadınlara yönelik vermiş olduğu hukuki danışmanlık desteği sırasında yaşadığı problemleri bahsi geçen diğer kadın merkezleriyle ortaklaşa çözüme, yardım alma olanağı bulunmaktadır. Ancak Tunceli'nin görece küçük bir il olması kadınların hukuki yollara başvururken kendilerini veya ailelerini tanıyan kamu çalışanlarıyla yüz yüze kalmasını neden olmakta bu da kadınların adalete erişimi önünde ciddi engel oluşturmaktadır. Bu engel kamu kurum/kuruluşlarıyla yapılan ortak çalışmalarla giderilmeye çalışılmaktadır.

Tunceli KA-MER de görüşülen diğer kadın örgütleri gibi asıl olarak şiddete maruz kalan kadınlarla çalışmaktadır. Diğer hukuki problemlerde verdikleri destek kısıtlıdır. Ayrıca danışma merkezinde avukat bulunmamaktadır. Bu eksiklik özellikle acil durumlarda gönüllü avukatlara ulaşarak veya KA-MER'in diğer şubelerinden yardım alınarak çözülmeye çalışılmaktadır. Tunceli KA-MER'de dava takibi yapılmamakta kadınlar dava açma, yürütme aşamasında Baroya yönlendirilmektedir. Temsilcinin belirttiği gibi Baronun görevlendirdiği erkek avukatlar kadınları eşleriyle barıştırmaya çalışmaktadır.

Tunceli KA-MER'in görüşülen diğer kadın örgütlerinden farkı kadınlara iş bulma ve işyeri açma konusunda verdiği destektir. Bu destek sayesinde bir kısım kadının adalete erişim önündeki ekonomik engelleri aşmalarının yolu açılmaktadır.

5. Kadınlara Hukuki Destek Merkezi (KAHDEM)

Türk Hukuk Sitesi kurucularının ifadesiyle; hukukçulara meslek hayatlarını kolaylaştıran bir platform sunmak, hukukçuların ve hukuk sektöründe görev yapan herkesin birbirleri ile iletişim olanaklarını zenginleştirmek, Türk Hukuk Sistemi içine bilgi teknolojilerinin girişini desteklemek ve arttırmak

amacıyla 1997 yılında kurulan bir internet sitesidir. Türk Hukuk Sitesi içerisinde 2002 yılında Kadın Hakları Çalışma Grubu oluşturulmuş, bu Çalışma Grubu 2007’de KAHDEM’in faaliyete başlamasını sağlamıştır.

KAHDEM, başta sadece Türk Hukuk Sitesi tarafından kurulan ve yönetilen sanal bir destek merkeziyken 2008 yılı 8 Mart’ında derneleşmiştir. Ancak halen Türk Hukuk Sitesi üzerinden hizmet vermeye devam etmekte; kadın hakları ihlalleri ile karşılaşan kadınların internet ortamında kimliklerini gizleyerek sorunlarını paylaştıkları ve Çalışma Grubu üyelerinin destek mesajlarına ulaştıkları bir alan olmaya devam etmektedir. KAHDEM’in dernek olarak kuruluşunda belirlediği amaç; kadınların insan haklarının fiilen gerçekleşmesi, geliştirilmesi, araştırılması ve değerlendirilmesi, hak ihlallerinden korunması, ihlalin önlenmesi, ihlallerin tespiti, ihlal gerçekleştiğinde ve gerekli diğer hallerde hukuki destek ve yardımda bulunmak için her türlü faaliyeti gerçekleştirmektir.

İnternet üzerinden sorulan sorulara yanıt verenlerin tümü hukukçulardan oluşmaktadır. Aralarında Avusturya ve Almanya’da yaşayan hukukçular da bulunmaktadır. Görüşülen kişi, sorulara yanıt verebilmek için kadın bakış açısı konusunda Grup yöneticisinin ve aktif üyelerinin güveninin kazanılması gerektiği, yanıt verebilecek şekilde üye yapılanların yolladıkları yanıtların doğrudan sitede yayınlandığını belirtmiştir. Soruların yayınlanması ise Grup yöneticisinin onayına bağlıdır. Temsilci, sadece kadın haklarına ilişkin soruları yanıtladıklarını; kira problemleri, ticari sorunlar, alacak verecek ilişkileri gibi sorunların KAHDEM’in konusu içinde olmadığını; bazen erkeklerden sorular geldiğini veya bir yükümlülükten kaçınma niyetli sorularla karşı karşı kaldıklarını bu soruların sitede yayınlanmadığını ifade etmiştir.

Temsilci, internet üzerinden verilen hukuki danışmanlığın sınırlı bir destek olduğunu ve hukuki sorunların çözümü olmadıklarını bildiklerini ancak kadınlara kılavuzluk etmeye, tanımadıkları şiddet biçimlerini açıklamaya çalıştıklarını; yasalarda kadınlar aleyhine var olan eşitsizliklere dikkat çekmek istediklerini belirtmiştir. Soru soran kadınlara, avukatlık hizmetinden yararlanmak için maddi

olanakları yoksa baroların adli yardım servislerine başvurmaları verilen yanıtlarda mutlaka belirtilen bir husustur. Temsilci, her sorunun en az iki üç farklı hukukçu tarafından yanıtlandığını, sorulan soruların ve verilen yanıtların silinmediğini, her konu başlığının yaklaşık 3.000 kez okunduğunu ve bu sayede sitenin yazılı bir eğitim aracına dönüştüğünü dile getirmiştir.²⁶⁷

Temsilci, kadınların kollukta barıştırma çabalarıyla karşı karşıya kaldıklarını, işlemlerinin makul sürede yapılmadığını; ne kollukta ne de savcılıkta avukattan destek alabileceği bilgisinin verilmediğini; kadınların ancak şiddetle karşı karşıya kaldıklarında ve ancak hukuki yollara başvurmaya karar verdiklerinde 4320 sayılı Kanun’u öğrendiklerini belirtmiştir. Kadınların genelde haklarından haberdar olmadıkları için davalarının kendilerinin yürütmeye çalıştığını ve bunun da hak kayıplarına yol açtığını da sözlerine eklemiştir.

Temsilci, kadınları barolara yönlendirdiklerinde de bazen problemlerle karşılaştıklarını söylemiştir. Baroların adli yardım servislerinden faydalanmak için belirlenen, “avukatlık hizmetinden yararlanmak için maddi olanağa sahip olmama ölçütünün” bazen kadınların aleyhine işlediğini; örneğin 600 TL maaşı olan bir kadının “paran var” denilerek adli yardım talebinin reddedildiğini, bu süreçte kirasını ödemediği, çocuklarına baktığı vb. diğer şeylerin göz önüne alınmayabildiğini eklemiştir. Ayrıca kadınların barolar tarafından atanan avukatlarına ulaşamamaları, güvenememeleri, avukatın açıklamalarından tatmin olmamaları veya dediklerini anlamamaları, atanan avukatın konuya hakim olmaması gibi sorunlar da yaşanmaktadır. Temsilci, bu tarz sorunlar yaşandığında KAHDEM’in barolarla iletişime geçtiğini eğer durum gerektiriyorsa başvuru kadına şikâyet hakkını kullanabileceği bilgisinin aktarıldığını belirtmiştir. KAHDEM sadece barolara değil; adli tıp kurumlarına, diğer kadın örgütlerine ve kadınların destek istedikleri konularda kendilerine yardımcı olabilecek tüm mekanizmalara yönlendirilme yapmaktadır.

²⁶⁷ İstatistiklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.kahdem.org.tr/> (erişim: 11.12.2008).

Temsilciye adalete erişimden ne anladığı ve adalete erişimin hangi unsurları içermesi gerektiğini düşündüğü sorulduğunda kendisinin yanıtı şu şekilde olmuştur:

“Adalet ihtiyacından başlayan bir sürecin olduğunu düşünüyorum. Aslında adaletin yaşamımızın bütün alanlarında olduğunu ve bu duyguyu yaşamak istiyorsak önce bu bilgiyle donanmamız gerektiğini düşünüyorum. O anlamıyla yasal düzenlemeler ve haklar konusunda çok yaygın bir eğitimin yurttaşlara hükümetler tarafından verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü hak kavramı bilinmiyorsa ve talep edilebilirliği bilinmiyorsa doğal olarak adalete ulaşma gibi bir seçenek de karşılarında olmuyor. Önce bir seçeneğin sunulması gerekiyor. İkincisi, genel bir hak eğitiminden başka özellikle dezavantajlı gruplar bakımından bunu mümkün kılan kolaylaştırıcı mekanizmalara ihtiyaç var. Genel eğitimin dışında özel destek birimlerinin oluşturulması gerektiğini düşünüyorum. Bunlar danışma merkezleri, ulaşılabilir diğer destek merkezleri; örneğin şiddetle ilgili ulaşılabilir ve yeterli sığınma evleri. Bunların hepsi adaletin içinde düşünülmesi gereken şeyler. Hastane personelinin eğitimi onu bırakın toplumun bu tür olaylara bakış açısının değiştirilmesi ya da geleneksel rollerin değiştirilmesine ilişkin özel bir çaba sarfedilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu bilgilenmeden sonra eğer adalete ulaşma konusunda ekonomik sorun varsa adli yardım sisteminin etkili bir biçimde tanıtılması keza gerekir. Eğer bilinmiyorsa, bu olanak, yine eksik kalacaktır çünkü bu her aşamada tehdit olabiliyor. Baroya ulaşmak mümkün olmayabilir, ulaştığında yeterli bir hizmet kalitesiyle karşılaşmamış olabilir, atanan avukatın çalışma alanı problemle ilgili olmamış olabilir ve yargılama aşamasında da harçlar konusunda adli yardım sağlanması gerekiyor ki bu saydıklarımın çok basit bir tanımlama olduğunu düşünüyorum. Tüm sistemin eksiksiz ve tamam olması gerekiyor. Bu anlamıyla yaşadığımız gerçeklik çok da bu standartlara uyan bizim hayallerimize uyan bir durumda değil.”

Temsilci, dezavantajlı grupların adalete erişebilmesi için hem yasal düzenlemelerin hem de mekanizmaların kolaylaştırılmasının gerekli olduğu görüşünü taşımaktadır. Adalete erişimi kolaylaştırmak için destek hatlarına ihtiyaç olduğunu ama bu alanda en önemli aracın barolar olduğunu, her bir dezavantajlı grup için barolarda özel birimler olması gerektiğini belirtmiştir. Ancak baroların bu hizmeti verirken bu işi hayır olarak yapmadıklarının farkında olmaları gerektiğini söylemiştir. Son olarak sözlerine kendisi ve diğer tüm kadınlar için baroların verdikleri hizmete güvenmek istediklerini eklemiştir.

Görüşme yapılan temsilciler arasında adalete erişim kavramı hakkında en çok bilgi sahibi olan kişi KAHDEM temsilcisidir. Diğer temsilciler gibi kadınların adalete erişim konusunda özel olarak desteklenmesi gerektiğini düşünmektedir. Temsilci, baroların adalete erişime destek olan yapılar arasında en örgütlü, olanakları en geniş yapılar olduğunu dile getirmekle birlikte baroların verdiği hizmetin eksikliklerinin de farkındadır. Baroların hizmet kalitesinin iyileştirilmesi ve tüm dezavantajlı grupları kapsayacak şekilde çeşitlenmesi gerektiğini düşünmektedir.

KAHDEM'in sadece kadın haklarına ilişkin soruları yanıtlaması ve internet üzerinden hukuki destek vermesi, verilen desteğin sadece belli bir gruba ulaşmasına neden olmaktadır. Temsilci bu sınırlılığın farkında olduklarını, amaçlarının kadınlara kılavuzluk etmek, yasalarda kadınlar aleyhine var olan eşitsizliklere dikkat çekmek istediklerini belirtmiştir. Ülkemizdeki internet kullanma oranı ve kadın okur-yazarlık oranı düşünüldüğünde KAHDEM'e ulaşabilen kadınların sadece eğitimli kadınlar veya eğitimli birinden destek alabilen kadınlar olduğu rahatlıkla söylenebilir.

6. Diyarbakır Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİKASUM)

DİKASUM, zorunlu göç mağduru kadınlara destek olmak için Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'ne bünyesinde 2001 yılında kurulmuştur. Belediye'nin Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı içerisinde yer alan bir birimdir. Merkez'de iki

psikolog, bir sosyal hizmet uzmanı ve saha çalışmalarını yürüten sosyal çalışmacılar görev yapmaktadır. Psikolojik, hukuki ve sınırlı da olsa maddi destek sunmaktadır. Aynı zamanda Merkez'in on iki kişilik bir sığınağı bulunmaktadır.

Görüşülen kişi, Merkez'in Belediye bünyesinde yer almasının ve Merkez çalışanlarının aynı zamanda Belediye'nin çalışanları olmasının avantajları ve dezavantajları olduğunu düşünmektedir. Çalışanların maaşlarının düzenli ödenmesi, bu yönde maddi bir sıkıntı yaşamamaları ve Belediye'ye bağlı olmaları sayesinde kısıtlı da olsa kadınlara maddi yardım sağlayabilmelerini avantaj olarak görmektedir. Ayrıca Merkez'in kendi yönetmeliği olduğu, Belediye'ye bağlı olmasına rağmen sivil toplum örgütü gibi çalıştıklarını ve kendi kararlarını aldıklarını avantaj olarak gördüğünü belirtmiştir. Temsilci, hiyerarşik yapı ve karar organlarında daha çok erkeklerin yer alması nedeniyle zaman zaman yaşanan sıkıntıları ve Belediye yönetimine başka bir siyasi parti seçilirse Merkez'in bu çalışma sisteminin devam edip edemeyeceğinin belirsiz olmasını dezavantajlar arasında saymıştır.

Merkez'in Beyaz Kelebekler Çamaşır Evleri adlı üç çamaşır evi bulunmaktadır. Bu üç çamaşır evine haftada toplam 2200 kadın gelmektedir ve bu sayı sadece kayıtlı kadınların sayısıdır. Kayıtlı kadınlar haftanın hangi günü ve saati buralara geleceklerini bilmektedir. Çamaşır evlerinde çocuk odaları da olduğundan kadınlar gelirlerken çocuklarını da yanlarına getirmekte ve çamaşırları yıkarken burada verilen eğitimlere dâhil olmaktadır. Sadece kayıtlı olan ve çamaşır yıkamaya gelen kadınlar değil tüm kadınlar dilerlerse eğitim programlarına katılabilmektedirler.

Çamaşır evlerinde çalışan personelin tümü bireysel danışmanlık sunmaktadır. Bu kişiler temel hukuk bilgisi, kadın hakları, üreme sağlığı, sağlık bilgisi vb. pek çok konuda eğitimden geçmiştir ve gerekli bilgilere sahiptir. Bilgileri dâhilinde olmayan başvurular olduğunda Merkez'e veya hukuki sorunlarda doğrudan barolara yönlendirme yapmaktadırlar. Temsilci, çamaşır

evlerindeki eğitimler dışında mahallelerde de kadınlara yönelik hak eğitimi ve vatandaşlık eğitimi verildiğini belirtmiştir.

Temsilci, Merkez'in koordinasyon görevini yerine getirdiğini, hukuki danışmanlık talebiyle kendilerine başvuran kadınları öncelikle kendilerinin bilgilendirdiğini, avukata ihtiyaç varsa Baroya veya gönüllü avukatlara yönlendirdiklerini aktarmıştır. Erkek avukatlarla çalışmayı bu avukatların bakış açısı nedeniyle tercih etmediklerini de sözlerine eklemiştir. Merkez'e ayda en az otuz başvuru olduğunu sadece şiddet ve aile hukuku konusunda değil yeşil kart ve kimlik çıkartma gibi konularda da kadınlara destek olduklarını ifade etmiştir.

Kolluğa başvuran kadınların büyük bölümünün kollukta da ayrı bir şiddete maruz bırakıldıkları, aşağılandıkları, "Evine git. Niye geldin? Madem şikâyetçisin niye bu kadar çocuk yaptın?" söylemleriyle sık sık karşılaştıkları, mahkeme kalemlerinde ve savcılıkta dinlemedikleri, adliyenin kapısında devamlı bekleyen polislerden korktukları temsilci tarafından yaşanan adalete erişim problemleri arasında sayılmıştır. Türkçe bilmeyen kadınlara Merkez çalışanları tercümanlık yapmakta ve dil sorunu bu şekilde aşılmaya çalışılmaktadır.

Temsilci, sadece kadınlar için değil herkes için adalete erişimdeki en büyük engelin sisteme güven duyulmaması olduğunu düşünmektedir. Davaların yıllarca sürmesinin, ceza alması gereken kişilerin dosyalarının kapatılmasının, bazı kişilerin yargılama sürecinde farklı muamele görmesinin adaletle ilgisi olmadığını ve tüm bunların insanları yıldırıldığını ifade etmiştir. Tüm bu süreçte kadınların adalete erişiminin daha zor olduğunu söylemiştir. Temsilci, sığınakları olmasının bölgedeki kadın örgütleriyle ilişkilerini sağlamlaştırdığını belirtmiştir. Mor Çatı ve Baro,, Merkez çalışanlarının eğitimi konusunda DİKASUM'a destek olmaktadır.

DİKASUM'da hukuki danışmanlık yapan kişiler hukukçu değildir ancak başvuru alma yöntemleri konusunda eğitim almışlardır. Ayrıca yeni başvuru alan kişilerin yanında mutlaka daha deneyimli bir başka DİKASUM çalışanı bulunmaktadır. Kadınların bilgi almak istedikleri konular genelde şiddete karşı

yapabilecekleri, medeni hakları, yeşil kart ve nüfus çıkartmayla ilgili olduğundan özel bir olay gelmedikçe DİKASUM çalışanları başvuru kadınların sorularına yanıt verilebilmektedir.

DİKASUM'un görüşme yapılan kadın örgütlerinden farkı Belediye bünyesinde yer alıyor olmasıdır. Kadınlara ulaşabilmek için Belediyenin olanaklarından yararlanabiliyor olması DİKASUM'u özellikle maddi anlamda güçlendirmektedir. DİKASUM temsilcisi sivil toplum örgütü gibi çalıştıklarını ve kendi kararlarını aldıklarını söylemişse de sonrasında hiyerarşik yapı, karar organlarında daha çok erkeklerin yer alması nedeniyle zaman zaman problemler yaşadıklarını da dile getirmiştir. Belediyeye bağlı çalışıyor olmak DİKASUM'un aldığı kararları etkileyebildiği gibi Belediye yönetimine farklı bir siyasi partinin gelmesi durumunda da Merkeze ne olacağı belirsizdir.

DİKASUM'un kadınların evlerinden çıkmalarını kolaylaştırmak için kullandığı çamaşırhane iletme yöntemi bölgenin özellikleri ve sosyal yapısı düşünülerek oluşturulduğundan başarılı bir örnektir. Kadınlar bu sayede adalete erişimleri önündeki, evden çıkamama bu nedenle de hukuki bilgiye ve desteğe erişememe engelini aşabilmektedir.

B- Görüşmelere İlişkin Değerlendirme

Kadın örgütlerinin adalete erişim konusunda destek hizmetlerinin neredeyse tümü şiddete uğrayan kadınlara yöneliktir veya hizmetlerden daha çok onlar yararlanmaktadır. Bunun nedenleri arasında kadın örgütlerinin bir kısmının özel çalışma alanı olarak kadına yönelik şiddeti önlemeyi seçmesi olduğu kadar, son yıllarda kadın örgütlerinin kadına yönelik şiddeti önleme konusundaki başarılı, ses getiren ve bilinçlendirici çalışmaları ve kampanyaları da yer almaktadır.

Kadınların sadece şiddete uğradıklarında değil diğer tüm alanlarda da adalete erişiminin sağlanması, karşılaştıkları engellerin ortadan kaldırılması ve destek yapıların oluşturulması gerekmektedir. Ancak bu kadın örgütlerinin değil

Devletin görevidir. Zaten kadın örgütleri gerek kendi içlerindeki danışma merkezleri aracılığıyla gerek başvuruocuları barolara veya gönüllü avukatlara yönlendirmeleriyle gerekse kadınlara kalabilecekleri mekânlar sağlayarak adalete erişim konusunda çok ciddi bir iş yükünü üstlenmişlerdir.

Kadın örgütlerinin pek çoğunun sundukları desteği adalete erişim hakkı kapsamında görmedikleri, adalete erişim kavramına yabancı oldukları yukarıda belirtmiştir. Oysa kavram ve kavramın gelişimi hakkında bilgi sahibi olmak destek yapıların işleyişi, alternatif yeni yapıların oluşturulması ve yapılar arasında oluşturulacak hizmet zinciri konusunda fikir sahibi olmayı kolaylaştıracaktır. Ayrıca bu sayede başka ülkelerdeki iyi örneklerden de yararlanılabilecektir.

VI. Sonuç

Çalışmanın başında yer verildiği üzere; adalete erişim kavramı, ekonomik (hukuki temsil ücreti, dava harç ve masrafları, adli yardım sisteminin yokluğu ve/veya iyi işlememesi vb.) ve sosyal (okur-yazarlık, kişilerin haklarını bilmemesi, hukuki okur-yazarlık, dil engeli, adalet sistemine duyulan güvensizlik, rüşvet vb.) adaletsizlikten kaynaklanan engellerle mahkemelere ulaşımın (fiziksel anlamda) zor olması, yasal usullerin karmaşık olması, hukuk sisteminin hantallığı, etkisiz icra mekanizmaları gibi kurumsal ve yapısal engellerin ortadan kaldırılmasını ve –ırk, dil, din, cinsiyet, sınıf, yaş, etnik köken, engellilik vb. – herhangi bir nedenle ayırım gözetilmeksizin herkesin adaletten eşit şekilde yararlanma hakkını anlatır.

Adalete erişim kavramı ilk kullanıldığında tüm bu unsurları kapsamazken, kavram yıllar içerisinde farklı ihtiyaçlar ve tespit edilen yeni engeller dikkate alınarak gelişmiş ve değişmiştir. Günümüzde insan hakları hukukunun değişmez ve vazgeçilemez bir parçası olan adalete erişim hakkı; uluslararası metinlerin çoğunda halen, doğrudan, “adalete erişim” ifadesiyle yer bulamamış olsa da adil yargılanma hakkı, etkin hukuki koruma, kanun önünde eşitlik, kanun korumasından eşit olarak yararlanma, etkili bir kanun yoluna başvurma,

mahkemelere erişim, ayrımcılık yasağı vb. bağlantılı düzenlenmelerle yer bulmaktadır. Ülkemizde ise bırakın toplum tarafından bilinir olmayı, hukukçular ve sosyal bilimciler tarafından dahi yeterince çalışılmamış ve tartışılmamış bir kavramdır.

Ataerkil toplumlarda kadınlar ezildikleri, ayrımcılığa uğradıkları, ikincil konumda bırakıldıkları gibi kadınların bu durumla başa çıkmakta kullanabilecekleri hukuki düzenlemeler yapılmamakta, başvuru mekanizmaları yaratılmamakta ya da bu mekanizmaların önündeki engeller yeterli destek olmadığından kadınlarca aşılammamaktadır. Kadınlar, toplumsal engelleri aşp evlerinden dışarı çıkabilseler eğitim ve bilgi engeline; eğitim ve bilgi engelini aşabilseler istihdam engeline; istihdam engelini aşabilseler ekonomik engellere; ekonomik engelleri aşabilseler sosyal engellere; sosyal engelleri aşsalar şiddet engeline; şiddet engelini aşsalar yapısal engellere diye devam eden bir silsileye durmaksızın takılmakta ve adalete bir türlü ulaşmamaktadır.

Türkiye’de bu silsileyi kırmaya yardımcı olacak destek yapılar mevcut olmakla birlikte bu yapıların hiç biri adalete erişim fikriyle yola çıkmaktadır. Son yıllarda özellikle kadın hareketinin yaptığı çalışmalar ve uluslararası alandaki lobicilik faaliyetleri sayesinde, kadın politikaları geliştirmesi gereken KSGM iki ileri bir geri de olsa yol almaya başlamıştır. Ancak kadınların adalete erişimi halen KSGM’nin hedefleri arasında yer almamaktadır. SHÇEK, kadınlara yönelik eğitim çalışmaları yapmaktadır fakat unutulmamalıdır ki bu eğitimlerin yani KİHEP’in başlamasında bir kadın örgütü olan Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler Derneği tetikleyici olmuştur ve projenin devamlılığını sağlamak yönünde çalışmalarına halen devam etmektedir.

Valiliklerin ve belediyelerin çok azında kadınlara hukuki danışmanlık veya sığınak hizmeti verilmektedir. Bu hizmetlerin kalitesinin yükseltilmesi konusunda yıllardır sahada çalışan kadın örgütleri ile işbirliği yapılmaya genelde yanaşılmamakta, birikimleri göz ardı edilmektedir. Bu yönde iş birliği sağlanabilmiş olduğunda da kurumlardaki isim değişiklikleri her zaman

işbirliğinin sekteye uğrayabileceği düşüncesiyle tedirginliğe neden olmakta, yapılmış iş birlikleri asla kurumsallaşp, devamlılık kazanmamaktadır.

Baroların adalete erişim konusundaki destek yapıların en kurumsalı olduğu belirtilmişti. Ama kadın örgütleriyle yapılan görüşme sonuçları da göstermektedir ki baroların sundukları hizmetin kalitesi tartışmalı olduğu gibi kadınlar barolarca görevlendirilen avukatlar tarafından da toplumsal cinsiyete dayanan ayrımcılığa maruz kalabilmektedirler.

Kadın örgütleri kadınlara yönelik hak eğitimleri, bilinç yükseltme toplantıları, hukuki danışmanlık, gönüllü dava takibi, sığınaklar, uluslararası alanda yapılan işbirlikleri, mevzuata yönelik çalışmalar, uluslararası mekanizmalara sunulmak üzere hazırlanan raporlar vb. faaliyetlerle kadınların adalete erişimine en çok destek olan yapılardır. Ancak tüm bu faaliyetler sırasında; devlet kurumları tarafından muhatap kabul edilmeme, ataerkil ve toplumsal cinsiyetçi baskılarla mücadele etme gibi kendilerinden kaynaklı olmayan problemlerle de boğuşmak zorundadırlar.

Kadın örgütlerinin büyük kısmının kadınlar açısından en büyük ve yakıcı problem olan şiddet alanında çalışması ve bu alanda hukuki danışmanlık desteği sunuyor olması adalete erişimde verilen desteğin belli konularla sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca kadın örgütleriyle yapılan görüşmeler göstermiştir ki adalete erişim kavramı kadın örgütlerine de yabancıdır.

Kalkınma planlarında yargı reformu ihtiyacı kendisine yer bulmuş olsa da kurumlardan hiç birinin adalete erişime ilişkin genel bir bakış açısı ve eylem planı bulunmamaktadır. Ülkemizde kadınların adalete erişimine destek olan tüm yapılar bunu el yordamıyla yapmaktadır. Oysa kadın örgütleriyle yapılan görüşmeler kadınların adalete erişiminin erkeklerinden çok daha zor olduğunu ve bu alandaki ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Konunun tüm bileşenlerinin dahil olduğu bir platform tarafından, ülkemizde kadınların hayatlarına dahi mal olan adalete erişim önündeki engellerin

aşılması ve kadınların bu konuda desteklenmesi amacıyla ulusal bir eylem planı hazırlanmalıdır. Acil yardım hatlarının, sığınakların ve danışma merkezlerinin sayısının artırılması gerekmele birlikte hizmet kalitelerinin yükseltilmesi, en önemlisi de kadınların bu birimler hakkında bilgi sahibi olması sağlanmalıdır. Kadınlara hak eğitimi verme işinin kadın örgütlerinin görevi olmadığı hükümetler tarafından kabul edilmeli, hükümetler gereken eğitimlere ilişkin düzenlemeleri yapmalı ve bu alanda çalışan örgütleri desteklemelidir. Özellikle kolluk ve yargı çalışanları toplumsal cinsiyetçi ön yargılarından kurtulmaları ve yasaların uygulamaya geçebilmesi için sürekli mesleki eğitime tabi tutulmalıdır. Cinsiyete duyarlı bütçeleme yapılmalıdır. Kadınların siyasete katılımı, karar mekanizmalarında yer alması, yargı ve kolluk mensubu olması konusunda pozitif ayrımcı düzenlemeler yapılmalıdır. Türkiye, taraf olduğu CEDAW'da yer alan sorumluluklarını acilen yerine getirmelidir. Yasalardaki eksikliklerin giderilmesiyle yetinilmemeli uygulamada yaşanan aksaklıklar da giderilmelidir. Çalışmanın sosyal engeller bölümünde incelendiği gibi iyi düzenlenmiş yasalar kötü uygulamacıların elinde anlam ifade etmemektedir.

Ek – 1. Görüşmelerde Kullanılan Sorular

1. Adınız?
2. Yaşınız?
3. Medeni durumunuz?
4. Mezun olduğunuz okul?
5. Çalıştığınız kadın örgütünün / STK'nın
 - Adı?
 - Temel faaliyet alanları nelerdir?
 - Ne zamandır faaliyette?
 - Çalıştığınız yerin bağlı olduğu kurum-kuruluş var mı? Bu kurum-kuruluşla bağınızı açıklayabilir misiniz?
6. Siz
 - Ne zamandır burada çalışıyorsunuz?
 - Hangi görevde çalışıyorsunuz?
 - Başından beri bu pozisyonda mı çalışıyordunuz?
 - Gönüllü olarak mı profesyonel olarak mı çalışıyorsunuz? Başladığınızdan beri bu şekilde mi çalıştınız?
 - (Gönüllü olarak çalışıyorsa) Vaktinizin ne kadarını bu işe ayırıyorsunuz?
 - (Gönüllü olarak çalışıyorsa) Profesyonel olarak yaptığınız iş nedir?
7. Daha önce bir davada taraf oldunuz mu? (Bu soruyu yanıtlamak zorunda değilsiniz.)
8. Sağladığınız hukuki hizmeti kısaca anlatabilir misiniz? (Hak eğitimi, hukuki bilgi sağlama, yasal temsile yönlendirme, yasal süreçteki masraflarını karşılama vb.)
 - Bu hizmetin devamlılığını sağlayabiliyor musunuz?
 - Bu hizmeti sağladığınız belli gün ve saatler var mı?
 - Hizmeti kimler veriyor? (avukat, aktivist vb.) Kaç kişiler?
 - Hukuki destekten/hizmetten yararlanmak için belirlediğiniz kıstaslar/sınırlar var mı? (uyruk, ekonomik durum, yaş, süren davası olmama vb.)
 - Hangi alanlarda hukuki destek sağlıyorsunuz? Başvurucunuz durumundaki kadınların talep ettiği destek genellikle hangi alanlar hakkında? (Ceza hukuku, aile hukuku, ayrımcılıkla ilgili düzenlemeler, iş hukuku vb. şekilde açıklayınız.)
 - Sadece şiddet mağdurlarına mı hizmet veriyorsunuz? (HAYIRSA) Başka hangi gruplara destek veriyorsunuz?

9. Başvurucu

- Grubunuzu nasıl tarif edersiniz?
- Ayda yaklaşık kaç başvurucuya hizmet sağlıyorsunuz?
- Size gelmeden kolluk kuvvetlerine/adli makamlara başvuranlar oluyor mu?
- Buralara ilişkin başvuruçuların size iletildiği olumlu veya olumsuz tepkiler var mı? (VARSA) Bu şikâyetleri yakınmaları sıralayabilir misiniz? (ilgisizlik, kötü muamele vb.)
- Sizin yönlendirdikleriniz her hangi bir sıkıntı ile karşılaşılıyor mu? Bu sıkıntılar nelerdir?
- Başvuruçularınızın hak arama süreci ve hukuki süreçte karşılaştıkları sorunları sıralayabilir misiniz? (sürecin karmaşıklığı, uzunluğu, maliyeti vb.)(KENDİ GÖRÜŞÜNÜZ)
- Bu süreçle ilgili başvuruçularınızın size aktardığı şikâyetleri, yakınmaları sıralayabilir misiniz?

10. Adalete erişim

- Sizin için ne anlama geliyor? Nasıl tanımlarsınız?
- Şimdi sayacağım maddelerin adalete erişim kapsamında/tanımı içerisinde yer alıp almadıklarını ve adalete erişimi engelleyip engellemediklerini söyler misiniz?
 - ✓ Mahkemelere ulaşımın (fiziksel anlamda) zor olması
 - ✓ Adalet sistemine duyulan güven/güvensizlik
 - ✓ Hukuk sisteminin hantallaşması/yavaşlaması
 - ✓ Yasal prosedürlerin karmaşık olması
 - ✓ İşlemlerin ücretleri
 - ✓ Yasal temsilden yararlanma/yararlanamama
 - ✓ Yasal temsil ücreti
 - ✓ Adli yardım sisteminin yokluğu/iyi işlememesi
 - ✓ Ekonomik nedenler
 - ✓ Kişilerin haklarını bilmesi (hukuki okur-yazarlık)
 - ✓ Şiddet
- (Kapsamında yanıtı verilen maddeler varsa) Sizce bu sayılanlar dışında adalete erişim tanımı/kapsamı içerisinde neler yer almaktadır?
- (Engeller yanıtı verilen maddeler varsa) Yukarıda engel olarak saydığınız faktörlerin dışında başka engeller olduğunu düşünüyor musunuz?

11. Kişilerin sınıf, yaş, cinsiyet, ırk, etnik köken, sosyal statü ve ekonomik durum vb. sebebiyle yasa önünde eşit olup olmaması adalete erişimi engeller mi?

12. Sizce kadınlar cinsiyetlerinden dolayı farklı sıkıntılar, engeller yaşıyorlar mı?

13. Kadınların adalete erişmesini zorlaştıran/engelleyen faktörler nelerdir?

14. Kadınların adalete erişimine ilişkin çalıştığınız STK'nın

- Şimdiye kadar yapmış olduğu özel bir çalışma var mı? (savunuculuk, lobicilik, yasa yapıcılara bu konuda baskı yapma, alandakilere –kamu görevlilerine, halka eğitim verilmesi vb.)
- Bu konuya ilişkin belli bir yaklaşımı var mı?
- Kendi içinizde adalete erişime ilişkin yapmış olduğunuz bir çalışma var mı?
- Bu konuda eksiklikleriniz olduğu düşünüyor musunuz? (EVETSE) bunları sıralayabilir misiniz?
- Aşağıdaki eksikliklerin çalıştığınız STKda olduğunu düşünüyor musunuz?
 - ✓ Hukuki bilgi aktarımında sıkıntılar,
 - ✓ Dil bilmeme,
 - ✓ Başvurucuya yaklaşımda ve bilgi aktarımda yaşanan sıkıntılar,
 - ✓ Hukuki sürece ilişkin yeterli bilgi sahibi olmama,
 - ✓ Hukuki hizmet verecek profesyonel veya gönüllü sayısının yetersizliği,
 - ✓ Bu alanda çalışan diğer STKlar ile yeterince işbirliği yapılamaması
- Yukarıda sayılanlar dışında aklınıza şu an gelen bir şey var mı?

15. Hukuki danışmanlık ve eğitim sürecinde size yardımcı olan kurum ve kuruluşlar var mı? Sıralayınız.

16. Son olarak söylemek istediğiniz bir şey var mı?